

OBSAH

ČLÁNKY

- 135 Valerian Magni (1586–1661) o vakuu • TOMÁŠ NEJESCHEBA
151 Krátká zpráva Ottaviana Roveretiho (1556–1626), lékaře
Rudolfa II. • BOHDANA DIVIŠOVÁ

RECENZE

- 174 Claus Priesner. Chemie. Eine illustrierte Geschichte. Darmstadt,
2015 • VLADIMÍR KARPENKO
175 Věda a technika v českých zemích mezi světovými válkami.
Jana Kleinová (ed.) Praha, 2014 • JIŘÍ JINDRA
179 Deník profesora Josefa Charváta z roku 1945. Marie Bahenská
a Hana Barvíková (eds.). Praha, 2014 • HANA MÁŠOVÁ
180 Kapitoly z dějin medicíny a veterinárního lékařství. R. Slabotínský
a P. Stöhrová (eds.) Brno, 2015 • JIŘÍ JINDRA
183 Martina Bečvářová – Ivan Netuka. Karl Löwner and His Student
Lipman Bers – Pre-war Prague Mathematicians. Zürich, 2015 •
JIŘÍ VESELÝ

KRONIKA

- 185 42. mezinárodní kongres pro dějiny farmacie v Istanbulu •
TÜNDE AMBRUS
185 Dějiny chemie v Drážďanech • JIŘÍ JINDRA
187 Mezinárodní seminář k historii humánní a veterinární medicíny
a farmacie v Brně • JIŘÍ JINDRA
188 Vídeňská konference o vědě, technice a průmyslovém rozvoji ve
střední Evropě v období studené války • ANTONÍN KOSTLÁN
192 70 let studia farmacie v Brně • JIŘÍ JINDRA
192 56. seminář z dějin hutnictví • JIŘÍ JINDRA

ZPRÁVY

- 193 Zprávy z literatury

CONTENTS

PAPERS

- 135 Valeriano Magni (1586–1661) on the void • TOMÁŠ NEJESCHEBA
151 Short message of Ottaviano Rovereti, doctor of Rudolf II •
BOHDANA DIVIŠOVÁ

REVIEWS

- 174 Claus Priesner. Chemie. Eine illustrierte Geschichte.
Darmstadt, 2015 • VLADIMÍR KARPENKO
175 Věda a technika v českých zemích mezi světovými válkami/
Science and technology in the Czech lands between world wars.
Jana Kleinová (ed.) Praha, 2014 • JIŘÍ JINDRA
179 Deník profesora Josefa Charváta z roku 1945/Diary of Professor
Josef Charvát from 1945. Marie Bahenská a Hana Barvíková (eds.).
Praha, 2014 • HANA MÁŠOVÁ
180 Kapitoly z dějin medicíny a veterinárního lékařství/Chapters
from the history of medicine and veterinary medicine.
R. Slabotínský a P. Stöhrová (eds.) Brno, 2015 • JIŘÍ JINDRA
183 Martina Bečvářová – Ivan Netuka. Karl Löwner and his student
Lipman Bers – Pre-war Prague mathematicians. Zürich, 2015 •
JIŘÍ VESELÝ

CHRONICLE

- 185 The 42nd international congress for the history of pharmacy •
TÜNDE AMBRUS
185 History of chemistry in Dresden • JIŘÍ JINDRA
187 The international workshop to the history of human and
veterinary medicine and pharmacy in Brno • JIŘÍ JINDRA
188 Viennese conference on science, technology and industrial
development in the Central Europe during the Cold War •
ANTONÍN KOSTLÁN
192 70 years of the studying pharmacy in Brno • JIŘÍ JINDRA
192 The 56th workshop from the history of metallurgy • JIŘÍ JINDRA

REPORTS

- 193 Reports from literature

Valerian Magni (1586–1661) o vakuu*

TOMÁŠ NEJESCHLEBA

Valeriano Magni (1586–1661) on the Void. In July 1647 Valeriano Magni published in Warsaw a description of his experiment proving the existence of vacuum. His treatise called “*Demonstratio ocularis, loci sine locato, corporis successive moti in vacuo, luminis nulli corpori inhaerentis*” provoked a huge polemic, not only with the opponents of the void but also concerning the authorship of the experiment. The article deals with the circumstances of Magni’s experiment and the polemics with both scholars attacking Magni from the point of Aristotelianism and French scientists who admitted the existence of the void but accused Magni of plagiarism, for experiments with vacuums had been performed by Torricelli and Pascal first. The attention is paid to the philosophical background of Magni’s experiments.

Keywords: vakuum • 17. century philosophy • experimental science • Valeriano Magni • concept of light

V červenci roku 1647 publikoval Valerian Magni popis svého experimentu, kterým dokazoval existenci vakua.¹ Traktát vyvolal polemiku nejen s odpůrci nauky o prázdnu, nýbrž i s jejími zastánci, kteří autora obviňovali z toho, že si přivlastnil prvenství pokusu, jenž před ním uskutečnili i jiní. Sporu nebyla dosud v české literatuře věnována větší pozornost,² přestože její iniciátor, kapucín a poradce

* Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu GA ČR 14-37038G „Mezi renesancí a barokem: Filosofie a vědění v českých zemích a jejich širší evropský kontext“.

¹ Valerian MAGNI. *Demonstratio ocularis Loci sine locato: corporis successive moti in vacuo: luminis nulli corpori inhaerentis*. Varsaviae, ex officina Petri Elert, 1647. Dále bude citováno z vydání Valerian MAGNI. *Demonstratio ocularis Loci sine locato*. Venetiis, Typis Herzianis, 1649, které je již osmým vydáním traktátu doplněným o další spisy reflektující vyvolanou diskusi. Srov. Jerzy CYGAN. *Opera Valeriani Magni velut manuscripta tradita aut typis impressa. Collectanea Franciscana*, 42, 1972, s. 119–178, 309–352, zejm. s. 160. Cyganův soupis Magniho děl je také součástí jeho monografie, Jerzy CYGAN. *Valerianus Magni (1586–1661)*. „*Vita prima*“, *operum recensio et bibliographia*. Roma, Istituto storico degli cappuccini, 1989.

² Výjimku představuje Stanislav Sousedík, který stručně celou historii popsal, viz Stanislav SOUSEDÍK. *Valerián Magni. Kapitola z kulturních dějin Čech 17. století*. Praha,

pražského arcibiskupa kardinála Harracha není českému čtenáři postavou neznámou.³ Dokonce ani zahraniční literatura k tématu, vyjma publikací polských,⁴ se Magniho experimentem a následnou polemikou příliš nezabývá,⁵ a pokud

---

Vyšehrad, 1983, s. 74–75. Krátký odstavec je pokusu věnován i v publikaci Stanislav SOUSEDÍK. *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*. Praha, Vyšehrad, 1997, s. 145. Srov. německá verze, Stanislav SOUSEDÍK. *Philosophie der frühen Neuzeit in den böhmischen Ländern*. Stuttgart-Bad Cannstatt, Fromman-Holzboog Verlag, 2009, s. 121–122.

³ Vyjma výše uvedených prací je Valerián Magni, jakožto poradce kardinála Harracha, zmiňován často v publikaci Alessandro CATALANO. *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*. Praha, Lidové noviny, 2008. Z obdobného hlediska se Magnim zabýval Domenico CACCAMO. Šíření víry, česká církev a dobově podmíněná tolerance Valeriana Magniho. In Vilém HEROLD – Jaroslav PÁNEK (eds.). *Baroko v Itálii – Baroko v Čechách. Setkávání osobností, idejí a uměleckých forem*. Praha, Filosofia, 2003, s. 159–186. K tématu srov. Howard LOUTHAN. Mediating Confessions in Central Europe: The Ecumenical Activity of Valerian Magni, 1586–1661. *Journal for Ecclesiastical History*, 55, 4, 2004, s. 681–699. Klasickou práci v této oblasti představuje kniha German ABGOTTSPON. *P. Valerianus Magni, Kapuziner (1586–1661). Sein Leben im Allgemeinen, seine Apostolische Tätigkeit in Böhmen im Besonderen. Ein Beitrag zur Geschichte der Katholischen Restauration im 17. Jahrhundert*. Freiburg im Breisgau, Olten, 1939.

⁴ V polské literatuře se tématu speciálně věnoval již Zygmunt MYŚLAKOWSKI. O Walerian Magni i kontrowersja w sprawie odkrycia próżni. *Rozprawy Wydz. Mat-Przyr. Akademii Umiejętności*, ser. III, T. 11, dział A, 1911; dále Mieczysław SUBOTOWICZ. Najwcześniejsza drukiem wydana rozprawa o eksperymentalnym dowodzie istnienia próżni. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, rok IV, Nr. 1, 1959, s. 35–76. Subotowicz vydal i polský překlad Magniho traktátu, jehož autorem byl Edward Zwolsky: Walerian MAGNI. Naoczny dowód możliwości istnienia próżni. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 4/1, 1959, s. 77–104. Samostatnou kapitolou věnovanou problematice lze nalézt také v habilitační práci Jerzy OCHMAN. *Polemiki Waleriana Magniego (1586–1661)*. Krakow, Uniwersytet Jagielloński, 1978, s. 100–114. Téma nevynechal ani největší znalec Magniho díla Jerzy CYGAN. Spór Jana Brozka, profesora Akademii Krakowskiej, proboszcza międzyrzeckiego i Waleriana Magniego, kapucyna, na temat możliwości istnienia próżni w przyrodzie. *Rocznik Międzyrzecki*, tom XXIX–XXX, 1999, s. 253–262, v německé verzi Jerzy CYGAN. Der Streit Jan Brozeks, Professor der Krakauer Akademie, mit Valerian Magni, Kapuziner, zu der Möglichkeit des Daseins der Leere in der Natur. *Monumenta Guericiana*, 83, 2002, 9/10, s. 92–100.

⁵ Příkladem budiž monografie Edward GRANT. *Much Ado about Nothing. Theories of Space and Vacuum from the Middle Ages to the Scientific Revolution*. Cambridge, Cambridge University Press, 1981, kde Magni a celý spor nejsou ani zmíněny. V kontextu sporu s Blaise Pascalem, avšak víceméně izolovaně od ostatních kapucínových děl, se Magnim zabýval Jean-Pierre FANDON d'ANDON. *L'horreur du Vide. Expérience et Raison dans la Physique pascalienne*. Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique. Paris, 1978 a v návaznosti na jeho práci pak Peter DEAR. *Discipline and Experience: the Mathematical Way in the Scientific Revolution*. Chicago,

ano, tak většinou nechává stranou analýzu Magniho tisků o vakuu v souvislosti s jeho novou filosofií, vybudovanou na metafyzice světla. Cílem tohoto příspěvku je proto nejprve jednak přiblížit Magniho experiment s vakuem a shrnout následnou polemiku, jednak obojí zasadit do kontextu jeho filosofie.

1. Magniho experiment dokazující možnost vakua

Valerian Magni, podle svých vlastních slov, byl zaujat četbou nejmenovaného díla Galilea Galileiho, konkrétně místa, kde slavný fyzik uvádí, že voda pomocí mechanických prostředků, tj. pumpy, nemůže vystoupat do větší výše než 18 loktů.⁶ Z toho Magni vysoudil, že rtuť vzhledem ke své tíze, která převyšuje tíhu vody, může obdobně vystoupat pouze do výše dvou loktů. Podnícen touto úvahou provedl Magni dne 12. 7. 1647 na královském zámku ve Varšavě za přítomnosti polského královského páru⁷ experiment, který měl vyřešit, jak sám uvádí, nejvýznamnější otázku, která kdy byla od počátku světa položena, tj. otázku po existenci vakua.⁸

Na první pohled se může zdát podivné, že Valerian Magni, který působil jako legát kongregace „de propaganda fide“ v českých zemích a v Polsku, podniká

University of Chicago Press, 1995, s. 187–190. Vedle zmíněného polského překladu Magniho traktátu existuje i překlad Rolanda Gründela do němčiny, avšak nedoprovázený žádnou původní studií, pouze poznámkovým aparátem Ditmara Schneidera: Valerian MAGNI. Wundersames über das Vakuum. *Monumenta Guericiana*, 29, 1996, 3, s. 61–72; Valerian MAGNI. Wundersames über das Vakuum. Teil 2: Streitgespräche mit Theologen und Aristotelikern. *Monumenta Guericiana*, 84, 2002, 9/10, s. 101–122. Částečně se tématem zabýval Cesare VASOLI. Note sulle idee filosofiche di Valeriano Magni. Vittore BRANCA – Sante GRACIOTTI (eds.). *Italia Venezia e Polonia tra medio evo etâ moderna*. Firenze, Leo S. Olschi, 1980, s. 79–112, jeho příspěvek je však zatížen faktografickými chybami a nepřesnostmi. V kontextu reakce jezuitů na pokusy s vakuem věnuje Magnimu pozornost Michael John GORMAN. Jesuit explorations of the Torricellian space : carp-bladders and sulphurous fumes. *Mélanges de l'École française de Rome. Italie et Méditerranée*, T. 106, N°1, 1994. s. 7–32. Magniho pokusy také stručně popsal Stanislav JUŽNIČ. Kapucinki vakuum sredi 17. stoletja (ob 800-letnici frančiškanskego reda, 2 del). *Vakuumist*, 28/4, 2008, s. 23–30.

⁶ Jednalo se o rukopis spisu Galileo GALILEI. *Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze attinenti la meccanica e i movimenti locali*. Leiden, Elsevirii, 1638, „Giornata prima“, 64. Valerian MAGNI, *Demonstratio oculus*, c. d., s. 4–5. Odkaz identifikoval Jerzy CYGAN. Das Verhältnis Valerian Magnis zu Galileo Galilei und seinen wissenschaftlichen Ansichten. *Collectanea Franciscana*, 38, 1969, s. 135–166.

⁷ V Polsku vládl Vladislav IV. Vasa (1595–1648), Valerian Magni patřil mezi jeho nejbližší poradce.

⁸ Valerian MAGNI. *Demonstratio oculus*, c. d., s. 5.

pokus s vakuem a odvolává se přitom na odsouzeného Galileiho. Magni nicméně patřil mezi skupinu myslitelů, kteří neváhali Galileia podporovat i po jeho odsouzení, byť osobně se kapucín s italským přírodovědcem neznal. Magni požádal Francesca Buonamiciho o opis Galileiova procesu a diplomatickou cestou se pokoušel intervenovat v Galileiho prospěch. S jeho jménem je spojen i neúspěšný pokus Giovanniho Pieroniho vydat Galileiho *Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze* na Moravě v tiskárně kardinála Ditrichštejna.⁹ Právě na *Discorsi*, které nakonec vydal Pieroni v Leydenu, se Magni u svého pokusu odvolává. Ve svých pozdějších dílech se Magni dokonce zastává Galileiho heliocentrismu a obhajuje jej jako nauku, která není v rozporu s křesťanskou vírou.¹⁰

Vraťme se však k experimentu, který Magni popisuje následujícím způsobem:¹¹ přichystal si skleněnou trubici dlouhou přes dva lokte (tj. cca 120 cm), která byla na jedné straně hermeticky uzavřená. Naplnil ji rtutí a volný konec ucpal palcem. Následně trubici převrátil a onen konec zajištěný palcem vložil do kádinky také naplněné rtutí. Kádinka navíc byla ponořena do větší misky naplněné vodou, přičemž voda převyšovala rtuť o čtyři palce. Když pak uvolnil prst, který ucpával volný konec trubice ponořený do rtuti, pozoroval, že rtuť v trubici svojí vlastní vahou pouze částečně vytekla do kádinky se rtutí a po několika výchylkách se ustálila v trubici na výšce více než jeden loket. Ve zbylé, horní části trubice nezůstalo nic. Respektive, budeme-li se držet Magniho terminologie, bylo zde možné pozorovat „místo, na kterém nic nebylo umístěno“ (*locus sine locato*).

Magni v experimentování pokračuje s cílem vyhnout se námitkám, které by mohli vznést aristotelikové, pro něž je existence vakua nemožná. Příroda by se podle tradiční přírodní filosofie prázdnu měla bránit a skrze póry ve skle by tak měl uvolněné místo naplnit vzduch. Proto Magni na krátký okamžik povytáhl trubici ze spodní misky (kde byla rtuť) do kádinky s vodou a pozoroval, že voda

⁹ Alessandro CATALANO. *Zápas o svědomí*, c. d., s. 54. Srov. Jerzy CYGAN. Das Verhältnis Valerian Magnis zu Galileo Galilei, c. d., s. 144–148. Srov. recenze Zdeňka Horského, Zdeněk HORSKÝ. Jerzy Cygan: Das Verhältnis Valerian Magnis zu Galileo Galilei und seinen wissenschaftlichen Ansichten. *Studia Comeniana et Historica*, 8-9, 1974, s. 92–94.

¹⁰ Především ve statích, které zůstaly v rukopisné podobě. Srov. Jerzy CYGAN. Das Verhältnis Valerian Magnis zu Galileo Galilei, c. d., s. 158–166. K heliocentrismu v Čechách srov. Stanislav SOUSEDÍK. Heliocentrická nauka v českých zemích v 17. století. Příspěvek k dějinám přírodních věd. *Studia Comeniana et Historica*, 8–9, 1974, s. 139–152.

¹¹ Oddíl Valerianova spisu, kde je popsán experiment, se nazývá *Facti historia*. Valerian MAGNI. *Demonstratio ocularis*, c. d., s. 5–8.

okamžitě vystoupala v trubici nad úroveň rtuti a zaujala tak částečně místo, které již mělo být údajně vyplněno jiným „tělesem“ – vzduchem. Podle Magniho však tento jev byl možný jen za předpokladu, že v části trubice nad rtutí bylo prázdno, jinak by přece voda nemohla zaujmout místo, na kterém předtím byl vzduch. Aby plně popřel přítomnost vzduchu v horní části trubice, povytáhl trubici na krátký okamžik i nad vodu, čímž se do ní dostala trocha vzduchu. Opět volný konec ucpal palcem a pozoroval, jak vzduch v trubici v podobě „svítící perly“ putoval rtutí nahoru nad úroveň vody. Tato „perla“ se pak pohybovala v trubici nahoru a dolů podle toho, jak jí otáčel, tedy žádný jiný vzduch, kromě toho, který do ní krátce vpustil, v trubici nepozoroval.¹²

Výsledkem celého experimentu podle Magniho bylo pozorování tří skutečností, které jsou v ostrém rozporu s aristotelskou filosofií. První fakt byl již zmíněn, je jím potvrzení existence vakua (*locus sine locato*), které Aristotelés popírá. Universum, píše Magni, totiž Aristotelés chápe jako kontinuum, bezesbytku vyplněné tělesy; pokud by totiž mezi nimi existovalo prázdno, nemohla by na sebe působit. Magni se vyznává z toho, že o nauce měl vždy pochybnosti. Aristotelés totiž odmítá vztah mezi silami „soudržnosti“ (*virtus contiguativa et continuativa*), což odporuje přirozené harmonii (*concordia*) částí elementárního světa, které by se tak pohybovaly od sebe a nedržely by pohromadě. Dále aristotelská nauka popírá vznikání sublunární látky jako smíšení elementů, jehož předpokladem je existence prázdných míst, která elementární části zaplňují.¹³ Magni se zde zjevně hlásí k atomismu, smyslové pozorování vakua zde však nechápe jako potvrzení moderních korpuskulárních teorií, nýbrž v prvé řadě jako vyvrácení bludných aristotelských nauk.¹⁴

Druhý fakt vyvracející Aristotela se úzce váže na atomistickou teorii pohybu, která předpokládá prázdná místa, na něž se tělesa pohybují. Aristotelés oproti tomu pohyb popisuje jako kontinuální výměnu míst mezi jednotlivými tělesy, a prázdno tak pro výklad pohybu nepotřebuje. Magni nicméně podle svých slov viděl pozvolný pohyb tělesa ve vakuu (*corpus motum succesive in vacuo*). Tento pohyb pozoroval jako pohyb rtuti, vody i vzduchu ve vakuu v momentě, kdy převrácel trubici, na jejímž konci se vytvořilo prázdno,¹⁵ jehož existenci smyslově dokázal výše. Obdobně pohyb ve vakuu byl pozorován, když rtuť a voda toto prázdno zaplňovala. Pozorování odporuje tezí Aristotelovy přírodní filosofie, týkajícím se nauky o pohybu, mimo jiné rozlišování těžkých a lehkých těles, kdy

¹² Valerian MAGNI. *Demonstratio ocularis*, c. d., s. 7.

¹³ Tamtéž, s. 3.

¹⁴ Tamtéž, s. 9–10, oddíl je nadepsán „*Locus sine corpore, quomodo nocet Aristotelē*“.

¹⁵ Tamtéž, s. 7.

přirozený pohyb těžkých směřuje dolů, do centra země, lehkých zase nahoru. Aristotelská fyzika tak nedokáže vysvětlit, proč rtuť, svou přirozeností těžká a tedy směřující do středu země, stoupá nahoru a snaží se vyplnit prázdný prostor. Dále, v prostředí, kde nic pohybu neodporuje, tedy ve vakuu, by pohyb měl být neustálý (*motus instantaneus*), což by také znamenalo, že jedno těleso by zároveň bylo na více místech. Magniho pozorování pomalého pohybu tělesa ve vakuu tak prokazuje nepravdivost Aristotelových tezí.¹⁶

Konečně třetím faktem odporujícím Aristotelovi bylo pozorování světla, které nebylo vázáno na žádné těleso (*lumen nulli corpori inhaerens*). K tomu předkládá několik tezí: 1. Oko (*oculus*) bez světla nic nevidí. 2. Kdo se dívá do tmy, myslí si, že vidí černo. 3. Zrakem nemůžeme v jednom okamžiku spatřit veškerý povrch temného tělesa. 4. Zrakem můžeme spatřit naráz celý povrch tělesa průsvitného. Tedy (zkracujeme argumentaci), pokud by část trubice byla prázdná nejen od jakéhokoli tělesa, ale i od světla, nemohli bychom ji vidět, viděli bychom tmou. Avšak Magni horní část trubice viděl, viděl celý její povrch, viděl skrze ni, viděl barvy za ní, což znamená, že v části trubice, ve které nebylo žádné těleso, tj. bylo v ní prázdno, bylo světlo, které nebylo vázáno na žádné těleso.¹⁷

Prokázání existence světla, které není závislé na žádném tělese, opět ukazuje na nesprávnost aristotelské filosofie. Svítící těleso podle Magniho vytváří své světlo z ničeho, a světlo tak nepotřebuje ani žádnou aristotelskou pralátku (*materia prima*) pro svůj vznik, ani žádný aristotelský podklad (*subiectum*), aby mohla probíhat změna. Viditelná forma, která nevyžaduje žádnou látku, je tak v ostrém rozporu s aristotelskou metafyzikou, v níž každá substance je složena z formy a látky. Magni ukazuje, že toto platí, ať už se bere světlo jako forma substanciální nebo akcidentální.¹⁸

Především teze o světle souvisí úzce s Magniho vlastní filosofií. Ve své filozofické prvotině, spisu *De luce mentium et eius imagine* z roku 1642, navazuje na středověkou a renesanční metafyziku světla, které považuje za princip jak epistemologický (světlo je podmínkou poznání), tak ontologický (veškerá skutečnost je ontologicky vázána na první světlo).¹⁹ Magni na svůj starší spis poukazuje již

¹⁶ Tamtéž, s. 11–13, oddíl „*Corpus succesive motum in vacuo quomodo nocet Aristoteli*“. Aristotelés se věnuje problematice prázdna a jeho kritice ve *Fyzice*, především ARISTOTELÉS. *Fyzika*, c. d., 4, 6-9, 213a–217b.

¹⁷ Valerian MAGNI. *Demonstratio ocularis*, c. d., s. 7–8.

¹⁸ Tamtéž, s. 13–14, oddíl „*Lumen, nulli corporis inhaerens, quomodo nocet Aristoteli*“.

¹⁹ Valerian MAGNI. *De luce mentium et eius imagine*. Roma, Francisci Caballi, 1642; další vydání Antverpiae, Hieronymum Verdusium, 1643; Viennae Austriae, Matthaeus Rictius, 1645. Moderní kritická edice, Valerianus MAGNI. *De luce mentium et eius*

na počátku dedikace *Demonstratio ocularis*²⁰ polskému panovníkovi a je patrné, že experimenty s vakuem považoval za provázané se svou filosofií.²¹ Není tedy náhoda, že Magniho *Demonstratio* vrcholí nikoli prokázáním existence vakua, ale úvahami o světle. Předně je třeba upozornit na to, že Magni své pokusy s vakuem nenazývá „experimenty“, nýbrž *demonstratio ocularis*, tedy předvedení, které je dostupné zraku. Klíčový význam světla (a zraku) v lidském poznávání, a to jak v oblasti smyslové, tak rozumové, je jádrem Magniho spisu *De luce mentium*. Zde, když se věnuje smyslovému poznání a chápe tělesný zrak jako základní schopnost pro uchopení existence těles (ostatní smyslové schopnosti umožňují poznat jen jejich vlastnosti),²² považuje světlo za základní podmínku smyslového poznání a naznačuje tak substancialitu světla. Ale až pokusy s vakuem Magnimu daly prostředek, jak prokázat tuto principiální nezávislost světla na materiálním světě. Pokud můžeme spatřit světlo tam, kde jakékoli těleso chybí, dokazuje se tím, že je podmínkou smyslového poznání, která není vázána na jakýkoli materiální podklad. Další zpřesňování chápání světla jako principu poznání i celé skutečnosti ve vztahu k vakuu se pak postupně vynořují v Magniho polemice s odpůrci jeho pokusu.

2. Dobové polemiky kolem Magniho spisu

Magniho vydání popisu experimentu dokazujícího možnost vakua okamžitě vyvolalo různorodé reakce, které vedly k tomu, že se jeho traktát dočkal celkem devíti vydání, v nichž je původní *Demonstratio ocularis* postupně doplňováno o další práce, přičemž se jedná jednak o Magniho zpřesňující popisy a výklady,

---

imagine / O świetle umysłów i jego obrazie. Wydanie łacińsko-polskie. Ed. Markéta KLOSOVÁ – Josef BARTON, překl. Tadeusz WŁODARCZYK. Warszawa, Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, 1994. Na tuto edici je odkazováno v následujícím textu.

²⁰ Valerian MAGNI. *Demonstratio ocularis*, s. 1.

²¹ Sekundární literatura většinou vztah experimentů s Magniho filosofií neprobírá. Na provázanost poukazuje Paul Richard BLUM. *Philosophenphilosophie und Schulphilosophie. Typen des Philosophierens in der Neuzeit*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1998, s. 108–109. Souvislosti naznačují i Vasoli a Gorman, avšak víceméně spekulativně, bez hlubší argumentace, srov. Cesare VASOLI. Note sulle idee filosofiche di Valeriano Magni, s. 92; Michael John GORMAN. Jesuit explorations of the Torricellian space, s. 20.

²² Valerianus MAGNI. *De luce mentium et eius imagine*, c. 2, s. 20–21.

jednak o reakce protivníků, které Magni sám vydává a následně s nimi polemizuje.²³ Věnujme se nejprve kritice nauky o vakuu.

2.1. Kritika vakua a Magniho reakce

Bezprostřední reakci na experiment zahrnul Magni ještě do prvního vydání svého díla. Jednalo se o disputaci s varšavskými teology, která se konala 18. července.²⁴ Magni zde odmítá argumentaci, podle níž prostor v trubici nad rtutí je vyplněn vzduchem, nebo výpary ze rtuti, nebo vodní parou. V závěru dodává, že příčinou místního pohybu trojrozměrného tělesa ve vakuu, který pozoroval, nemůže být těleso, nýbrž netělesný duch (*spiritus*).²⁵ Magni přirozeně musí nahradit aristotelickou teorii místního pohybu, která předpokládá kontakt těles, jinou představou. Ve zmiňované pasáži tak sdílí názory s renesančními platoniky, kteří princip pohybu spatřovali v duši.²⁶

Na experiment a jeho výklad byl následně upozorněn papežský nuncius v Polsku: bylo vysloveno podezření, že autor podkopává katolickou nauku o svátosti eucharistie. Lze usuzovat, že tím byla míněna nauka o transsubstanciaci, která byla provázána s aristotelickou substanční metafyzikou, a zdálo se proto, že Magniho útok na Aristotela je zároveň útokem na jeden ze stěžejních bodů katolické teologie. Magni byl předvolán k výslechu a zjevně se úspěšně obhájil,²⁷ nicméně reakce teologů v něm vyvolala obavy, se kterými se svěřil v listě z 3. srpna 1647 svému ochránci v Římě Giovannimu Battistovi Barsottimu. Magni má strach, že by se kauza mohla dostat až před inkviziční tribunál v Římě, kde by se s ním mohlo zacházet jako s Galileim, a prosí proto také prostřednictvím Barsottiho o pomoc kardinála Harracha.²⁸

²³ Soupis a krátký popis jednotlivých tisků viz Jerzy CYGAN. Opera Valeriani Magni, c. d., s. 152–160.

²⁴ Valerian MAGNI. *Disputatio theologorum Varsaviensium contra vacuum ex nostra fistula illatum*. In: Valerian MAGNI. *Demonstratio ocularis*, c. d., s. 15–18.

²⁵ Tamtéž, s. 18.

²⁶ Podle F. Gabryla i J. Cygana tak Magni nahrazuje aristotelismus platonským pojetím světové duše. Franciszek GABRYL. O. Valerian Magni kapucyn (1586–1661). Antiaristotelik w XVII wieku. *Archivum Komisji do Badania Historii Filozofii w Polsce*, 1, 1915, s. 166–168; srov. Jerzy CYGAN, Der Streit Jan Brozeks, c. d., s. 95.

²⁷ Podezření pojal prelát Wojciech Gniewosz, který poslal list nunciovi Giovannimu de Torres; vyšetřování proběhlo 31. července 1647. Srov. Jerzy OCHMAN. *Polemiki Waleriana Magniego*, c. d., s. 103 a 196.

²⁸ Srov. opis listu v Jerzy CYGAN. Das Verhältnis Valerian Magnis zu Galileo Galilei, c. d., s. 163–165.

Navzdory podezření z hereze Magni dále pokračuje s výzkumem vakua; ještě v červenci téhož roku provádí demonstraci, při které však skleněná trubice „zázračně“ praskla a do svého vydání *Demonstratio ocularis* proto její popis nezahrnul,²⁹ a dále 12. září sepisuje tzv. druhou část (*Altera pars*) experimentu.³⁰ Zde prokazuje existenci vakua prostřednictvím kovové trubice naplněné vodou, a tudíž dlouhé 20 loktů, neboť hustota vody je asi třináctkrát menší než hustota rtuti. Když trubici ponořil do misky s vodou, jejíž množství přesně znal, mohl následně zjistit, kolik vody v misce přibýlo po uvolnění spodního konce trubice, a tedy jak velký sloupec vakua v trubici vznikl (více než dva lokte).

Po popisu pokusu a jeho výkladu v intencích první části *Demonstrationis* zde Magni, jistě po zkušenostech s bezprostředními reakcemi na první pokus, přidává ospravedlnění svého antiaristotelismu. Kapucín nevidí důvod, proč by se křesťan měl opírat o Aristotelovu autoritu, proč by bezesbytku měl důvěřovat jeho přírodní filosofii. Vždyť z hlediska křesťanské teologie je Aristotelés omylný, neboť nepojímá Boha jako účinnou příčinu všeho.³¹ Lze tak říci, že svým spisem o vakuu Magni explicitně zahajuje své systematické tažení proti aristotelismu nejen jako proti sporné filosofii, ale i jako proti myšlenkovému směru, který není vhodný pro křesťany, ba dokonce je škodlivý.³²

Kromě varšavských teologů vyprovokoval Magniho experiment k reakci i jejich krakovské kolegy. Rektor univerzity pověřil vypracováním odpovědi známého učence Jana Brožka (1585–1652), v té době faráře v Podleském Meziříčí (Międzyrzec Podlaski; Brožek dříve a také později od roku 1648 působil na Jagelonské

²⁹ Tento pokus není datován, vyjma uvedení měsíce. Magni popis pokusu a své přirozené zdůvodnění „zázračného“ jevu, kterým se příroda bránila prázdnu, zveřejnil v roce 1648: Valerian MAGNI. *De vitro mirabiliter fracto ad Petrum Martyrem Vistarinum*. Varsaviae, Petri Elert, 1648. Magni se o neúspěšném pokusu nezmiňuje v *Altera pars*, pravděpodobně potřeboval nejprve formulovat přírodně filosofické principy, které za jev byly odpovědné a které pak předložil ve formě řady sylogismů, opírající se o pojem síly (duch, energie) nevázané na žádné těleso.

³⁰ Valerian MAGNI. *Altera pars demonstrationis ocularis de possibilitate vacui*. In Valerian MAGNI. *Demonstratio ocularis*, c. d., s. 19–24.

³¹ Valerian MAGNI. *Altera pars*, c. d., s. 23.

³² Nearistotelsky je orientována již Magniho filosofická prvotina Valerian MAGNI. *De luce mentium et eius imagine*. Roma, Francisci Caballi, 1642. Ačkoli Magni vyznává, že svůj antiaristotelický postoj formuloval již v průběhu čtyřiceti let, které předcházely demonstracím vakua, systematickou kritiku publikuje postupně až od roku 1647, tj. počínaje řečenými spisy o vakuu, dále in Valerian MAGNI. *Philosophiae Virgini Deiparae dicatae pars prima, in qua Tractatus de peripatu, De logica, De per se notis, De syllogismo demonstrativo*. Varsaviae, Petri Elert, 1648, a konče Valerian MAGNI. *Opus philosophicum*. Lithomisslii, Joannis Arnoldi, 1661.

akademii v Krakově),³³ který 22. října 1647 publikoval traktát s názvem *Peripateticus Cracoviensis*.³⁴ Brožek zde považuje Magniho pokusy a výklady za nepodloženou, naivní víru a odkazuje na starší i novější autory s cílem zproblematizovat smyslové pozorování jako nedůvěryhodný zdroj poznání, jak o tom svědčí optické klamy apod. Filosofie se musí podle Brožka přiklonit k Aristotelovu výkladu, ne kvůli Aristotelově autoritě, ale kvůli rozumovým důvodům, které Aristotelés předložil. Brožek si dokonce bere za svědka kapucína Antona Mariu Schyrlea de Rheita (1604–1660),³⁵ Magniho přítele, a používá tak „kapucína proti kapucínovi“. Několik let před Magniho pokusem totiž Schyrleus na výzvu hraběte Wilhelma von Neuenburg, který se dotazoval na možnost existence vakua, odpověděl dopisem (srpen 1645, datováno v Antverpách), ve kterém nauku o prázdnu považuje za monstrózní, odporující rozumnému uspořádání kosmu, a domnělé vakuum vysvětluje aristotelovsky prostřednictvím teorie zhušťování a zředování. Brožek dodává, že hovořit o prázdnu, které je ničím, je nesmyslné: prázdno, to jest nic, nemůže mít žádný účel, tedy nemůže pocházet ani z přírody, ani nemůže být vyrobeno umělými silami.³⁶ Aristotelský, přírodně filosofický výklad tak Brožek ještě podtrhává prostřednictvím teleologie, která má svůj zdroj mimo jiné i u Aristotela, právě v sedmáctém století zažívala krizi a byla vytlačena kvantitativním pojetím přírody, jehož propagátorem byl také Magnim obdivovaný Galileo Galilei.

Magni publikoval Brožkův traktát v rámci čtvrtého vydání svého spisu *Demonstratio ocularis* a připojil k němu svou repliku.³⁷ Divil se, že Brožek argumentuje odkazem na Schyrlea, neboť dopis jeho řádového spolubratra nebyl reakcí na

³³ Srov. Jerzy CYGAN. *Der Streit Jan Brozeks*, c. d., s. 92, 95. Cygan polemizuje s Gabrylem, který Brožka chápe jako nezralého na daný úkol, jehož se zhostil pouhým reprodukováním Aristotela, srov. Franciszek GABRYL. *O. Valerian Magni kapucyn*, s. 153. Podle Cygana naopak Brožek znal dobře dobovou polemiku i moderní autory. Jerzy CYGAN. *Der Streit Jan Brozeks*, c. d., s. 95.

³⁴ Jan BROZEK. *Peripateticus Cracoviensis a Ioanne Broscio Curzeloviensi productus*. Cracoviae, Francisci Caesarij, 1647.

³⁵ Rheita je znám spíše v dějinách astronomie, a to jako výrobce dalekohledů a jako obhájce Tychonova kosmologického systému, srov. Alfons THEWES. *Oculus Enoch ... Ein Beitrag zur Entdeckungsgeschichte des Fernrohrs*. Oldenburg, Verlag Isensee, 1983.

³⁶ Srov. Jerzy CYGAN. *Der Streit Jan Brozeks*, c. d., s. 96–97.

³⁷ Valerian MAGNI. *Demonstratio ocularis.... Cracoviae, Francisci Cesarii, 1647*. Zde: *Peripateticus Cracoviensis a Ioanne Broscio Curzeloviensi productus*, s. 35–63. *Valeriani Magni Fratris Capuccini responsio ad Peripateticum Cracoviensem*, s. 75–90. V ostatních navazujících pěti vydáních *Demonstratio ocularis* nicméně Brožkův traktát chybí a je v nich otištěna pouze Magniho replika, v níž kapucín neuvádí Brožkovo jméno a nazývá

Magniho pokus.³⁸ Razantně se také ohradil proti Brožkovu zpochybnění pokusu jako čistě smyslového, a tudíž zatíženého omylností a nepodpořeného rozumem. Magni byl naopak přesvědčen, že předkládá argumentaci rozumovou. Smyslové pozorování je východiskem pro rozumové zvažování celé věci: k tomu, že v horní části trubice je prázdno, nedochází prostřednictvím smyslů, ale díky rozumu. Jeho terminologií: vakuum je tělesným zrakem (*oculus corporalis*) neuchopitelné, avšak ten, kdo tělesným zrakem pozoruje onu trubici, zrakem myslí (*oculus mentis*) uchopí vakuum.³⁹

Smysl této věty se ozřejmí při jejím zasazení do kontextu Magniho filosofického díla. V *De luce mentium* Magni tvrdí, že lidský rozum je s to dospět k pravdivému poznání pouze za pomoci světla myslí (*lumen mentium*). Každý sylogismus, vycházející z propozice získané empirickým pozorováním, je závislý na obecné propozici, jež není od smyslového vnímání odvoditelná, ale je uchopitelná pouze prostřednictvím světla myslí.⁴⁰ Tedy, pouze světlo myslí může dospět k závěru, že v horní části trubice je prázdno, že světlo viditelné v této části trubice není závislé na materiálním podkladu apod.

Kapucínova odpověď „krakovskému peripatetikovi“ se pro něj zároveň stává příležitostí pro další útok na aristotelismus jako takový, přičemž poukazuje na své pravověří. Demonstrace existence vakua je tím, co je plně v souladu s křesťanstvím, na rozdíl od ateistického aristotelismu. Fakt, že světlo svítí ve vakuu, tedy v ničem, není možné nepropojit s počátkem Janova evangelia, s pasážími o světle a s knihou *Genesis*, kde Bůh stvořil světlo z ničeho.⁴¹

Magni si stěžuje, že se domníval, že jeho jasné důkazy povedou k důkladnému přezkoumání principů aristoteléské filosofie, místo toho se však dočkal zformování skupiny, která setrvává v bludech aristoteléského kultu. Magni si dovoluje i jakýsi historický exkurs, který má ukázat, že aristotelismus není nutně spjat s křesťanstvím. Až do smrti Petra Lombardského v roce 1164 se Aristotelés u křesťanů netěšil žádné autoritě – jako příklad zmiňuje Dionýsia Areopagitu. Peripatetická škola se rozšířila v Evropě a na křesťanských univerzitách až díky

---

jej pouze „krakovským peripatetikem“. Srov. Jerzy CYGAN. *Opera Valeriani Magni*, c. d., s. 155–160.

³⁸ Srov. Jerzy CYGAN. *Der Streit Jan Brozeks*, c. d., s. 97.

³⁹ Valerian MAGNI. *Responsio ad Peripateticum Cracoviensem*. In Valerian MAGNI. *Demonstratio ocularis*. Venetiis, Typis Herzianis, 1649, s. 26: „Fateor, inquam, vacuum non esse visibile oculo corporali, ac visibile est oculo mentis hominis illius, qui oculo corporis intuetur meam fistulam.“

⁴⁰ Valerianus MAGNI. *De luce mentium et eius imagine*, c. d., c. 11, s. 35–37.

⁴¹ Valerian MAGNI. *Responsio ad Peripateticum Cracoviensem*, c. d., s. 27.

Aristotelovu komentátorovi Averroovi, dokonce k lítosti římských papežů. Magni svou repliku ukončuje citací z buly papeže Lva X., vydané na 5. lateránském koncilu, v níž je jako heretické odsouzeno to, co odporuje pravdě víry, například závěry, ke kterým docházejí univerzitní filosofové, konkrétně nauka o smrtelnosti duše nebo věčnosti světa.⁴² Kapucín zde přesouvá argumentaci na teologickou rovinu, kterou nicméně již před ním otevřeli jeho protivníci, když jej podezřivali z hereze. Avšak závěry zmiňovaného koncilu, které byly namířeny proti tzv. heterodoxnímu aristotelismu (averroismu a alexandristu v případě pojetí duše) a kodifikovaly aristotelismus tomistického ražení, interpretuje neadekvátně jako odmítnutí aristotelismu vůbec. Teologický rozměr útoku na peripatetickou filosofii, který na tomto místě má být zařazen jednak interpretací dějin, jednak účelovým výkladem buly *Apostolici regiminis*, rozvine Magni v pozdějších souhrnných dílech a také v samostatném traktátu o Aristotelově ateismu – *De atheismo Aristotelis*, který poprvé vydal již v roce 1647, když jej včlenil do souboru tisků o vakuu.⁴³ Obecně se v těchto dílech katolickým teologům snaží vysvětlit, že jeho útok na aristotelismus není útokem na teologii a náboženství, naopak jeho cílem je očistit teologii od nánosů aristotelského ateismu.

Po Brožkovi na Magniho spisy postupně reagovali kriticky římští jezuité z Collegia Romana,⁴⁴ vilniuský jezuita Wojciech Kojalowicz,⁴⁵ dále francouzský filosof scholastického ražení Jacques Pierius a pařížský jezuita z College de

⁴² Tamtéž, s. 30. Magni mylně označuje koncil jako 2. lateránský. Jednalo se o slavnou bulu zvanou „Apostolici regiminis“ z 19. prosince 1513, která stojí v centru renesančního filosofického sporu o nesmrtelnost duše, srov. Tomáš NEJESCHLEBA. Pietro Pomponazzi o nesmrtelnosti duše. In Pietro POMPONAZZI. *Pojednání o nesmrtelnosti duše / Tractatus de immortalitate animae*. Praha, Oikoymenh, 2012, s. 25.

⁴³ Jedná se o šesté vydání *Demonstratio ocularis*, otištěné v rámci souboru: Valerian MAGNI. *Admiranda de vacuo et Aristotelis philosophia, Valeriani Magni Demonstratio ocularis de possibilitate vacui*. Varsaviae, Petri Elert, 1647. Zde *De atheismo Aristotelis* na s. 62–70. Další vydání jsou z let 1652 a 1661, srov. Jerzy CYGAN. *Opera Valeriani Magni*, c. d., s. 160–165. K tisku srov. Jerzy OCHMAN. Valerian Magni (1586–1661) jako krytyk ateizmu Arystotelesa. *Eubemer – Przegląd Religioznawcy*, 3, 89, 1973, s. 25–34.

⁴⁴ *Magno amico nonnemo ex Collegio romano Societatis Iesu experimenta vulgata non plenum sed vacuum et antiperistasim stabilire*. Romae, typis Grignani, 1648. Publikováno anonymně, autorem je pravděpodobně Niccolo Zucchi. Srov. Cesare VASOLI. Note sulle idee filosofiche, c. d., s. 91–92, a Michael John GORMAN. Jesuit explorations of the Torricellian space, c. d., s. 17. Subotowicz tuto reakci neuvádí.

⁴⁵ Wojciech KOJALOWICZ. *Oculus ratione correctus id est demonstratio ocularis cum admirandis de vacuo a peripatetico Vilnensi per demonstrationem rationis reiecta*. Vilnae, typis Acad. Soc. Jesu, 1648.

Clermont, Descartův učitel Étienne Noël,⁴⁶ kteří oba prosluli svými polemikami s Blaise Pascallem, a konečně boloňský filosof Joannes Elephantutius (Giovanni Battista Fantuzzi).⁴⁷ Vždy se jednalo o námitky vedené z aristotelských pozic⁴⁸ obdobně jako Brožkova replika a Magni se k nim speciálně nevyjadřoval. Pravděpodobně odpověď Brožkovi považoval za vyčerpávající a dostatečně širokou na to, aby mohla potřit veškeré připomínky vznesené ze strany aristotelského tábora. Snad proto také do následujících vydání spisu *Demonstratio ocularis* již nezařadil Brožkův traktát a ponechal v nich pouze svou odpověď „anonymnímu“ krakovskému peripatetikovi jako odpověď aristotelským filosofům obecně.⁴⁹

2.2. Spor o Magniho údajné plagiátorství

Magniho experiment vyvolal k autorovu překvapení odmítavé reakce i ze strany zastánců nauky o vakuu. Jeho popis se totiž nápadně podobá tomu, co dnes zná každý jako Torricelliho – Pascalův pokus. Kritikové z druhého tábora tedy poukazovali na to, že Magni pod svým jménem publikoval to, co před ním již učinili jiní. Věnujme nyní pozornost tomu, jak tato kontroverze vznikla.

Magniho prvním varšavskému experimentu byl přítomen tajemník polské královny Marie Luisy Pierre Des Noyers, který o události dopisem informoval Marina Mersenna a k listu přiložil dva exempláře prvního vydání *Demonstratio ocularis*.⁵⁰ Při návštěvě Mersenna v Paříži krátce na to se o tisku dozvěděl Blaise

⁴⁶ Jacque PIERIUS. *Jacobi Pierri, doctoris medici et philosophiae professoris, ad experimentiam nuperam circa vacuum. R. P. Valeriani Magni demonstrationem ocularem. Et mathematicorum quorundam nova cogitata. Responso ex peripateticae philosophiae principiis desumpta.* Parisiis, apud Seb. Cramoisy, 1648, a Étienne NOËL. *Plein du vide, ou le corps dont le vuide apparent des expériences nouvelles est rempli.* Paris, J. Du Bray, 1648.

⁴⁷ Joannes ELEPHANTUTIUS. *Eversio demonstrationis ocularis loci sine locato. Pro vacuo imaginario dando in fistula vitrea. Mercurio in ea descendente. Ad admod. R. P. F. Valeriano Magno editae.* Bononiae, Benatii, 1648.

⁴⁸ Srov. Mieczysław SUBOTOWICZ. Najwcześniejsza drukiem wydana rozprawa, c. d., s. 58. Např. rozdíl mezi Magnim a Elephantutiem je přirovnáván k diskusi mezi Pascallem a jezuitou Noëlem, srov. Hole RÖßLER. *Die Kunst des Augensehens: Praktiken der Evidenz im 17. Jahrhundert.* Berlin, LIT Verlag, 2012, s. 277.

⁴⁹ Michael Gorman považuje za reakci na kritiku jezuitů Magniho polemický spis *Apologia contra imposturas Jesuitarum*, vydaný prvně v roce 1660, srov. Michael John GORMAN. Jesuit explorations of the Torricellian space, c. d., s. 20, avšak ten se týká obvinění Magniho z hereze a také jeho misijní činnosti, nikoli problematiky vakua.

⁵⁰ Jerzy CYGAN. *Opera Valeriani Magni*, c. d., s. 152. Mersenne dostal Magniho spis 24. července 1647, z čehož vyplývá, že Magniho první vydání *Demonstratio ocularis* je třeba datovat mezi 18. červencem (disputace s varšavskými teology) a tímto datem.

Pascal, který okamžitě odmítl „nároky otce Valeriána“.⁵¹ V Paříži bylo následně přetištěno druhé vydání Magniho *Demonstratio*, obsahující již i druhou část (*Altera pars*) a uvozené edicí listu Pierra Petita Pierru Chanutovi, který je datován již 19. listopadu 1646.⁵² Celé vydání podle údajů v předmluvě bylo připraveno 15. října 1647. Ve zmiňovaném listu Petit krátce popisuje, jak na návrh Marina Mersenna byl na podzim roku 1646 přítomen Pascalovu pokusu v Ruen se skleněnou trubicí naplněnou rtutí; pokus v návaznosti na Torricelliho pokusy s barometrem dokazoval existenci vakua.⁵³ Vydavatel v předmluvě proto poukazuje na to, že Magniho *Demonstratio ocularis* není původní, neboť pokusy před ním provedli Torricelli a Blaise Pascal.⁵⁴ Druhý jmenovaný následně v listopadu 1647 vydal slavné *Expériences nouvelles touchant le vide*, lze říci, že ve spěchu, aby co nejrychleji prokázal prioritu svých pokusů proti Magniho aktivitám, proto také svůj spis označuje za abstrakt rozsáhlejšího díla, na kterém pracuje.⁵⁵

Z kruhu francouzských učenců zaútočil na Magniho matematik Gilles Personne de Roberval, který Pierrovi Des Noyers adresoval list, datovaný 12. října 1647,⁵⁶ v němž kapucína obvinil z plagiátorství. Popisuje, jak se povědomí o Torricelliho pokusech dostalo do Francie v roce 1644 prostřednictvím Marina Mersenna a v návaznosti na to tvrdí, že Magni, který se s Mersennem dobře zná a je doloženo, že se s ním setkal v Římě roku 1645, obdobně musel o experimentech, které Torricelli provedl ve Florencii v roce 1643, vědět, a přesto je vydává za své vlastní.⁵⁷

⁵¹ Srov. Mieczyslaw SUBOTOWICZ. Najwcześniejsza drukiem wydana rozprawa, c. d., s. 52.

⁵² *Observation touchant le vuide faite pour la premiere fois en France: contenue en une lettre écrite à Monsieur Chanut, Resident pour sa Majesté en Suede. Par Monsieur Petit Intendant des fortifications, le 10. Novembre 1646. Avec le discours qui a esté imprimé en Pologne sur le mesme sujet, en Juillet 1647.* Paris, Sebastien Cramoisy, 1647. Srov. Peter DEAR. *Discipline and Experience*, c. d., s. 187.

⁵³ List je číslován samostatně po předmluvě na s. 1–22.

⁵⁴ Předmluva „Au lecteur“ není ve vydání číslována.

⁵⁵ Srov. Daniel C. FOUKE. Pascal's Physics. In Nicholas HAMMOND (ed.). *The Cambridge Companion to Pascal*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s. 75–101, zejm. s. 77–78.

⁵⁶ Robervalův list *De vacuo narratio AE. P. de Roberval ad Nob. virum D. Des Noyers* publikoval tiskem sám Magni v rámci čtvrtého (krakovského) vydání *Demonstratio ocularis*, kde se list nachází na s. 75–90. Srov. Jerzy CYGAN, *Opera Valeriani Magni*, c. d., s. 155.

⁵⁷ Citováno dle benátského vydání v rámci Valerian MAGNI, *Demonstratio ocularis*, c. d., kde list na s. 31–42.

Magniho se Robervalův list hluboce dotkl. Počínaje čtvrtým, krakovským vydáním *Demonstratio ocularis* z listopadu 1647 přetiskuje za popisem svých experimentů Francouzův dopis v plném rozsahu a reaguje na něj svou apologií.⁵⁸ Argumentuje prostřednictvím detailního vylíčení své osobní historie: jistěže se s Mersennem setkal, avšak o vakuu nepadlo ani slovo. Jistěže pobýval i ve Florencii, ale o Torricellim nikdy neslyšel. O Pascalových pokusech se v Polsku také neměl jak dozvědět.

Otázku údajného Magniho plagiátorství je obtížné uspokojivě vyřešit. V každém případě polemika z této strany na sklonku roku 1647 ustala. Mersenne, který zemřel roku následujícího, se ke kauze nevyjádřil. Pascalovo rozhořčení také ochladlo, když v únoru 1648 přiznává, že Noěľův spis proti vakuu není útokem na něj, ale právě na Magniho.⁵⁹ A kapucín, ač z počátku raněný, na své francouzské kolegy nezanevřel. Naopak, již v odpovědi Brožkovi vypočítává skupinku učenců, kteří se neváhají postavit proti aristotelským dogmatům a vedle sebe do ní řadí Torricelliho, Mersenna, Pascala a Robervalu.⁶⁰ Za zmínku stojí, že ještě v 70. letech 17. století Georg Wilhelm Leibniz jako vynálezce pokusu s vakuem uvádí Torricelliho a Magniho.⁶¹

Magni ve svých úvahách o vakuu neustal, naopak se pokusil důkladněji propojit vlastní demonstrace s filosofickým pozadím, když zahrnul traktát o vakuu do třetího svazku svého souhrnného díla o filosofii *Opus philosophicum*.⁶² Avšak tento díl se nakonec vydání nedočkal, zůstal pouze v rukopise a dosud nebyl analyzován.⁶³

⁵⁸ Valerian MAGNI. *De inventione artis exhibendi vacuum. Narratio apologetica Valeriani Magni, fratris Capuccini, Ad Nobilem et Clarissimum Virum Ae. P. De Roberval*. Datováno 9. 11. 1647, v krakovském vydání na s. 91–97. Citováno dle benátského vydání v rámci Valerian MAGNI. *Demonstratio ocularis*, c. d., kde list na s. 43–48.

⁵⁹ Pascalův list Le Paileurovi z února 1648 – Blaise PASCAL. *Oeuvres completes*, II. Paris, 1970, s. 572; srov. Michael John GORMAN. Jesuit explorations of the Torricellian space, c. d., s. 18, přesto Noěľův traktát bývá většinou zmiňován pouze v souvislosti s Pascalem.

⁶⁰ Valerian MAGNI. *Responsio ad Peripateticum Cracoviensem*, c. d., s. 29.

⁶¹ Takto se vyjadřuje v listech Ottovi von Guericke (17. 7. 1671), Petru Lambeckovi (srpen 1671) a Janu Filipovi (1672). Srov. Mieczysław SUBOTOWICZ. Najwcześniejsza drukiem wydana rozprawa, c. d., s. 56–57.

⁶² Valeriano MAGNI. *Opus philosophicum*. Lithomisslii, Typis Joan Arnoldi, 1660.

⁶³ Soupis jednotlivých traktátů, souhrnně tzv. „Physica Valeriani“, viz Jerzy CYGAN. *Opera Valeriani Magni*, c. d., s. 123–128.

Z dosavadního zkoumání tedy vyplývá následující: Valerian Magni se sice projevuje v určitém smyslu jako obhájce galileovské vědy, avšak nikoli jako obhájce experimentální vědy jako takové. Jeho pokusy s vakuem, dokazující existenci prázdna, mají dvojí účel. Za prvé je jím kritika aristotelické filosofie a přírodní vědy, tedy demonstrací vakua je ospravedlněn Magniho antiaristotelismus, který kapucín v následujících letech rozvíjí a svou kritiku aristotelismu jako ateistické filosofie dále rozšiřuje. Avšak demonstrace vakua nemá význam pouze pro tuto negativní část Magniho filosofie, nýbrž úzce souvisí i s jeho pozitivní částí. Prokázání existence vakua ústí v zdůvodnění esenciálnosti světla, neboť se demonstruje jeho nezávislost na tělesech či jakémkoli materiálním podkladu. Pro Magniho se tím potvrzuje jádro jeho filosofie vycházející z metafyziky světla a zdůvodňující jeho prioritu v epistemologickém i ontologickém smyslu.

Summary

Valeriano Magni's approach to the problem of the void is in concordance with his philosophy, especially with the Platonic metaphysical background of his philosophical system. Firstly, the existence of the void in Magni's view proves the epistemological priority of sight. That is why he does not speak about an experiment but calls it "Demonstratio ocularis" which means a demonstration that is accessible through the sight of the corporeal eye. Secondly, the demonstration of the void helps him to confirm the essentiality of light as a principle of reality in opposition to Aristotelianism. If light is visible at the place where a body is absent, light is not dependent on any material subject, thus the priority of light in the whole creation is demonstrated.

Author's address:
Centrum pro práci s renesančními texty
Univerzita Palackého v Olomouci

Krátká zpráva Ottaviana Roveretiho (1556–1626), lékaře Rudolfa II.¹

BOHDANA DIVIŠOVÁ

Short message of Ottaviano Rovereti, doctor of Rudolf II. The short message of Ottaviano Rovereti (1556–1626), doctor of Rudolf II. The theme of the article is a translation and commentary of the Latin file called “Relatio brevis.” It describes the evolution of the health status of the Emperor Rudolf II in the last few months of his life. The author was one of the emperor’s personal physicians, Ottaviano Rover (Roboreto), who subsequently directed the posthumous dissection of the emperor’s body. The document Relatio brevis has always been used by historians as a source of information but has often been misinterpreted. The aim of the article is a detailed interpretation of the translated text as well as an introduction to Ottaviano Rovereti’s life for the interested public. Though Rovereti held a very important place at the Prague imperial court, he remains almost unknown.

Key words: Rudolf II • illness • death • Ottavio Rovereti • history of medicine

Jak naznačuje název článku, hlavním tématem je rozbor textu, sepsaného jedním z osobních lékařů císaře Rudolfa II., textu, jehož využila nejedna generace historiků jako podkladu pro své studie o zdravotním stavu zmíněného panovníka. Tato zpráva, čítající pouhých 11 stran, zachycuje zdravotní vývoj několika posledních měsíců císařova života z pohledu v té době nejvýznamnějšího a nejmimnějšího panovníkova lékaře, který pak následně řídil i pitvu ostatků.² Přes zájem ze strany historiků nelze říci, že by byl tento spisek skutečně důkladně znám, naopak: kvůli nepřesným překladům i interpretacím textu se objevila řada zavádějících tvrzení, a proto se jejich ujasnění za pomoci překladu a komentáře stalo cílem této práce. Zároveň se zde nabízí vhodná příležitost k doplnění našich znalostí o životě i díle autora této zprávy, Ottaviana Roveretiho. Třebaže tento lékař byl v posledních dvanácti letech života císaře jedním z jeho nejdůležitějších ošetřovatelů, je

¹ Tento článek vznikl díky grantové podpoře GA UK 1. LF UK 1444214.

² Relatio brevis aegritudinum et obitus Augustissimi Imperatoris Rudolphi II. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, kart. 65, dále jen Relatio. Foliace byla v překladu doplněna pro lepší orientaci.

postavou málo známou i mezi rudolfínskými badateli. Roveretioho životní osudy si zaslouží pozornost nejen pro svou zajímavost; jeho praxe před vstupem do císařských služeb může poodhalit spletnost osobních vazeb, které mohly lékaři napomoci k získání prestižního místa.³

Ottaviano Rovereti von Freyberg, či Ottaviano Roboreti (popř. Ottavio Rovereto nebo Roboreto, v latinské formě Octavianus Roboretus-Roveretus) se narodil 8. 7. 1556 v zámožné rodině v tyrolském Tridentu.⁴ Medicínu vystudoval na vyhlášené univerzitě v Padově;⁵ jeho profesory zde byly takové osobnosti jako Girolamo Capodivacca nebo Girolamo Mercuriale, s nímž udržoval korespondenční kontakt i v pozdější době.⁶ Po roce 1580, kdy doktorátem studium dokončil, působil čtyři roky jako praktik v Benátkách. Tam se mu naskytlá příležitost stát se lékařem benátského konzulátu v Káhiře.⁷ Nabídky využil a vystřídal tam svého spolužáka, benátského lékaře Prospera Alpina, který se záhy zařadil mezi nejvýznamnější botaniky 16. století.⁸ Roveretův pobyt v Egyptě zřejmě

³ Dochované dopisy z Roveretovy osobní korespondence umožnily italským autorům sestavit jeho biogram. Vzhledem k zajímavosti některých dopisů jak z období před vstupem do císařských služeb, tak vážících se k období Roveretioho pražského pobytu, jsou vybrané pasáže přeloženy a uvedeny.

⁴ Ioannes Chrysostomus TOVAZZI. *Medicaeum Tridentinum id est Syllabus Medicorum Civitatis ac Diecesis Tridentinae interjectis etiam chirurgis omnis aevi ac meriti collectum....* Tridenti, ex typographia J. Marietti, 1889, s. 42.

⁵ O historii padovské lékařské fakulty viz např. Jerome J. BYLEBYL. The School of Padua. Humanistic medicine in the sixteenth century. In Charles WEBSTER (ed.). *Health, medicine and mortality in the sixteenth century*. Cambridge, 1979, s. 335–370; nebo Cynthia KLESTINEC. Medical Education in Padua: Students, Faculty and Facilities. In Ole Peter GRELL – Andrew CUNNINGHAM – Jon ARRIZABALAGA (eds.). *Centres of Medical Excellence? Medical Travel and Education in Europe, 1500–1789*. Farnham – Burlington, Ashgate, 2010, s.193–220; Paul F. GRENDLER. *The Universities of the Italian Renaissance*. Baltimor – London, Johns Hopkins University Press, 2011, passim.

⁶ Na Mercurialeho i své profesory vděčně vzpomíná ve svém spise De peticulari febre (viz pozn. č. 9), s. 323 a s. 393–394. Jeden dopis ze společné korespondence s Girolamem Mercurialem byl rovněž vydán tiskem, viz *Lettere inedite di Ottaviano Rovereti, Medico Trentino del Secolo XVI*. (ed.?). Trento, dalla Stamperia Monauni, 1854, s. 13–14. Dále jen *Lettere inedite*.

⁷ Ioannes Chrysostomus TOVAZZI. *Medicaeum Tridentinum id est Syllabus*, c. d., s. 42–43; *Alcune lettere di Ottaviano Rovereti, Medico Trentino. Precedute da cenni sulla sua vita* (ed.?) Trento, dalla Stamperia Monauni, 1867, s. 5–6. Dále jen *Alcune lettere*.

⁸ Prospero Alpino (1553–1617) strávil v Egyptě tři roky a právě zdejší botanické výzkumy mu vynesly evropský věhlas; v Padově pak jako profesor botaniky na lékařské fakultě stál za založením zdejší botanické zahrady. Rovereto s ním rovněž udržoval

nebyl zcela jednoduchý a nesplnil jeho očekávání; po několika měsících údajně uvažoval o žádosti o repatriaci, ale vzhledem k navýšení platu si návrat domů rozmyslel. Lepší finanční podmínky mu umožnily i cestování, takže s konzulovým svolením podnikl roku 1586 zbožnou pout' do Sýrie a Palestiny.⁹ Od konce roku 1587 pokračovala jeho kariéra v Konstantinopoli, kde zastával funkci osobního lékaře císařského vyslance Bartolomea Pezzen di Croviana.¹⁰ Po dvou letech se s velkou slávou vrátil do rodného města, kde měl o rok později příležitost prokázat své lékařské umění v boji s epidemií blíže neurčené nemoci; své zkušenosti i názory na onu chorobu pak vtělil od spisu *De peticulari febre*, který dedikoval tridentskému biskupovi Madruzzovi.¹¹

V krátké době se Roveretovi naskytl další zajímavá příležitost: obrátil se na něj kolonel v císařských službách Girolamo Lodrone (původem z Tridentu) s nabídkou doprovázet Carla d'Austria při jeho protiturecké výpravě do Chorvatska.¹² O tom, že tuto nabídku Rovereti přijal, svědčí i dochovaná „pracovní

---

v době svého působení v Egyptě kontakt prostřednictvím korespondence, jak dokládají dochované dopisy. Blíže viz Biblioteca comunale di Trento, Archivio storico, kart. 592, fol. 3-4; fol. 6.

⁹ Blíže viz *Alcune lettere*, s. 6–7. Jeho návštěva těchto krajů netrvala zřejmě dlouho – 18. 5. 1586 poslal otci dopis o svém záměru zároveň se seznamem svých věcí a nevyřízených pohledávek pro případ nenadálé smrti, blíže viz *Lettere inedite*, s. 6–8, a o zdárném návratu a svých zážitcích informoval svého otce dopisem z Káhiry již 4. 8. 1586. *Lettere inedite*, s. 9.

¹⁰ Bartolomeo Pezzen di Croviana (?–1605), tridentský rodák, vystudoval práva v Bologni, od roku 1575 byl ve službách arcivévody Arnošta, od roku 1576 působil u sultánova dvora jako sekretář císařského vyslanectví a vyslancem byl mezi lety 1590–1598. Blíže viz Giovanni CICCOLINI. Bartolomeo Pezzen. *Strenna Trentina*, 11, 1933, s. 113–114. Pravděpodobně právě on zařídil Roveretovi vytoužený odchod z Egypta. Roveretův odjezd byl zkomplikován morem, před nímž uprchl do Alexandrie, avšak svému otci psal 20. 10. 1587, že již čeká na galéru a odjíždí s nejmenovanými německými šlechtici do Konstantinopole. Blíže viz *Lettere inedite*, s. 10–11.

¹¹ *De peticulari febre, Tridenti Anno 1591. publice vagante. Deque Vesicatoriorum in ea potissimum usu, tractatus non minus utiles quam iucundi. In quibus de Putredine, de Contagio, de Sanguinis missione, aliisque pulcherrimis difficultatibus multa nec vulgaria quidem satis luculenter pertractantur.* Ab Octaviano Roboreto, Tridentino, Phyl. ac Med. Doctore, Sanctissimique Sepulchri Equite Hierosolymitano, ...Tridentí, apud Ioan. Bapt. Gelminum, Sabiensem, Anno 1592. Dedicace Ill. et Rev. Ludovico Madrutio, ..Cardinali, episcopo, Principi Tridentino...subditus ac Vasallus devotissimus Octavianus Roboretus.

¹² Karl von Österreich (1560–1618), markrabě von Burgau, syn Ferdinanda Tyrolského a Filipíny Welserové; císařský generál v tzv. 3. turecké válce.

smlouva“; dochovaná pod názvem *Pro Memoria*.¹³ Rovereti si v ní mimo jiné vymínil, že bude nazýván osobním lékařem a jeho služba se bude týkat jen osoby markýze a jeho rodiny; případné návštěvy u dalších nemocných měly být ponechány Roveretově vůli. Kromě toho požádal o úhradu stravy pro sebe a svého sluhu, účtů za koně, bydlení, ošacení potřebného pro službu a o měsíční příjem 40 tolarů. Výplatu si navíc mohl vybrat dva měsíce dopředu, což také byla lhůta, kterou musel ve službě setrvat po případné výpovědi, aby si šlechtic stihl zajistit jiného lékaře.¹⁴ Tyto podmínky se zdají být nemálo náročné a to, že byly ze strany zaměstnavatele splněny, vypovídá o dosti vysoké prestiži dotyčného lékaře.¹⁵

Jak probíhala tato výprava, ani detaily ohledně doby a důvodu ukončení Roveretiho pracovního poměru u Carla d’Austria nejsou zatím známy. Důležité je, že se jméno Ottavian Roboreti objevuje roku 1600 na výplatních seznamech osobních lékařů císaře Rudolfa II.¹⁶ Okolnosti získání tohoto prestižního místa rovněž nejsou zatím známy; zdá se být přirozené, že někdo musel císaře na tohoto lékaře upozornit a Rovereti byl někým do této funkce doporučen. Za současného stavu bádání není známo nic o podmínkách, které by musel lékař splňovat, aby se mohl ucházet o místo osobního lékaře tak významné osoby. Je zřejmé, že byla nutná nějaká dobrozdání, ale kdo konkrétně lékaře prověřoval, kdo rozhodoval o jeho kompetenci a případném přijetí, nebo kdo určoval, kolik lékařů císařův zdravotní stav zrovna vyžaduje, tedy kdo rozhodoval o početnosti císařova osobního lékařského kolegia, nelze s určitostí říci. Zdá se přirozené, že sám císař musel mít osobní zájem na rozhodování o této záležitosti, ale zároveň je jisté, že zde hrály velkou roli politické zájmy různých stran.¹⁷

¹³ *Lettere inedite*, s. 11.

¹⁴ Tamtéž. Tento seznam podmínek byl napsán 18. 9. 1592 v Tridentu.

¹⁵ Ačkoliv si zažádal ještě i o žoldáka, nebyly jeho požadavky považovány za přemrštěné; smluvní podmínky osobních lékařů hessenských vévodů jsou srovnatelné. Blíže viz Sabine SALLOCH. *Das hessische Medizinwesen unter den Landgrafen Wilhelm IV. und Moritz dem Gelehrten. Rolle und Wirken der fürstlichen Leibärzte*. Inaugural Dissertation, Marburg, 2006, s. 101–104. Blíže <http://archiv.ub.uni-marburg.de/diss/z2006/0697/pdf/dss.pdf>. (Poslední přístup 20. 4. 2015.)

¹⁶ Jaroslava HAUSENBLASOVÁ. *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine edition de Hofstaatsverzeichnisse 1576–1612*. Praha, Artefactum, 2002, s. 404. Toto datum ovšem neznamená, že nemohl být do této funkce jmenován již dříve.

¹⁷ Jako příklad různých možností cest do této funkce může posloužit císařův osobní lékař Bartholomeo Guarinoni (1534–1616), kterého dostal ke dvoru jeho strýc, osobní lékař císaře Maxmiliána II., Giulio Alessandrini (1506–1590); dalšího lékaře, Christophora Guarinoniho (1634–1604), pravděpodobně doporučil jeho předchozí zaměstnavatel, urbinský vévoda Francesco Maria della Rovere VI., s nímž se

Ottavio Rovereti se tedy objevil v císařských službách nejpozději roku 1600; podpory či přímluvy u dvora se mu možná mohlo dostat od jeho předchozího zaměstnavatele, Carla d’Austria, nebo od zmíněného vyslance Bartholomea Pezzeni di Croviana. Jistou roli zde mohl hrát i další zmíněný tridentský rodák, kardinál a tridentský biskup Lodovico Madruzzo (1567–1600), kterého Rovereti nazýval svým „patronem“ a jemuž dedikoval své odborné spisy.¹⁸ Dají se ovšem objevit i některé drobné zmínky v další dochované korespondenci mezi Bartholomeem Pezzenem a Roveretím, které lze vykládat i tak, že o službě u císaře uvažoval již dříve; osobou, jež mu snad měla u dvora pomoci, byl dlouholetý císařův osobní lékař Bartholomeo Guarinoni, původem rovněž z Tridentu.¹⁹ Nicméně B. Guarinoni opustil císařské služby již roku 1594, takže jakýkoliv vliv na přijetí Ottavia Roveretiho není nijak prokazatelný.²⁰

Skutečností zůstává, že se pro císaře po roce 1600, kdy prodělal závažnou zdravotní krizi, Rovereti postupně stal nejdůležitější postavou z celého lékařského sboru.²¹ V době předpokládaného vstupu Roveretiho do císařské služby působili totiž podle oficiálních záznamů vedle skupiny níže postavených dvorních lékařů pouze dva lékaři osobní: Wilhelm Klöppfer a Christophoro Guarinoni.²² Z těchto dvou jmenovaných byl jednoznačně významnější Christophoro

---

Rudolf II. spřátelil ve svém dětství na španělském dvoře Filipa II. Později byl kýmisi do císařovy služby navrhován Thomas Mermann (1559–1622), osobní lékař bavorských vévodů; údajně sám Mermann odchod k císaři odmítl, ale vzhledem k tomu že tento lékař byl bavorskými vévody využíván i jako rádce, diplomat a vyjednávač, přišlo možná jeho zamítnutí z jiného důvodu a jiné strany.

- ¹⁸ Zároveň s jeho hlavním spisem *De peticulari febre* byl vydán ještě *Tractatus de vesicatoriis*. Blíže viz c. d., s. 367–421.
- ¹⁹ *Lettere inedite*, s. 10. Dopis je datován 10. 8. 1587 v Konstantinopoli. Dopis není zcela jasný, je možné, že Guarinoni jen pomáhal svému krajanovi Pezzenovi prosadit Rovereta jako lékaře k sultánovu dvoru.
- ²⁰ O životních osudech lékaře Bartholomea Guarinonihho (1534–1616) viz blíže Bohdana DIVIŠOVÁ. *Ärzte mit dem Nachnamen Guarinoni – Alle die kaiserlichen Guarinoni*. *Studia Rudolphina*, 11, 2011, s. 91–93.
- ²¹ O zdravotní krizi císaře viz např. Josef JANÁČEK. *Rudolf II. a jeho doba*. Praha, 1987, s. 342–343; R. J. W. EVANS. *Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612*. Praha, Mladá fronta, 1997, s. 117–118.
- ²² Při těžké zdravotní krizi Rudolfa II. údajně přispěl k císařovu zotavení především zpovědník Johann Pistorius. Blíže viz R. J. W. EVANS. *Rudolf II. a jeho svět*, c. d., s. 116–118. Podle některých ukazatelů v této době působil u císaře jako lékař i významný alchymista a paracelsista Martin Ruland st. (1532–1602). Blíže viz PURŠ, Ivo – SMOLKA, Josef. *Martin Ruland starší a mladší v prostředí císařských lékařů*.

Guarinoni (1534–1604), evropsky proslulý diagnostik, autor několika odborných spisů, k němuž se obraceli o radu pacienti z nejvyšších kruhů.²³ Jeho osudy kolem roku 1600 jsou poněkud nejasné; podle některých zmínek byl možná v této době u císaře v nemilosti, takže je otázkou, zda směl o panovníka lékařsky pečovat.²⁴ O druhém lékaři, Wilhelmu Klöppferovi, se zatím neví takřka nic; nejsou známy základní biografické údaje ani místo studia, nezanechal po sobě zřejmě žádný spis a není ani jasné, jakým způsobem se do tak významné pozice dostal.²⁵ K těmto lékařům – a Ottaviu Roveretimu – přibylí nejpozději za rok holandský lékař Gottfried Versteegh²⁶ a Hector Mosaglia z Verony, který sem byl povýšen z pozice dvorního lékaře;²⁷ podle některých pramenů se však zdá, že mohli být do funkce osobních lékařů přijati i dříve, možná zároveň s Roveretim.²⁸ Od této doby se až do císařovy smrti roku 1612 objevilo ještě několik dalších osobních lékařů, o nichž ovšem lze kromě jména zjistit pouze velmi málo informací; jedním z nich byl i Simon Berger, který svým podpisem

---

In *Alchymie a Rudolf II.: hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*. Ivo PURŠ – Vladimír KARPENKO (eds.). Praha, Artefactum, 2011, s. 587.

- ²³ Blíže viz DIVIŠOVÁ. *Ärzte mit dem Nachnamen Guarinoni*, c. d., s. 93–94.
- ²⁴ Tamtéž, s. 94–95.
- ²⁵ Je ovšem možné, že zmínka v relaci toskánského vyslance o císaři ovlivňovaném „prošpanělsky jistým švábským lékařem, který je podřízen Ditrichštejnovi a Rumpfovi...“ se týká právě této osoby. Blíže viz Alena PAZDEROVÁ. *Říše, Rudolf II. a jeho dvůr očima toskánského vyslance Roderiga Alidosiho*. In *Z archivních depozitářů. Pavle Burdové k 70. Narozeninám*. Praha, Státní ústřední archiv, 1998, s. 82.
- ²⁶ Gottfried Vesteegh (Godefridus Steeghius, 1550–1609), pocházel z Amersfortu, lékařství zřejmě studoval v Lovani a poté ve Würzburgu, kde se po roce 1590 stal osobním lékařem místního vladaře, biskupa Julia Echtera von Mespelbrun (1545–1614). Blíže Franz X. von WEGELE. *Geschichte der Universität Würzburg, I.* Würzburg, Druck und Verlag der Stahel'schen Buch- und Kunsthandlung, 1882, s. 291, 293.
- ²⁷ Jaroslava HAUSENBLASOVÁ. *Der Hof Kaiser Rudolfs II.*, c. d., s. 352, 404. Blíže o počtu lékařů v jednotlivých letech vlády Rudolfa II. viz Bohdana DIVIŠOVÁ, *Osobní císařův lékař Christophoro Guarinoni (1534–1604), jeho kolegové a významní pacienti*. *Časopis lékařů českých*, 153, 2014, č. 1, s. 31–35. Informace o složení císařova lékařského kolegia roku 1605 zanechal i toskánský vyslanec. „Jeho Veličenstvo si drží 4 lékaře pro svou osobu. První je doktor Ottavio Rovereto, Trident'an, který spí vždy v předpokojí Jeho veličenstva, druhý je nějaký lékař z Lince, třetí je doktor Ettore Mosaglia a čtvrtý doktor Gottifredo, Holand'an...“ Blíže viz Alena PAZDEROVÁ, *Říše, Rudolf II. a jeho dvůr očima toskánského vyslance Roderiga Alidosiho*, c. d., s. 85.
- ²⁸ Tamtéž, s. 46.

potvrdil Roveretovu „krátkou zprávu“ a byl rovněž přítomen pitvě.²⁹ Není samozřejmě jasné, zda za našimi nulovými znalostmi o těchto lékařích stojí malý badatelský zájem historiků, nebo bezvýznamnost dotyčných lékařů; lze ovšem celkem s jistotou říci, že postava Ottavia Roveretiho mezi nimi svou předchozí praxí, odbornými spisy a především zcestovalostí značně vynikala.

Detailní údaje o počátečním vývoji Roveretiho kariéry, o jeho služebních povinnostech či vztazích s ostatními kolegy nejsou známy; toto je ovšem skutečnost, která platí pro kariéru i osobní život absolutní většiny císařových lékařů u pražského dvora. Je jisté, že Rovereti si v Praze časem pořídil dům³⁰ a získal si nepochybně císařovu důvěru, protože byl vybrán k vykonávání „nočních služeb“. Medicejský vyslanec v Praze zachytil tuto skutečnost ve své relaci tímto způsobem: „... Po večeri je /císař/ ještě hodinu vzhůru, poté se odebere na lůžko. V noci spí málo a vyžaduje blízkost lékaře, což je Rovereto, který spí vždy v předpokojí společně s jistým Adamem z Norimberka, luteránem, ...“ Tato služba, která by mohla být považována za projev nejvyšší pocty, se postupně stala pro lékaře značně úmorným břemenem, jak dokazuje jeden z dochovaných dopisů.

„... Vaše svatá císařská milosti, pane a můj nejdražší ochránče, mému již 77letému otci zůstávám ze všech synů, které měl, již jen já samotný; z dalších naší linie zbývá pouze můj synovec, který je chatrného složení. Jat obecnou touhou každého člověka, aby rozmnožil své pokolení, pomyslím již několik měsíců na udržení našeho rodu a na novou ženitbu. Cítím se povinen poslechnout tuto správnou a řádnou touhu z vyřčeného důvodu i ze synovské poslušnosti, třebaže jsem si již vyzkoušel, že stav manželský nejde dohromady s tak rozsáhlou službou, jako je spát na dvoře, což nyní již skoro čtyři roky bez přerušování vykonávám... Prosím ... s vaším milostivým souhlasem ... abych ... byl alespoň na nějakou chvíli uvolněn z mé výše popsané noční služby a vhodně nahrazen někým jiným ... kdo mi na prostrídání alespoň některé dny a týdny pomůže zvládnout onu tíži, neb ... nikoli můj duch ani touha sloužit Vám dokud budu moci, ale mé síly jsou již zesláblé ... Platí: quo caret alterna requie, durable non est³¹ ...

²⁹ Relatio brevis, 7v:.

³⁰ Blíže viz Jaroslava HAUSENBLASOVÁ – Michal ŠRONĚK. *Urbs Aurea. Praha císaře Rudolfa II.* Praha, Gallery, 1997, s. 180. O Rovereti měl údajně dvoupatrový dům v místech dnešního Starého probošství. Vlastnictví domu potvrzuje i toskánský vyslanec ve své zprávě z roku 1605, kde uvádí, že Rovereti a Hector Moscaiglia vlastnili v Praze dřevěné domy. Alena PAZDEROVÁ. Říše, Rudolf II. a jeho dvůr očima toskánského vyslance Roderiga Alidosiho, c. d., s. 85.

³¹ „čemu chybí odpočinek, to /dlouho/ nevydrží“

Také já jistým přerušením vzpružený budu moci děle, jak toužím, pokračovat ve vašich službách;...³²

Zdali byl Rovereti své služby zbaven, nevíme, nicméně svatba proběhla podle plánu. Tuto skutečnost potvrzuje jednak dopis, jímž Rovereti zve na tento akt svého rodáka a ochránce kardinála Carla Madruzzo,³³ jednak si radostnou událost zaznamenal do svého deníku jeden ze svatebčanů, Adam z Valdštejna.³⁴ Další osudy a život Ottaviana Roveretiho je v nejdětalnější italské biografické črtě shrnut takto: „Da questo momento in poi mancano quasi del tutto le notizie del celebre nostro medico.“³⁵ Toto tvrzení víceméně odpovídá pravdě; doplnit o životě Ottaviana Roveretiho lze pouze několik dalších skutečností. Po smrti Rudolfa II. údajně přešel do služeb nového císaře, ale nakonec se vrátil (neznámo přesně kdy) do rodného města, kde 15. 3. 1626 zemřel.³⁶ Mezi tímto chudým výčtem našich vědomostí ovšem chybí velmi důležitý fakt: nejenže byl Ottavio Rovereti jedním z hlavních ošetřovatelů Rudolfa II. až do poslední chvíle jeho života, ale rovněž posléze řídil pitvu i balzamaci císařova těla pro provedení následných poct a obřadů.³⁷ Tyto skutečnosti zvěčnil ve své „krátké zprávě“, jejíž obsah si zaslouží bližší pozornost.

³² *Lettere inedite*, s. 12.

³³ „Nejctěnější pane, ... učinil jsem rozhodnutí se znovu oženit ... jsem si jistý, že vaše výsost ... bude mít radost z tohoto mého rozhodnutí... A proto jsem následoval zvyk země a dvora, ...pozval jsem na svou jakkoli ubohou a nízkou svatbu, určenou na tento 24. říjen, mimo svého nejdražšího dobrodince – Jeho Císařské Výsosti – také rozličné urozené šlechtice, kteří slíbili svou účast na tomto křesťanském aktu... A prosím i Vás, abyste mi i vy učinil laskavost, kterou budu já, má nevěsta, tchán a všichni příbuzní ... stejně jako i ostatní považovat za výjimečnou, a budeme se modlit k Bohu, aby Vás zachovat ve zdraví a štěstí ráčil a za nás se odvděčil... Praha září 1604.“ *Lettere inedite*, s. 13. Carlo Gaudenzio Madruzzo (1562–1629) byl synovcem zmíněného biskupa Lodovica Madruzzo, jemuž Rovereti dedikoval svůj odborný spis; zároveň byl Carlo nástupcem svého strýce na tridentském biskupském stolci.

³⁴ „24. 10. 1604. Byl sem na veselí, ženíl se doktor Rovoreto císařskéj, vzal sobě vdovu, ceru prvnějšího colmistra, kterou měl kuchmistr císařskéj, pan z Vilštejna, byl hejtmanem na Brandejse“. Marie KOLDINSKÁ – Petr MATA (eds.). *Deník rudolfínského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*. Praha, 1997, s. 92. Zřejmě šlo o Marii Magdalenu, dceru Jana Riedtmanna. Tamtéž, s. 424. Roveretiho první chotí byla údajně Teodora di Castel-Terlago, která zemřela v Praze roku 1602. Blíže viz *Lettere inedite*, s. 8.

³⁵ „Od tohoto okamžiku postrádáme jakékoliv zmínky o našem slavném lékaři.“ *Alcune lettere*, s. 8.

³⁶ *Alcune lettere*, s. 8.

³⁷ O následných obřadech a slavnostech blíže viz Václav BŮŽEK – Pavel MAREK. *Smrt Rudolfa II.* Praha, Knihovna dějin a současnosti, 2015.

O zdravotní stav Rudolfa II. projevovalo zájem jeho okolí v podstatě po celý život; v centru pozornosti jak dvora, tak cizích vyslanců se přirozeně ocital nejvíce v dobách zdravotních krizí, které vyvrcholily onou poslední.³⁸ Z těchto důvodů je patrné, jak historicky zajímavý dokument představuje záznam očitého svědectví osobního lékaře. Nicméně pro využití relevantních informací nelze na tento text pohlížet prizmatem našich soudobých znalostí. Pro porozumění textu je nutné pochopení principů tzv. hippokratovsko-galénské humorální teorie, o níž se opírala tehdejší fyziologie a tedy i patologie.³⁹ Jelikož se v Roveretiho odborném popisu objevuje množství dobových termínů, které dnes mohou znamenat něco zcela odlišného, dovoluji si nastínit základní myšlenky humorální teorie.⁴⁰ Velmi zjednodušeně řečeno se tato teorie opírala o existenci čtyř hlavních tělesných tekutin či šťáv (*humores* či *chymoi*) – krve, hlenu, žluté a černé žluči, jež odpovídaly svými vlastnostmi (teplem, vlhkem, chladem, suchem) čtyřem základním živlům – vodě, vzduchu, zemi a ohni. Rovnováha těchto šťáv v těle (*temperies, complexio*) byla podkladem zdraví a správné funkce organismu, zmnožení kterékoliv z těchto tekutin přinášelo „*dyskrasin*“, jež byla podkladem vzniku nemocí. U každého člověka však míra jedné šťávy ještě v mezích zdraví lehce převyšovala ostatní, čímž určovala typ smíšení (*temperamentum*) dotyčného jedince a jeho „*naturu*“ čili podstatu složení.⁴¹

Rovereti se ve svém záznamu nezdržoval dlouhým úvodem, ale vrhl se *in medias res*. Informoval čtenáře o císařově dlouhodobé melancholii, tedy o přemnožení černé žluči v těle, k níž se přidaly „*různé další příčiny*“, dále o kataru,

³⁸ Přehled vývoje zdravotního stavu císaře podle zpráv z primárních i sekundárních pramenů včetně detailního rozboru obsahu nejdůležitějších relací viz Václav BŮŽEK – Pavel MAREK. *Smrt Rudolfa II.*, c. d., s. 5–25.

³⁹ Vysvětlení těchto principů lze najít v každé vědecko-populární publikaci zabývající se historií medicíny (nejen) této doby. Z publikací dostupných v českém jazyce lze jmenovat například Heinz SCHOTT (ed.). *Kronika medicíny*. Praha, 1994, s. 54–55; Roy PORTER. *Největší dobrodini lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*. Praha, 2001, s. 76–79, 97–99; Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha, 2004, s. 20–21, 33–35; Milada ŘÍHOVÁ a kol. *Kapitoly z dějin lékařství*. Praha, 2005, s. 42–43 aj. Důkladně a především srozumitelně vyložil tento systém též Gustav GELLNER. *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*. Praha, Česká akademie věd a umění, 1938, s. 243–244.

⁴⁰ Podrobnější vysvětlení některých dalších aspektů či jednotlivých položek se objevuje v poznámkovém aparátu překladu.

⁴¹ Celý tento systém byl nahlížen jako mikrokosmos, který v různé míře a souvislostech korespondoval s nebeskými tělesy, tedy makrokosmem.

nespavosti a narušení svaření.⁴² Podle dobových vědeckých zásad byly dány tyto potíže do souvislosti s tzv. „šesti věcmi nevrozenými“, z nichž Rovereti pokáral především nesprávnou císařovu životosprávu.⁴³ Obtíže se stupňovaly a lékař konstatoval, že na ně pacientovo tělo reagovalo dvěma (z pohledu humorální teorie) ozdravnými procesy: průjmy, opakujícími se periodicky v průběhu dvou či tří měsíců snad kolem poloviny roku 1611, a nočním pocením, které trvalo téměř rok.⁴⁴ Ovšem jak dlouho pacient trpěl zmíněným katarem i ostatními problémy, nelze vyvodit z žádné zmínky.

Následné mizení diarrhoey bylo lékařem pokládáno za špatné znamení. Návrhy na vyvolání těchto ozdravných procesů umělou cestou byly císařem odmítnuty, což byl podle lékařského názoru důvod, proč se Rudolfovy dýchací potíže zhoršily.⁴⁵ Císař pak údajně použil jakýsi lék, který zůstal před Roveretím a tedy zřejmě i celým oficiálním lékařským kolegiem utajen. Bohužel lékař nevěděl, zda byl lék chemický, ani šlo-li o užití vnitřní či vnější. Rovereti tento neznámý přípravek obvinil z toho, že přibližně(!) 20. 10. 1611 se vedle dýchacích problémů projevil u císaře ještě zánět levého varlete a horečka. Datum 20. října, které se objevuje až na třetí straně zprávy, je prvním konkrétnějším časovým údajem chorobopisu.

Na zmíněné potíže reagovali lékaři tradičním způsobem, tedy pouštěním žilou a podáním několika bezoartik a alternantů.⁴⁶ Tyto informace se zdají být oproti předchozím konkrétnější; při bližším pohledu však zjistíme, že příliš faktů neprozrazují. „Bezoartika“ označovala jakékoliv přípravky, u nichž jednu složku

⁴² *Relatio*, s. 1r.: Svařením (*concoctio, coctio*) vznikaly v těle šťávy (*humores*) a zároveň i odpadní látka; první svaření probíhalo v žaludku a vznikalo při něm chylus (*chymos*), který byl dále zpracováván v játrech při druhém svaření. Třetí probíhalo v srdci. Blíže např. Gustav GELLNER. *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, c. d., s. 243.

⁴³ Tzv. *sex res non naturales* označovaly šest „věcí nevrozených“ (či tzv. „nepřirozených“), tedy vnější tělesné potřeby, které významně ovlivňovaly zdraví a život člověka, ale nebyly součástí těla: potrava a nápoje, spánek a bdění, vyprazdňování, tělesné cvičení, duševní hnutí a vzduch (dýchání).

⁴⁴ *Relatio*, s.1v.: Vyměšování, pocení, slzení, epistaxe, rýma, menstruační krvácení aj. byly považovány za přirozený způsob, jakým se tělo zbavovalo přemnožených, zkažených či nadbytečných šťáv.

⁴⁵ *Relatio*, s. 2r.: Rozhodně zde nenalzáme potvrzení pro domněnky zahraničního vyslance, že císař v této době trpěl průjmy po požití antimonu. Blíže Václav BŮŽEK – Pavel MAREK. *Smrt Rudolfa II.*, c. d., s. 17–18.

⁴⁶ *Relatio*, s. 2r.:

tvoril bezoárový kámen;⁴⁷ obdobně *alternans* je zcela obecné označení léků, které měly vystřídat čili změnit nerovnováhu složení orgánu nebo celého těla.⁴⁸ V případě horečky musely být dány alternanty mající podle humorální teorie ochlazující účinky; jaké byly v těchto chvílích užity u Rudolfa II., nebylo zaznamenáno. Rovněž zdánlivě jasná informace o puštění žilou je značně nedostatečná, a to dokonce i z dobového hlediska. Běžně bývalo u takového zákroku uvedeno, ze které žíly bylo „upouštěno“, množství odebrané krve a její vzhled i kvalita; tyto významné údaje zde naprosto chybí.⁴⁹

Výše zmíněná léčba však měla podle zprávy dobré výsledky; císaři se ulevilo, a proto přes naléhání lékařů i nejbližších služebníků další pokračování v léčbě odmítl.⁵⁰ Kromě této chyby panovník podle Roveretiho ještě podcenil vliv dvou velmi důležitých složek *sex res non naturales*, a to správného stravování a negativních hnutí mysli, takže se jeho stav začal opět zhoršovat;⁵¹ nevíme ovšem, zda se toto konstatování týká jak dušnosti, tak i zánětu varlete a horečky. V polovině listopadu se negativní vývoj projevil na činnosti srdce nepravidelností pulzu a zadržováním vody v těle.⁵² Jak se císařův stav vyvíjel ve druhé polovině listopadu, nevíme, detailnější informace se týkají až začátku prosince, kdy lékař konstatoval rychlé zhoršení stavu. Popis událostí pokračuje od poloviny prosince, kdy se u Rudolfa II. objevila bolest v hrudi a akutní dušnost s chrlením krve; krev i její postupné změny v kvalitě jsou tentokrát zaznamenány detailněji. Podle příznaků jako vykašlávání krve, zhoršení dýchání, horečka, výrazné zčervenání

⁴⁷ Bezoárový kámen byl konkrement z žaludku asijských přežvýkavců, který byl od antiky považován za účinný protijed. Blíže např. Karel ČERNÝ. *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*. Praha, Karolinum, 2014, s. 230.

⁴⁸ Alternant označoval jakákoliv léčiva, která měla za úkol změnit převládající chlad či horkost v opak podle zásady *contraria contrariis*.

⁴⁹ Blíže o místech i způsobech puštění krve a posuzování její kvality viz např. Hana FLORIANOVÁ – MIŠKOVSKÁ (ed.). *Cristannus de Prachaticz. De sanguinis minutione. O pouštění krve*. Praha, Oikumené, 1999, s. XVIII–XLVI. Obdobná lékařská zpráva z roku 1613, zaznamenávající poslední dny a odchod vévody Jindřicha Julia Brunšvického, je (nejen) v tomto popisu mnohem podrobnější. Blíže viz *De morte et morbo Henrici Julii D. B. etc.* Niedersächsisches Landesarchiv, Wolfenbüttel, sign. 1 Alt 10, Nr. 22, f. 24r.

⁵⁰ Relatio, s. 2v.: „Podle zprávy Ottavia Roboreta a Šimona Pergera doporučovali lékaři Rudolfovi II. koncem října 1611 jako nejvhodnější léčebný postup klid.“ Václav BŮŽEK – Pavel MAREK. *Smrt Rudolfa II.*, c. d., s. 18. Toto tvrzení neodpovídá skutečnosti, lékař byl znepokojen ukončením léčby.

⁵¹ Blíže o *sex res non naturales* viz pozn. č. 39.

⁵² Tamtéž, s. 3r.

tváří a „nadmíru“ zbarvená moč, Rovereti diagnostikoval zápal plic.⁵³ Dále informuje, že císař byl schopen přibližně od 10. ledna 1612 přijímat pouze tekutiny, následkem čehož zeslábl natolik, že již nemohl krev vykašlávat. *Interim* – neznámo, zda je myšlen ještě prosinec, nebo již leden – se dle Roveretihovo slova projevíly předzvěsti vodnatelnosti a kachexie.⁵⁴ Není zřejmé, jsou-li těmito předzvěstmi myšleny níže popsané večerní otoky nohou i bérců a zarudnutí, které se *circa idem tempus... interdum*⁵⁵ objevovaly, ale je to pravděpodobné.

Rovereti neopomněl zdůraznit, že lékaři se snažili zasáhnout, ale nebylo jim to ze strany císaře umožněno; přesto ke konci prosince, nebo na začátku ledna císař přece jen nějaké léky užíval. Jejich dávkování, ani intervaly konzumace se nedozvíme, nicméně byly zaznamenány alespoň názvy a způsob podání.⁵⁶ Mezi zmíněnými přípravky převládají léčiva rostlinného a živočišného původu, která byla pro galénskou medicínu typická. Překvapivě se však mezi nimi objevil i jakýsi blíže nespecifikovaný alchymistický přípravek, který Rovereti zařadil bez zřejmých výhrad k ostatním léčivům. Tato skutečnost může být považována za překvapivou, neboť alchymie bývá spojována s paracelsismem, který do medicíny přinesl hojné používání široké škály chemických léků a vůči němuž se galénsky orientovaní lékaři stavěli negativně.⁵⁷ Jak se zdá, Roveretimu užití chemického (alchymického) prostředku nejen nepřišlo zvláštní či nevhodné, ba zřejmě byl tento lék císaři podán některým ze zástupců oficiálního kolegia, možná přímo samotným Roveretím. Lékař ovšem vyjádřil výhrady ke konzumaci jmenovaných léčiv zároveň s alkoholem, jak to preferoval urozený pacient.

Nevyhovujícím způsobem podání léků, jejich nedostatečným množstvím a absencí dalších zákroků (jedinými technickými zákroky zřejmě bylo otvírání puchýřků na bércích) pak Rovereti zdůvodnil zvětšování otoků v nohách a bércích i jejich chlad. Samotný závěr celého vývoje událostí zachytil Rovereti jen stručně. Konstatoval životu nebezpečnou sněť v obou ramenou okolo klíčních kostí, nicméně za smrt císaře obvinil výše zmíněnou dušnost, zápal plic a kachexii.

⁵³ Relatio, 3v.: Zkoumání moči bylo stejně jako zkoumání pulzu důležitou složkou diagnostických metod. Blíže o obojím např. Michael STOLBERG. *Die Harnschau. Eine Kultur- und Alltagsgeschichte*. Köln–Weimar–Wien, 2009, passim.

⁵⁴ Kachexie označuje i dnes celkovou sešlost, výrazné zhubnutí a vysílení; vodnatelnost však oproti pohledu dnešní medicíny, kde je pouze příznakem, představovala samostatnou nosologickou jednotku.

⁵⁵ Relatio, s. 3r.: „...přibližně v téže době ... občas.“

⁵⁶ Relatio, s. 3v:–4r:.

⁵⁷ Blíže o alchymii i jejím sepjetí s paracelsovskou medicínou viz Ivo PURŠ – Vladimír KARPENKO (eds.). *Alchymie a Rudolf II.: hledání tajemství přírody ve střední Evropě v 16. a 17. století*. Praha, Artefactum, 2011.

Císař Rudolf byl podle tohoto lékařského záznamu až do posledního dechu pevný *mente et loquella* a zesnul 20. ledna 1612 ve čtvrt na osm ráno.⁵⁸

Téhož dne bylo provedeno otevření těla a lebky, jehož cílem nebyla pouze patologická pitva k ověření diagnózy, ale především vynětí vnitřností kvůli uchování těla balzamací.⁵⁹ Pitvu císaře pravděpodobně prováděli ranhojiči, což potvrzuje i kriticky míněný výrok vévody brunšvického, zachycený v dopise anhaltského vévody.⁶⁰ Roveretův patologický popis je dosti stručný, okomentoval pouze stav mozku, plic, předstěry a sleziny. Blíže si povšiml pouze osrdečníku, srdce, jater a žlučníku; důvodem nemusel být pouze vybočující vzhled, ale především velký význam, který humorální fyziologie přisuzovala právě těmto orgánům.⁶¹ Po popisu orgánů pitvané břišní dutiny následuje výčet osob, jejichž svědectví o pravdivosti své zprávy se Rovereti dovolával. Jménem jsou uvedeni pouze čtyři, nejvyšší komorník Ulrich Desiderius Proskowski von Proskau,⁶² říšský dvorský rada Johann

⁵⁸ Relatio, s.4v:.

⁵⁹ O uložení a uchování vnitřních orgánů viz Emanuel VLČEK. Čestí králové II., Fyzické osobnosti českých panovníků. *Vesmír*, 2000, s. 159–160. Je třeba zdůraznit, že Rovereti jistě neprováděl pitvu osobně; léčebné zákroky spojené s nožem, nebo vůbec manuální činnosti, spadaly od středověku dlouho do 18. století do pravomocí ranhojičů, bradýřů a chirurgů, kteří stáli v profesní hierarchii na nižším stupni než lékaři.

⁶⁰ Blíže viz Anton CHROUST (ed.). *Briefen und Akten zur Geschichte der Dreissigjährigen Krieges in der Zeiten des Vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher*. Bd. 10. München, 1906, s. 245, pozn. 1. Johann Georg von Anhalt-Dessau tvrdí, že Julius Brunšvický se přímo účastnil sekce a údajně ji komentoval slovy, že by byl ubožák „wo er es nicht besser als die chirurgi machen wolte“. Paleopatologické průzkumy potvrdily chybně vedený zářez na lebce; blíže ke kosterním pozůstatkům císaře Emanuel VLČEK. Čestí králové II. c. d., s. 130–145, 272–284. To sice nelze brát jako jednoznačný důkaz pro vévodovu přítomnost při pitvě, nicméně pozvání významných hostů při obdobných příležitostech bylo zcela běžné. Rovněž u zmíněné pitvy Julia Brunšvického, konané v Praze jen o rok později, bylo přítomno velké množství vznešených pánů. Blíže viz De morte et morbo Henrici Julii D. B. etc. c. p., f. 27r.–28r. Vzhledem k tomu, že místo císařova osobního bradýře bylo roku 1612 zřejmě neobsazeno, mohli být k pitvě Rudolfa II. povoláni dvorní barbři Mathias Nicolai nebo Hörmann Rennenburg. Blíže viz Jaroslava HAUSENBLASOVÁ, *Der Hof Kaiser Rudolfs*, c. d., s. 362.

⁶¹ Velmi stručně řečeno srdce bylo mj. centrem životního tepla (tzv. *calidum innatum*), játra druhým svařováním vyráběla krev a žlučník žlutou žluč (*cholē*). Černá žluč (*melancholē*) byla spojována spíše se slezinou, kterou Roboreto shledal u melancholického císaře poněkud bledší.

⁶² Relatio, s. 5v: „...Ill. Dominus Baro Ulrichus Desiderius Proskowski...“ Blíže k jeho postavení a vývoji kariéry u dvora Jaroslava HAUSENBLASOVÁ. *Der Hof Kaiser Rudolfs*, c. d., s. 227, 394, 396.

Anton Barvitiuus⁶³ a komoří Jan Novohradský z Kolovrat⁶⁴ a Ferdinand Casteletti z Nomy.⁶⁵ Po panegyrickém odstavci, kde jsou vynášeny přednosti habsburského rodu, následuje již jen datum sepsání – 26. 1. 1612, tedy pět dní po pitvě, a podpisy lékařů Roveretiho (podepsán jako Roboretus) a zmíněného Simona Bergera.⁶⁶ Postava Simona Bergera je jednou z málo známých; mezi osobními lékaři se objevil jako jeden z posledních mezi roky 1610 až 1612.⁶⁷

Po přečtení „krátké zprávy“ se nelze ubránit dojmu, že je tato zpráva krátká až přespříliš. Časové období, které se autor pokusil zachytit, je na jedné straně ohraničeno datem úmrtí císaře a na druhé počátkem jeho choroby, jejíž vypuknutí se však podle zprávy nedá s jistotou určit; mohlo jít o dobu tři až šest měsíců před panovníkovým odchodem. Jedinými konkrétními daty v celé zprávě je 20. leden a informace, že deset dní před tímto datem císař přestal přijímat potravu. Další časové údaje se objevují v doprovodu příslovci „okolo, přibližně, asi, někdy v té době“ apod. Stejnou vágnost nalezneme i u popisu vývoje stavu pacienta a především u ordinované léčby. Jak bylo již výše zmíněno, názvy veškerých léčiv jsou příliš obecné a kromě toho prokazatelně nebyl zachycen úplný seznam císařem užívaných léků, jak dokazuje například poznámka, že císař asi

⁶³ Relatio, s. 5v.: „...Ill. Dominus Joannes Barvitiuus eiusdem Mtis. Consiliarius arcanus...“. Blíže k jeho postavení a vývoji kariéry u dvora Jaroslava HAUSENBLASOVÁ. *Der Hof Kaiser Rudolfs*, c. d., s. 212, 279.

⁶⁴ Relatio, s. 5v.: „...Ill. praeterea Baro Dominus Joannes a Colobrat, qui iam diu Suae Mtis. a poculis inseruiuit...“. Blíže k jeho postavení a vývoji kariéry u dvora Jaroslava HAUSENBLASOVÁ. *Der Hof Kaiser Rudolfs*, c. d., s. 227, 232, 241, 396, 422.

⁶⁵ Relatio, s. 5v.: „...nec non Ill. Dominus Ferdinandus a Nomi, qui similiter multo tempore eidem Mtis. ad mensam operam suam praestitit...“. Blíže k jeho postavení a vývoji kariéry u dvora Jaroslava HAUSENBLASOVÁ. *Der Hof Kaiser Rudolfs*, c. d., s. 397.

⁶⁶ Písmo podpisu Roveretiho je totožné s písmem celé zprávy, Bergerův rukopis je zřetelně odlišný.

⁶⁷ Simon Berger (Perger) se narodil údajně v Altenburgu u Mišně před rokem 1576. Studium absolvoval v Basileji, promoce proběhla na lékařské fakultě v Lipsku roku 1598. Do augsburské patricijské rodiny se tedy musel dostat sňatkem; zde byl roku 1599/1600 přijat do zdejšího Collegium medicum. Později údajně působil jako dvorní lékař v Geře u Lipska; možná byl nějaký čas i osobním lékařem Jindřicha II. z Reuss-Gery. Zemřel v Mišni již roku 1614. Za tyto informace srdečně děkuji Mgr. Simone Herde z augsburského městského archivu; bohužel je zatím nelze verifikovat. Archivní prameny, zveřejněné na stránkách documenta.rudolphina.org (poslední přístup 20. 4. 2015), zachycují Bergera mezi roky 1607–1610 jako dvorního lékaře v Praze. V oficiálních výplatních seznamech dvorních lékařů však jeho jméno chybí. Blíže Jaroslava HAUSENBLASOVÁ. *Der Hof Kaiser Rudolfs*, c. d., s. 351–352.

na začátku prosince užíval „něco pelyňkové soli nebo něčeho podobného...“, čeho, se již nedozvíme.⁶⁸ Rovněž patologický popis, který odpovídá spíše dobovému průměru, působí v porovnání s popitevní zprávou vévody z Brunšviku značně odbytě.⁶⁹ Tento dojem však může být mylný, stručnost mohla být zapříčiněna časovou prodlevou mezi samotným aktem a sepsáním zprávy. V porovnání se zmíněným záznamem nemoci, smrti a pitvy Jindřicha Julia z Brunšviku dopadá přesto Roveretiho zpráva značně neslavně: na devíti stranách se lékař pokusil obsáhnout možná až šestiměsíční dobu nemoci, léčby, smrti i pitvy, zatímco osobní lékař brunšvického vévody, Johann Stemmetts, potřeboval pro zaznamenání obdobné události přes deset stran a to pouze pro zachycení posledních dvou týdnů vévodova života.⁷⁰

Roveretiův záznam překonává Stemmettsův pouze v jediném, a to v počtu stížností na pacientovu poslušnost a v množství osob, které měly dosvědčit uváděná fakta. Tento jev není nijak překvapivý, výtky stran pacientova chování představovaly obvyklou pojistku raně novověkého lékaře pro případ léčebného neúspěchu.⁷¹ Odpor pacienta vůči lékařovým radám neopomněl zaznamenat do své zprávy i Johann Stemmetts; Julius Brunšvický svou léčbu zprvu prokrastinoval, poté kazil práci lékařů nevhodným požíváním vína a dokonce jeden lék pro

⁶⁸ Relatio, s. 3v:–4r.: „...aliquid salis absynthii, vel aliud quid simile...“

⁶⁹ Císařův osobní lékař Christophoro Guarinoni (1534–1604) si v Praze zaznamenal výsledky několika obdukcí svých pacientů stejně stručně. Blíže Guarinoni, Christophoro GUARINONI. *Consilia medicinalia, in quibus universa praxis medica exacte pertractatur*, Venetiis, apud Baglonium, 1610, např. Cons. DLXXXVII. De inflammatione pulmonum cum maculis pro Ill. D. Octavio Spinola, s. 713–714. Naproti tomu již zmíněný popis pitvy Heinricha Julia von Braunschweig (1519–1613), u níž byl Rovereti rovněž přítomen, je mnohem delší a podrobnější – více než dvě stránky. Blíže viz De morte et morbo Henrici Julii D. B. etc., c. p., f. 27r.–28r. Navždy však zůstane otázkou, jak zběhlý byl Ottavio Rovereti právě v pitvách. Ačkoliv byl absolventem padovské univerzity, která se anatomickými pitvami proslavila a Rovereti se jich jistě účastnil, nebyly zatím nalezeny žádné zmínky potvrzující, že by se anatomickými nebo patologickými sekcemi zabýval i po studiích. Nezdá se příliš pravděpodobné, že by se v Egyptě nebo Turecku věnoval podobné činnosti a při následné náročné službě u císaře mu příliš času na cokoli jiného asi také nezbyvalo.

⁷⁰ De morte et morbo Henrici Julii D. B. etc., Niedersächsisches Landesarchiv, Wolfenbüttel, c. p., f. 23r.–28r. Tato zpráva je psána drobnějším písmem, na stránku vychází 23–24 řádků, zatímco u Roveretiho je na stránce pouze 21–22 řádků.

⁷¹ „Image“ učeného lékaře rovněž posiloval brzký a správný odhad prognózy; jak Rovereti, tak Stemmetts neopomněli zaznamenat obavu z nejhorsího, pokud pacient nebude dodržovat lékařovy pokyny. Relatio, s. 2v; De morte et morbo, s. 26r.

nechutnost odmítl.⁷² Pokud porovnáme obdobné stížnosti ze strany Roveretiho, vytkl císaři dvakrát špatnou životosprávu⁷³ a dvakrát se pacient léčbě zcela vzepřel, několikrát užil svévolně jiné léky.⁷⁴ Rovereti ovšem oproti Stemmetsovi nevynechal příležitost zdůraznit snahu o nápravu, a to jak ze své strany, tak i ze strany císařových nejbližších sloužících.⁷⁵

Po tomto nástinu se vtírá otázka, jaký měla osekaná zpráva vůbec smysl a jaký byl důvod obsahové zvláštnosti tohoto výtvoru. Jedním z vysvětlení by bylo, že Rovereti musel dodržet obyčej a podat aspoň nějaké informace o průběhu léčby a pitvy a snažil se co nejrychleji zbavit nepříjemné povinnosti. Ve světle výše zmíněných skutečností se však jako pravděpodobnější jeví, že účelem zprávy nebylo pouze podat podrobnosti o nemoci a sekci císaře, ale především písemně vyzdvihnout dobře odvedenou práci lékařů a stvrdit naprostou jednotnost názorů lékařského kolegia a nejvyšších císařských úředníků, především ovšem dvakrát zmíněného Johana Barvitia a Oldřicha Pruskovského, od nichž možná pocházel příkaz k vyhotovení této relace.⁷⁶ Zasluky i očitá svědectví těchto pánů byla zdůrazněna více, nežli dále zmíněného Jana z Kolovrat a Ferdinanda Castelettiho, kromě nichž Rovereti vyzval ke svědectví i všechny další osobní komorníky.⁷⁷ Obsah zprávy byl pak podřízen výše zmíněnému cíli, takže byly zmíněny pouze nejzávažnější symptomy, které indikovaly podle dobové medicíny život ohrožující problémy, a okrajově zmíněná léčba měla jen dokumentovat použití těch

⁷² De morte et morbo Henrici Julii D. B. etc., s. 23v.; 25v.; 26r.:

⁷³ Relatio, s. 1r.; 2v.:

⁷⁴ Relatio, s. 1r.; 2v.; 2r.; 2v.; 4r.; 2r.; 4r.:

⁷⁵ Relatio, s. 2r: „...contra omnia Medicorum et aliorum etiam suorum fidelium consilia...“; 2v: „...etiam per alios quosdam praecipuos Ministros, ac potissimum per Ill.Dominum Consiliarium Baruitium idem fieri procurabant...“.

⁷⁶ Relatio, s. 5r: „... Haec superiorum iussu et mandato pro veritatis testificatione...“.

⁷⁷ Relatio, s. 5r.–5v: „...quorum omnium praeterea oculati testes plurimi alii extiterunt, inprimis vero Ill. Dominus Baro Ulricus Desiderius Proskowski, Consiliarius arcanus et supremus Cubiculi Praefectus, qui uti fidelis et pius Minister ultimis diebus potissimum diu noctuque a Suae Maiestatis latere nunquam discedebat, Nec non Ill. Dominus Joannes Baruitius eiusdem Maiestatis Consiliarius arcanus ... Baro, Dominus Joannes a Colbrat ... nec non Ill. Dominus Ferdinandus a Nomi... Omnes praeterea famuli Cubicularii idem attestari possunt.“ Tato poslední výzva potvrzuje, že Rovereti se dovolával spíše svědectví pro průběh léčby a péče o umírajícího, nikoli pouze pitvy, jak to bylo interpretováno v poslední publikaci o smrti Rudolfa II. Václav BŮZEK – Pavel MAREK. *Smrt Rudolfa II.*, c. d., s. 22.

nejsprávnějších (a jistě nej kvalitnějších) léčiv i postupů.⁷⁸ Lékař se snažil prokázat, že ačkoliv se pacient neustále vzpíral a sám si svou záchranu vlastně mařil, všichni kolem císaře svorně vynaložili maximální úsilí na jeho záchranu.

Z rozboru zprávy je zřejmé, že její použití pro vytvoření zcela jistých závěrů o původu nemoci i příčině smrti Rudolfa II. podle dnešního nosologického systému je nemožné. Při pokusu o doplnění „Krátké zprávy“ popisem dalších projevů chorob z depeší cizích vyslanců je třeba mít na zřeteli, že i zprávy a úsudky důvěryhodných, očitých svědků (natož ty z „druhé ruky“) byly vytvářeny a vysvětlovány pod vlivem tehdy panujícího všeobecně známého medicínského diskurzu a pak samozřejmě pod vlivem různých politických záměrů. Vzhledem k tomu současní historici medicíny pohlížejí na možnosti retrospektivní diagnostiky se značnou skepsí.⁷⁹ Jistější výsledky v této oblasti přináší paleopatologie, nicméně i zde je nutné počítat s různými nejasnostmi.⁸⁰

Pokud shrneme stručně nejdůležitější body rozboru, dospějeme k těmto závěrům: prvotním účelem sepsání „Relationis brevis“ bylo dokázat nejvyšší nasazení lékařů i ostatních sloužících při péči o nemocného císaře. Ze zprávy nelze vyvodit jakýkoli nesouhlas dotyčných komorníků s léčbou ani dalšími zásahy, naopak byla zdůrazněna jejich podpora; zpráva neuvádí, že by se pitvy účastnili pouze podepsaní lékaři a jmenovaní komorníci. V relaci nenalezneme ani náznak odsouzení chemických (alchymických) léčiv, naopak císařští lékaři vyznávající Galénovo učení použili takový přípravek pro léčbu našeho panovníka. To je v podstatě nepřekvapivější informace z celé zprávy, která potvrzuje prostupnost

⁷⁸ Přesné recepty se uváděly spíše u konsilií a příbuzné literatury a kromě toho řada receptů byla v této době „rodinným tajemstvím“, na němž se úspěšně dalo vydělávat. Univerzitně vzdělaný lékař si mohl konkrétnější lék domyslet, popřípadě si o něj v rámci korespondenční sítě „rei publicae medicae“ napsat. O propojení lékařské komunity v Evropě viz Nancy G. SIRAISI. *Communities of Learned Experience. Epistolary Medicine in the Renaissance*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2013.

⁷⁹ O problémech a možnostech retrospektivní diagnostiky blíže např. Jon ARRIZABALAGA. Problematizing Retrospective Diagnosis in the History of Disease. *Asclepio*, 54, 2002, č. 1, s. 51–70; Karel ČERNÝ. Problém retrospektivní diagnostiky v dějinách lékařství. *Dějiny věd a techniky*, 3, 2008, s. 145–154; Axel KARENBERG. Retrospective Diagnosis: Use and Abuse in Medical Historiography. *Prague Medical Report*, 2, 2009, s. 140–145. Rozličnost možného výkladu Roveretihovo pitevního nálezu je dostatečně dokumentována názory významných představitelů současné medicíny, profesora anatomie MUDr. Radomíra Čiháka a profesora patologie MUDr. Ctibora Povýšila, jimž vřele děkuji za jejich vstřícnost. Blíže viz poznámkový aparát překladu.

⁸⁰ Spory kolem paleopatologických nálezů lze dokumentovat na případu údajné (?) syfilidy skladatele Bedřicha Smetany.

galénské medicíny a rostoucí tendenci „vyzkoušet vše, dobré si ponechat“.⁸¹ Ottaviano Rovereti svou zprávou úspěšně vyvrátil jakékoliv podezření ze zanedbání péče o pacienta, které by jistě mělo velký dopad na jeho odbornou prestiž, a zachránil zdárný vývoj své kariéry.

(1r.)

Krátká zpráva o nemocech a odchodu Nejvznešenějšího Panovníka Rudolfa II.⁸²

Řada příčin, nemocí a příznaků,⁸³ jejichž působením byl ovšem nakonec náš nejmilostivější Pán, Nejsvětější Vládce Rudolf II., blahé paměti, přenesen milosrdným Nejvyšším a nejlepším Bohem z tohoto smrtelného a strastiplného života do života věčného a šťastnějšího, může být v krátkosti vylíčena takto:

Když se k oné melancholii, k níž měl podstatou sklon téměř od počátku,⁸⁴ přidaly různé další vnější a prokatarctické příčiny,⁸⁵ došlo ovšem nejprve k tomu, že trávil četné celé noci zcela beze spánku a neklidný a narušila se téměř všechna

⁸¹ Tato tendence je pozorovatelná i u dalších galénsky smýšlejících lékařů. Výborným příkladem je zmíněný Christophoro Guarinoni, který ve svých konsiliích nacházel pro paracelsisty jen odsuzující slova, ale při léčbě využíval alchymicky vyráběné přípravky většinou „objevené“ právě paracelsisty. Blíže Bohdana DIVIŠOVÁ. Problematika syfilis očima lékaře Christophora Guarinoniho (1534–1604). *Dějiny věd a techniky*, roč. 46, 2013, 2, s. 111.

⁸² Stránkování je uvedeno v kulatých závorkách v překládaném textu; v šikmých závorkách jsou uváděna slova dodaná při překladu pro srozumitelnost.

⁸³ *Series causarum, morborum atque symptomatum...*, příčiny, nemoci i symptomy představovaly v soudobé lékařské vědě samostatné jednotky, nemusely vzájemně souviset. Tuto skutečnost vystihl přední britský historik medicíny slovy: „A difficulty is encountered in the distinguishing between cause, symptom and disease.“ Blíže Ian MACLEAN. *Logic, Signs and Nature in the Renaissance. The Case of Learned Medicine*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002, s. 261–262.

⁸⁴ ...*a Naturae primordiis*... Natura (řec. *fysis*) zahrnovala většinou vnitřní teplo (*calidum innatum*), údy, vnitřnosti a především komplexi (*temperies*) člověka. Blíže Ian MACLEAN. *Logic, Signs and Nature*, c. d., s. 241–242. Do češtiny překládáno obvykle jako přirozenost, podstata apod.

⁸⁵ *Procatarcticae causae* představovaly (velmi zjednodušeně řečeno) jeden z druhů složitého kauzálního systému; obvykle byly tímto termínem označovány příčiny vnější, předběžné, účinné, materiální aj. Blíže Ian MACLEAN. *Logic, Signs and Nature*, c. d., s. 146–147, 262–265.

svaření, především to v žaludku.⁸⁶ A když k tomu přibyly téměř každodenní chyby v životosprávě, vychylovala se játra od vyváženosti k nerovnováze teplé, žaludek k chladnější a mozek k vlhčí, (1v:) musely vznikat rozličné exkrementy zkažených šťáv, a to jak /exkrementy/ hlenité, tak ovlivněné žlučí a černou žlučí, i smíšené z nich všech. Z toho nabíral na síle nejvíce starý katar, hlavní příčina dalších rozličných příznaků, jako například kašle, obtížného dýchání a astmatu, a vznikaly z toho i jiné potíže, které každodenně narůstaly. Objevily by se bezpochyby i mnohem závažnější, pokud by /císař/ nebyl zachráněn jak zvláštní Boží prozíravostí a silou své vynikající podstaty, tak i samovolnými průjmy objevujícími se v období jednotlivých dvou či tří měsíců, a jakýmsi nočním pocením, které trvalo téměř celý předchozí rok. Avšak jelikož i železo se ničí neustálým používáním, ale mnohem více nadužíváním, tak se stalo, že ona vrozená síla podstaty přece slábla den ze dne (2r:) a ony řečené počišťující průjmy se pak objevovaly řídkěji. /Císař/, kterému vadilo i již zmíněné pocení, se však vzepřel veškerým radám lékařů a též jiných svých věrných, pohrdl radami především ohledně počištění nebo jiné medikace, takže se u něj řečené zkažené šťávy a exkrementy zadržovaly a množily den ze dne víc a víc a znásobily se a zesílily nejen vzpomenuté neduhy jako katar, kašel a dýchací obtíže. Kvůli tomu, a také asi z užívání nějakého nám neznámého léku, se okolo 20. dne předchozího října objevil totiž rovněž zánět levého varlete, provázený obrovskou bolestí a dost silnou horečkou. Ta by se bývala snadno zvrhla ve zhoubnou, jak naznačovala hustá a zkalená moč, pokud by proti tomu nebylo zakročeno včasným puštěním žilou, jakkoli obtížně provedeným, a několika bezoartiky s pár dalšími lehčími lékařskými alternantami.

Lékaři, protože viděli (2v:), že v těle přetrvává velmi špatné svařování a protože bylo důvodně zapotřebí obávat se větších, nenapravitelných potíží, pokud se proti nim v pravý čas nezakročí, horlivě využili této příležitosti. Nejen oni sami důrazně a často naléhali na nastolení léčby a též počištění, rovněž i někteří další hlavní služebníci, a to především nejurozenější Pan nejvyšší komoří a pan konsiliář Barvitijs radili učinit totéž; ale vše bylo zkoušeno nadarmo. Jakmile se totiž /císař/ po puštění krve a několika málo výše řečených lécích začal cítit trochu lépe, nadmíru důvěruje své silné nátuře, odmítl veškeré další léky. Proto, ach jaká bolest, to, co mu bylo přecasto předpovídáno, se potom nakonec i stalo. Hlavně kvůli pokračování v onom nesprávném způsobu životosprávy, a protože se Její Milost poddávala rozličným těžkým duševním hnutím, postoupila ona zkažená směs šťáv poznenáhlu takovým způsobem kupředu, že se zanedlouho, asi kolem poloviny měsíce (3r:) listopadu, začal pulz od svého přirozeného stavu odchylovat

⁸⁶ Svaření viz pozn. č. 42.

a měnit. Jednou byl pozorován častější, pak zase rychlejší, nezřídka nepravidelný, velmi často přerušovaný a vynechávající (což jsou všechno známky nejvyšší námahy srdce). Rovněž množství moči se v porovnání s množstvím vypitého začalo snižovat a též noci byly vždy velmi neklidné.

A krátce poté, totiž na začátku prosince, začaly nejen všechny svrchu jmenované příznaky den ze dne narůstat, ale přibližně uprostřed téhož měsíce, byl / císař/ postižen velice prudkým kašlem a závažnými dýchacími obtížemi vedoucími až k jakémusi dušení a začal s velkou námahou vykašlávat krev. Zpočátku byla smíšená s hlenem jednou řídkým, hned zase hustým; měla dost sytou barvu a byla provázena jakousi bolestí v hrudi. Potom ovšem kašlal /krev/ samotnou a načernalou, nakonec i zahnívající, a to bez bolesti, ale se zhoršením dýchání. Nakonec se objevila horečka a neobvyklé zčervenání tváří, nadměru zbarvená moč – (3v:) jasné známky již probíhajícího zánětu plic. Tak to pokračovalo až do konce, dokud kvůli slabosti sil (nebot' posledních deset dní téměř nic nejedl, ale pouze pil a co požil, zase vyzvrátil) nemohl více vypudit. Mezitím se začaly objevovat jasné předzvěsti vodnatelnosti a vysílení,⁸⁷ kvůli nimž se začalo snižovat především množství moči. Večer totiž v té době, kdy se odebíral ke spánku, začaly nohy a bérce nabíhat otokem, k němuž se však někdy připojovalo povrchové zarudnutí jako u růže.⁸⁸ Přestože bylo důrazně připomínáno, že je zcela nezbytné opět nasadit nějakou léčbu, nebo alespoň odstranit vadnou životosprávu, nebylo jej možné nikdy žádným způsobem pohnout ani k jednomu. Stěží se dal někdy vůlí přimět k přijetí trošky bezoárového kamene, nebo jindy něco theriak⁸⁹ či alchymického přípravku a občas něco soli pelyňku nebo něčeho (4r:) podobného,⁹⁰ k čemu tíhla spíše jeho vůle než rozum, s vodou z hadího

⁸⁷ ...*hydropis et cachexiae preludea*... O vodnatelnosti a kachexii viz pozn. č. 54.

⁸⁸ Typický jev u 3. stadia syfilitického zánětu. Za pomoc děkuji prof. MUDr. R. Čihákoví, DrSc.

⁸⁹ Theriak představoval značně složitě připravovaný lék působící proti jakémukoliv jedu či chorobě. O jeho druzích a složení blíže Karel ČERNÝ. *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*. Praha, Karolinum, 2014, s.427–429.

⁹⁰ *Sal absynthii*, přípravek získaný opakovaným vyluhováním popela pelyňku; následným zfiltrováním a odpařením spojených výluhů byl získáván uhličitán draselný. Jako ostatní rostlinné soli měl rozpouštět nahromaděné humorální tekutiny v těle, působil diuretický. Blíže o působení i přípravě viz např. *Dispensatorium medico-pharmaceuticum Pragense, juxta quod per totum Regnum Bohemiae Medicamenta usualia praeeparanda et dispensanda veniunt ... ad normam aliorum dispensatoriuorum classicorum*... Vetero Pragae, 1739, s. 285–286.

mordu⁹¹ nebo tzv. vodou šlakovou⁹² buď s vínem nebo destilátem či medovinou. Velmi často povoloval podávání nikoli těch léků, které by byly zapotřebí, ale těch, které sám chtěl – takový byl přístup k vnějším i vnitřně podávaným léčivům.

Proto pokračovalo hromadění hlenových št'áv hlavně v nohách a bérkách, které mu chladly tak, že po večerech připomínaly svou nízkou teplotou kus ledu, obzvláště když i ve dne velmi často odmítal příkrývky. Den ze dne více v nich ovšem vznikaly také puchýřky naplněné vodou, z nichž dílem samočinně, dílem po rozříznutí vytékalo velké množství vody.⁹³ Kvůli hromadění těchto studených št'áv i onomu vnějšímu chladu řečených částí, který byl postupně vytlačován přirozeným horkem, jež pak zvítězilo, (4v:) nastoupila nakonec sněť napřed v pravém a potom i v levém ramenu okolo samých klíčních kostí.⁹⁴ Ta by se byla neustále zvětšovala a v několika málo dnech by byla způsobila konec, pokud by jí nebyly předešly výše jmenované potíže.

A tak tolika problémy a chorobami sužovaný Nejsvětější vládce, hoden mnohem delšího života, nakonec až do posledního dechu pevný myslí i jazykem, 20. dne měsíce ledna tohoto roku 1612 za úsvitu, čtvrt hodinu po sedmé, opustil svou pozemskou část a jeho Božská součást, jak doufáme, zbožně odlétla ke svému Stvořiteli.

To, co bylo tak krátce vyloženo, potvrdila posléze i pitva. Když byla téhož dne mrtvola otevřena, bylo vidět, že mozek byl plný nahromaděné vodnaté vlhkosti, plíce zbarvená z bílé barvy modrou až načernalou 5r: a plná zkažené

⁹¹ *Aqua scurzonera*, voda z byliny zvané hadí mord, která byla považována za protijed a měla posilovat srdeční činnost; bývala obvykle destilována s vínem. Blíže o historii této rostliny viz Petr Ondřej MATHIOLI. *Herbář neboli bylinář*. II. Praha, Československý spisovatel, 2010, s. 749–751.

⁹² *Aqua apoplectica*, tzv. voda šlaková, měla působit povzbudivě na srdce; existovala řada druhů. Podobně jako další vody byla připravována destilací výluhu ze směsi mnoha rostlinných drog; k vyluhování se mohla použít voda, líh i víno. *Dispensatorium medico-pharmaceuticum Pragense, juxta quod per totum Regnum Bohemiae Medicamenta usualia praeparanda et dispensanda veniunt ... ad normam aliorum dispensatoriorum classicorum...* Vetero Pragae, 1739, s. 28–29. Za cenné připomínky děkuji srdečně RNDr. Pavlu Drábkovi, CsC.

⁹³ Opět typický příznak terciárního stadia syfilidy. Za pomoc děkuji prof. MUDr. R. Čihákovi, DrSc.

⁹⁴ *...subsecuta fuit in dextro primum, deinde etiam in sinistro crure circa claviculas ipsas gangrena...* Crus neznačí v anatomii pouze bérce, ale i oblast ramen. Za pomoc děkuji prof. MUDr. R. Čihákovi, DrSc.

krve,⁹⁵ předstěra napůl zahnívající a žluté barvy, tak jako i veškerý tuk na břiše.⁹⁶ V osrdečníku bylo mnohem méně vodnaté substance, než by mělo být při normálním stavu.⁹⁷ Srdce nadmíru velké a vysušené s velmi malým množstvím krve a v jeho komorách bylo vidět zcela bezmasá vlákna.⁹⁸ Játra vyschlá, černá a cirhoticky tvrdá.⁹⁹ K nim přiléhající žlučník byl dosti objemný a plný velice černé a husté šťávy na způsob inkoustu, která se podobala spíš černé žluči než žluté. Slezina byla poněkud bledší.¹⁰⁰ Ostatní se nezdálo příliš odlišné od přirozeného stavu.

Toto v krátkosti zaznamenali – nikoli bez slz – níže podepsaní osobní lékaři Svaté Císařské Milosti z rozhodnutí a na příkaz vyšších míst jako svědectví pravdivosti.

Toho všeho byli účastni další četní očití svědkové, (5v:) především ovšem Nejvznešenější pán baron Ulricus Desiderius Proskowski, tajný rada a nejvyšší

⁹⁵ „Pulmo“ je zde skutečně pouze v singuláru, nicméně to nevyklučuje, že lékař myslel obě plíce. Mohlo jít o tzv. krupózní pneumonii, kdy jsou plicní sklípky vyplněné tekutinou obsahující krev, která ihned po smrti tmavne. Za názor vřele děkuji prof. MUDr. R. Čihákovi, DrSc. Rovněž mohlo jít o hnisavý zánět plíce, nebo o infarkt, kdy plíce je obvykle červenočerné barvy a může zhnisat. Za mínění srdečně děkuji prof. MUDr. C. Povýšilovi, DrSc.

⁹⁶ Tato barva je normální, u obézních lidí je i v předstěře tuk. Za pomoc děkuji prof. MUDr. R. Čihákovi a prof. MUDr. C. Povýšilovi.

⁹⁷ V souvislosti s pneumonií se hromadí krev i v srdečních cévách a z nich pak tekutina může prosakovat i do osrdečníku. Za názor děkuji prof. MUDr. R. Čihákovi, DrSc. V osrdečnickové dutině je ovšem malé množství tekutiny normální. Za názor děkuji prof. MUDr. Povýšilovi, DrSc.

⁹⁸ *Cor admodum magnum et exsuccum cum pauco admodum sanguine, in cuius ventriculis fibrae valde excarnes...* Fibrami mohly být míněny šlašinky chlopní, které však byly v Roveretově době anatomicky známy, takže by mohlo jít i o jizvy. Nicméně nelze říci, zda šlašinky byly známy i Roveretovi. Za mínění děkuji prof. MUDr. R. Čihákovi, DrSc. Srdce bylo pravděpodobně hypertrofické, snad kontrahované, což by vysvětlovalo, že bylo bez obsahu v komorách. Fibrami by mohly být myšleny i krevní sraženiny uvnitř kavern. Za názor děkuji prof. MUDr. C. Povýšilovi, DrSc.

⁹⁹ ... *Hepar ... ad syrosam duritiem vergens...* Za pomoc při překladu děkuji PhDr. Haně Florianové z Kabinetu pro klasická studia Filozofického ústavu AV ČR. Černou barvu jater lze vysvětlit buď výskytem pigmentované cirhózy, nebo posmrtným obarvením jater. Za názor děkuji prof. MUDr. C. Povýšilovi, DrSc.

¹⁰⁰ U žlučníku i sleziny jde o normální nález. Celkově šlo nejspíše o embolizaci do plic při trombóze žil dolních končetin, infarkt plíce, který následně mohl zhnisat, a na to navázalo selhávání srdce, které způsobilo vodnatelnost. Rovněž játra mohla být při selhání srdce překrvena, což následně způsobilo tmavou barvu. Za pomoc děkuji prof. MUDr. Povýšilovi.

komoří, který jako věrný a oddaný služebník neopouštěl především v posledních dnech ve dne v noci místo u Jeho Milosti. A také Nejvznešenější Pán Joannes Barvitijs, též Milosti tajný rada, který byl volán obdobně ve dne v noci; dále Nejvzneš. baron, pan Joannes z Kolovrat, který byl již dlouho Jeho Milosti k službám jako číšník, a také Nejvzn. pán Ferdinand z Nomy, který obdobně dlouhý čas prokazoval Jeho Milosti službu u stolu; oba pánové byli komořími. Kromě nich to samé mohou dosvědčit všichni nejbližší sloužící.

Nejvyšší a nejlepší Bůh necht' pokládá ve své nesmírné laskavosti a milosrdenství duši tak dobrého a pravého křesťanského vůdce a vladaře za hodnu (5v:) přijetí do nebeské blaženosti. At' navždy vzkvétá celý Nejjasnější Rakouský Dům, matka tolika hrdinů, a at' je zachován co nejšťastnější a bez pohromy; rovněž nás všechny jeho věrné služebníky necht' drží a uchovává svou Božskou prozíravostí v bezpečí a bez úhony pod jeho ochrannou péčí.

V Praze 26. dne měsíce ledna roku 1612.

Octavianus Roboretus a Freyberg, Jeho Svaté Císařské Milosti Osobní lékař
Simon Bergerus, doktor filozofie, patricij z Augsburku, Jeho Svaté Císařské Milosti Osobní lékař

Summary

After his studies and practice in Venice, the Trent physician Ottavio Rovereti (1556–1626) worked in Egyptian Cairo and Turkish Constantinople. After brief service at Carl d'Austria he won a prestigious post of a personal physician of Rudolf II. Rovereti remained in Rudolf's service for at least eleven years and treated the emperor until his death. Then he performed an autopsy of the body and drew up an expert report which described the progress of Rudolf's last disease, the decease of the Emperor, and the above-mentioned autopsy. This „short report“ not only provides interesting information about medical interventions, the patient's behavior, and the drugs that were used, but also about the participation of other major courtiers and their attitudes.

Author's address:

Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK
U Nemocnice 4
121 08 Praha 2

Claus Priesner, Chemie. Eine illustrierte Geschichte.
Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2015, 224 s.
ISBN 978-3-8062-2977-6

V tomto časopise nebývá právě zvykem uvádět knihu populární, ale někdy je dobré učinit výjimku. Autorem recenzovaného díla je prof. Claus Priesner, známý německý historik chemie a alchymie, jenž se úspěšně uvedl jako editor lexikonu alchymie, kde mu partnerkou byla bohužel již zesnulá prof. Karin Figala (české vydání *Lexikon alchymie a hermetických věd* v Praze 2006). Jde tedy o autora nepochybně značně erudovaného v historii chemie a předchemického bádání. Jedním z výsledků jeho práce je také recenzovaná kniha.

Nejprve obecně. Její text doprovází jen skromný poznámkový aparát (dvě stránky), podrobný je rejstřík, zato následující seznam literatury vhodné k dalšímu studiu čítá jednu stránku. Již tento výčet potvrzuje, že nejde o vědecké dílo, a zmínka o ilustracích v titulu to jen podtrhuje. Obrázky nejsou číslované, najdeme je snad na každé stránce a místy je jich více, takže po této stránce může být čtenář bohatě saturován. Jsou tu ilustrace ze starých rukopisů, obrázky, později pak již fotografie laboratoří, a defilují před námi významné osobnosti, vše opatřeno v popisku krátkým výkladem. Z obecného hlediska se dá knize vytknout snad jen ne právě šťastný formát (30x22 cm), který činí potíže při zařazování do knihovny.

Text čítající 29 kapitol je rozdělen na čtyři části, jimiž jsou počátky civilizace, epocha alchymie, osvícenství a 19. století, a konečně poslední část nese záhlaví „Soda, barvy, farmaka – rozvoj chemického průmyslu“. Záběr díla je tedy nesporně velmi široký, a nutno autorovi přiznat nemalou odvalu, když se pokusil do tak útlé knihy vměstnat vývoj počínající v mladší době kamenné. Právě tím kniha začíná, totiž pyrotechnologiemi, výrobou keramiky a hlavně metalurgií, ale nechybí tu ani chléb a nezbytná sůl, jakož i pivo, kosmetika a další oblasti. Alchymie je uvedena v základních rysech, a většina textu už je chemie.

V této recenzi nebudeme vyjmenovávat všechno, čemu se autor věnuje, jen dodáme, že tak činí vždy stručně, rozsah knihy ostatně nic jiného nedovoluje, ale současně dokáže vystihnout nejdůležitější body dané tematiky. Stejně tak je velmi strážlivý ve výběru osobností, o nichž se zmiňuje. Jsou to skutečně postavy, které významným způsobem přispěly k rozvoji, ať již to byla kdysi alchymie, pak především chemie. Přitom občas zmíní i zajímavější životní osudy. Samozřejmě čtenáře snadno napadne, co vše by se dalo dodat, například různá řemesla minulých staletí, a podobně bychom přišli s návrhy dalších postav chemického bádání. To je možné prakticky u každé knihy věnované dějinám. Takové výčty však autor neměl na mysli.

A to je zásadní rys Priesnerovy knihy – ukázat spíš na jednotlivých bodech křivku vývoje, která od hliněné sošky věstonické Venuše (i ta je na jednom obrázku) směřoval přes laboratoria alchymistů po rodící se chemii a její moderní aplikace. Těm patří právě poslední část, v nichž autor pomíjí teoretické směry, nevynechává samozřejmě objev základních chemických zákonů (o periodickém systému nemluvě), zaměřuje se však zvláště na praxi, na to, co lidem chemie přinesla, v dobrém i v méně dobrém. Přitom je to vylíčeno živě, čtivě.

Právě to je důvod, proč výjimečně upozorňuji na knihu skutečně populární. Pro odborníky není, ale může být dobrou příručkou vyučujícím chemie na školách. Jejich předmět obvykle nepatří mezi ty, které by budily u žáků spontánní projevy nadšení. V Priesnerově knize mohou vyučující najít mnoho materiálu, kterým by se dala výuka přinejmenším trochu zpestřit. Třeba nedávno se objevivší teorie, jak a proč došlo k objevu piva, byť je to názor diskutabilní (prozradím – původně prý rituální nápoj), by mohla vzbudit pozornost více než představy elektronového obalu atomů. Ty neztracují, je dobré mít o nich představu, ale stačí opravdu jen rámcová, aby žáci nepochybovali o existenci takové struktury. Ostatně životní osudy některých vědců se zajímavě prolínají s chemií. V tomto ohledu je klasickou postavou německý badatel Fritz Haber, jenž proslul jako výtěčný chemik a po první světové válce se ocitl na seznamu válečných zločinců, přičemž současně dostal Nobelovu cenu. Takže ti, kdo jsou mocní jazyka našich sousedů, si ho mohou pocvičit četbou Priesnerovy knihy, na kterou tímto současně upozorňuji nakladatele vydávající různé příručky pro školu.

VLADIMÍR KARPENKO

Věda a technika v českých zemích mezi světovými válkami.
Jana Kleinová (ed.) Práce z dějin techniky a přírodních věd,
 svazek 39. Praha, Národní technické muzeum, 2014, 431 s.
 ISBN 978-80-7037-245-6

Recenzovaná kniha obsahuje 30 příspěvků z konference o vědě a technice v českých zemích v letech 1918–1939, kterou uspořádalo Národní technické muzeum (NTM) na podzim 2012 v Praze. Příspěvky jsou seřazeny tematicky do 5 bloků. Podle editorky bylo cílem rozšířit spektrum poznatků o vědecké práci, průmyslovém výzkumu a vývoji, především ve výrobě v nových podmínkách založeného Československa. Kromě velkých průmyslových gigantů (ČDD Praha, Škoda Plzeň) se jedná o dějiny i malých a středních podniků, o významných vědcích a technicích a manažerech firem.

V 1. bloku, nazvaném Technika a společnost a tvořeném 6 příspěvků, upozornil J. Kunert z České národní banky na archivní fond Živnostenské banky jako pramen pro studium českého i československého průmyslu. Zájemci o vynálezectví v ČSR se zájmem si prostudují příspěvek D. Hubeného z Národního archivu o prvorepublikovém patentním úřadu. Autor si vybral čs. vynálezectví, které se připravovalo na obranu republiky, podrobněji se zabývá pražským kongresem Mezinárodního sdružení pro ochranu živnostenského vlastnictví v r. 1938. I. Jakubec z Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK zveřejnil celní úlevy coby faktor zvyšování technické úrovně československého hospodářství – úlevy činily ročně průměrně 33 milionů Kč a autor nastolil otázku, zda to bylo dost či málo. Pracovník NTM J. Jelínek se pokusil přiblížit mechanismus kartelu v hospodářském životě ČKD a Škodových závodů (původně konkurentů) v letech 1933–1938. M. Sobol a L. Hallon, odborníci na dějiny hospodářství působící v Historickém ústavu SAV, pojednali významná průmyslová odvětví a modernizaci výroby na Slovensku v meziválečném období. Toto zaměření sem jistě patří, poněkud ovšem máte název sborníku, který by se měl spíše vztahovat k Československu, protože článků v knize se slovenskou tematikou je více. Posledním příspěvkem v bloku je krátké pojednání F. Stellnera z českobudějovické Vysoké školy technické a obchodní o pražské Vysoké škole ekonomické, založené r. 1953, o níž se všeobecně uvádí, že je pokračovatelkou prvorepublikové Vysoké školy obchodní ČVUT. Stellner tvrdí, že ve skutečnosti navázala na Vysokou školu politických a hospodářských věd.

Druhý blok příspěvků je věnován přírodním vědám, farmacii a lékařství. Z pera I. Krause (CVUT) je kapitola o fyzice a fyzicích pracujících na UK a Masarykově univerzitě a českých technikách v Praze a v Brně. Kraus nezapomněl ani na německé techniky, ovšem o fyzicích na pražské Německé univerzitě není v příspěvku ani slovo, resp. pouze nepřímě (o profesoru Johannu Böhmovi). Části příspěvku jsou samostatně a výstižně pojmenovány: Jak byl vývoj české fyziky ovlivněn rentgenovým zářením, Československo – země radia a Trojhvězdi čs. meziválečné fyziky, do kterého zařadil Václava Dolejška, Augusta Žáčka (objevitele magnetronu) a brněnského rodáka Němce Georga Placzeka (vědeckou kariéru prožil v cizině a je tu znám jen v úzkém okruhu odborníků). O československé fyzikální chemii v letech 1920–1939 je ve sborníku zařazen příspěvek J. Jindry (ÚSD AV ČR, Praha) o situaci na československých vysokých školách s českým a německým vyučovacím jazykem, kde se převážně soustřeďoval fyzikálně chemický výzkum. Za největší úspěchy v oboru v meziválečném období označil Heyrovského polarografii a práce H. Zochera o kapalných krystalech. Výuku chemie v českých zemích mezi světovými válkami pojednala I. Lorenková (NTM). Charakterizovala výuku předmětu hlavně na vysokých školách, krátce popsala i situaci na středních školách. Mezi vysokými školami zřejmě opomenula

Vysokou školu báňskou v Příbrami, kde se provozoval kromě výuky i kvalitní výzkum. Kolektiv složený z P. Braunera, E. Zatloukalové a M. Lisé publikoval v knize příspěvek o lékařském chemikovi Janu Bečkovi a jeho objevu léku Polysan na bázi hydroxidu hořečnatého, připojen je i Bečkův životopis. O slovenském lékaři I. Stodolovi a realizaci opatření v oblasti prevence a léčby tuberkulózy zejména na Slovensku napsaly stat' A. Falisová a E. Morovicsová z Bratislavy. Popsaly začátky protituberkulózních opatření, vznik Masarykovy ligy proti TBC, aktivity zaměřené na ochranu dětí před TBC a Stodolovu zdravotnickou osvětu pro slovenskou veřejnost.

Dobrou čtvrtinu recenzovaného svazku tvoří blok příspěvků o průmyslové výrobě a stavebnictví. Vzhledem k omezené odbornosti recenzenta na tomto poli zde uvedeme jen autory a názvy příspěvků, které jsou pro orientaci dostatečné. Tedy: K. Haberlandová (SAV Bratislava) „Stavebná firma Ing. Karla Skorkovského a rozvoj železobetonového stavitelstva na Slovensku“, „K. Hruban a E. Roučka – významné osobnosti moravské meziválečné vědy a průmyslu“ od N. Urbánkové a P. Stöhrvé (Technické muzeum Brno, dále jen TM), A. Švejda (NTM) „Srb a Štys, továrna pro přesnou mechaniku a optiku“, H. Bartošová z TM „Sonda do historie brněnské firmy Svět a její výrobky ve sbírkovém fondu TM“ a P. Mertová též z TM „Stručný přehled výroby brněnských textilních firem“ (zdá se mi, že grafická prezentace návrhů oblečení je v knize zbytečná). Je tedy patrné, že uvedené příspěvky se týkají života a tvorby především techniků. E. Roučka (1888–1946) je představen jako moravský Edison, tedy elektrotechnik (bez vysokoškolského vzdělání), ovšem s obrovskou praxí u nás i v cizině, a jako podnikatel. K. Hruban (1893–1977) byl par excellence odborník, stavební inženýr uznávaný i cizinou v oboru železobetonových staveb, hlavně se skořepinovými konstrukcemi. Od r. 1937 působil jako pedagog na ČVUT a VUT. M. Stonišová z ostravské Vysoké školy báňské popsala životní běh E. Šebely (1878–1952), báňského inženýra, mecenáše umění a kulturního života Ostravska, který se soustřeďoval v různých spolcích. Ve Spolku Národního divadla moravskoslezského byl řadu let jeho předsedou, též vedl a sponzoroval beskydský Okrašlovací spolek. Jihočeský historik J. Petráš podal v knize obraz K. Orta (1889–1920), který studoval v Německu i v Praze a specializoval se na bezdrátovou telegrafii a vysoké frekvence. Už v r. 1907 mu uznali německý a později i americký patent. Působil u různých německých firem a posléze i amerických (Western Electric a Marconi). Ortův plán na zřízení továrny na žárovky v Praze Hloubětíně nevyšel. Autor příspěvku sestavil výtečně svoji studii i z Ortovy korespondence s rodinou. M. Hořejš (NTM) popsal život a činnost L. Poppera (1866–1941) a jeho obuvnického podniku v Chrudimi, orientovaného na dražší obuv. Firma byla hned v r. 1945 znárodněna a výroba obuvi v Chrudimi skončila v r. 1949.

V bloku příspěvků *Doprava* se sešli jak čeští, tak slovenští autoři. J. Cajchan ze Žiliny napsal obsáhlý článek o typovém schvalování motorových vozidel, historii jeho zavedení a uplatňování v habsburské monarchii a v Československu. Název příspěvku vystihuje obsah, není tedy co dodat. Druhý slovenský článek je od M. Jančury z košické univerzity. Čtenář se seznámí s rozvojem sektoru služeb pro motoristy na území Slovenska za 1. republiky; z českých firem – výrobců – jsou představeny firmy Praga, Škoda, Tatra a Aero, a to i obrazně (prodejní letáky), z cizích Opel a další. J. Štemberk z pražské Vysoké školy obchodní věnoval do knihy poměrně krátký příspěvek o československé dopravní legislativě; komentovat legislativu platnou před 80–90 lety je zbytečné i z hlediska technických novinek. Osvěžující je krátký článek K. Zeithammera z Prahy o cestě do Is-sur-Tille, francouzského města, kde byly po 1. světové válce umístěny americké vojenské formace a těž válečná kořist, z níž mělo být převezeno do Prahy 52 pruských lokomotiv, zakoupených ČSD. Podobného charakteru je článek A. Nezmeškala z NTM o G. W. Patchettovi, Britovi, který výrazně ovlivnil čs. motocyklový průmysl. Vytvořil v Praze v továrně ing. Janečka motocykl Jawa 175, později silnější 250 a nakonec i závodní stroje. Zřejmě ani nejstarší žijící historici s výjimkou fandů automobilismu neznají auta značky DISK (první v Evropě s dvoudobým motorem). O nich se čtenář knihy dozví z článku S. Zouharové-Dykové z brněnského TM. Úsek o dopravě je ukončen statí M. Plavce (NTM) o jediném československém letounu Hilton Praga, vyráběném v licenci v Anglii ve 30. letech. Šlo o malá, spíše turistická letadla.

Další dvě kapitoly knihy jsou v části Památková péče. M. Krejčí z Center for Art Studies sepsal práci o možnostech a limitech meziválečné péče o československé památky. Druhá kapitola se díky dvojici M. Vonka a R. Kořínek z Prahy týká unikátních technických staveb z let 1900–1950. Autoři si vybrali jako objekt komíny s rezervoáry na vodu.

Posledních 46 stran se týká vojenské techniky a vojenského zdravotnictví. I. Pajčoch z Vojenského historického ústavu se soustředil na československé dělostřelecké tahače, hlavně pásová vozidla firmy Praga. O kasárnách československé armády ve 30. letech a systému jejich výstavby je stat' T. Kopeckého z ústřední univerzity; nová kasárna byla ze strategických důvodů většinou v Čechách a na Moravě a ve Slezsku. Vůbec poslední příspěvek, sepsaný F. Dohnalem z Farmaceutické fakulty v Hradci Králové, se týká předních osobností vojenských lékařů a jejich vědecké práce, např. generála zdravotnictví F. Franze (ftizeologa), D. Čapka (letecká medicína), K. Zrůnka (hygiena a epidemiologie), J. Levita (válečná chirurgie) a A. Jiráska, s bohatou zkušeností ve válečné chirurgii.

Celkově knihu hodnotím jako velmi dobrou – příspěvky jsou napsány čtivě, s příslušným poznámkovým aparátem. Editorka publikace J. Kleinová odvedla dobrou práci. Pro cizince neznalé češtiny či slovenštiny jsou v knize abstrakta,

což nebývá vždy zvykem u jiných sborníků. Po grafické stránce je recenzovaná kniha na výborné úrovni. Je mj. vytištěna na křídovém papíru. Její náklad není příliš vysoký (200 kusů), takže zájemci o knihu si musí s pořízením pospíšet.

JIŘÍ JINDRA

Deník profesora Josefa Charváta z roku 1945. Marie Bahenská a Hana Barvíková (eds.). Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., v Nakladatelství Lidové noviny, roku 2014, 240 s. ISBN 978-80-7422-284-9

Úvodem knihy představil osobnost Josefa Charváta jeden z jeho následovníků ve funkci přednosty třetí interní kliniky Štěpán Svačina a primář téže kliniky Petr Sucharda, o zasvěcený historiografický úvod k deníku se postaral Petr Svobodný. V ediční poznámce na závěr obě autorky, historička Marie Bahenská a archivářka Hana Barvíková, mj. popisují i další Charvátovy deníky z různých období z jeho pozůstalosti v Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd ČR, přičemž vyzvedají význam klíčového roku 1945 v Charvátově životě. Nakonec uvádějí i životopisná data Josefa Charváta a jeho rodiny, výběrovou bibliografii a anotovaný rejstřík osob v textu Charvátem zmíněných. Přepečlivý poznámkový aparát provází text také v podobě hojných poznámek pod čarou.

Samotný text je edičně dokonale zpracovaný, řadou fotografií ilustrovaná transkripce deníku od 1. ledna 1945 do 31. prosince 1945, jak se ve dvou sešitech zachoval do dnešních dnů.

Osobní pohled na svět je vždy velmi zajímavý svým subjektivním charakterem, jakkoliv při psaní deníku je autorova snaha po jisté objektivitě už v řádu věcí, protože ví, že co je napsáno, může se stát předmětem zájmu třetí osoby, není to drženo ve skrytu intimity, jak by byla pouhá myšlenka. Ostatně Charvát i na základě svých dlouholetých denních záznamů sestavil vzpomínkovou knihu (*Můj labyrint světa*, vyšly v roce 2005) a deníky si pečlivě chránil před možným ohrožením, konkrétně v době bombardování Prahy v sejfu spolu s ostatními cennostmi, šperky a obrazy. Deník stejně jako paměti zůstává přesto subjektivním pohledem a vypovídá více o pisateli než o událostech, které popisuje. Čteme-li něčí deník, čteme si důvěrnou výpověď o autorovi. Pouhý údaj o počasí v jednotlivých dnech znamená, že pro někoho bylo počasí natolik důležité, že mu stálo za tu chvíli, kterou věnoval jeho popisu. I když jde o osobu celkem anonymní, stává se sdílením svých myšlenek, respektive jedinečným viděním světa kolem sebe, čtenáři blízká. Jedná-li se o osobu veřejně známou, společensky

angažovanou, jak tomu bylo v případě Charváta, jeho postřehy se mohou zdát relevantnější, zároveň jsou vystaveny kritičtějším posuzování.

Někdy je deník literaturou ve smyslu uměleckého díla. To není případ Charvátových záznamů, které vykazují spíše snahu o faktografickou důkladnost než o působivost slov, jak se ostatně od vědce lze nadít. Přesto při čtení událostí, každý den pečlivě zachycených, jakkoliv ve stručných nekošatých větách, ale překypujících údaji rodinného, pracovního i společenského rázu, navíc v době tak vypjaté, jako byl rok 1945, kdy vedle sebe jsou stejným způsobem, takřka kaleidoskopicky, zaznamenány detaily a banality každodenního života i osudové okamžiky týkající se našich dějin, čtenář může zažít pocit fascinace ne nepodobné uměleckému dojmu. Pro ty „nepodstatné“ detaily jako kdyby byl přítomen a s Charvátem jeho dny sdílel.

Protože Josef Charvát byl lékař, přednosta kliniky a po omezení její činnosti okupanty vedl polikliniku, resp. byl jejím konsiliářem a vedle toho měl soukromou ordinaci a byl velmi činný při aktivitách nejrůznějších lékařských společností, záznamy o jeho pracovním životě a lidech kolem se týkají především tohoto odborného světa. Čtenář má možnost nahlédnout do vztahů mezi kolegy, solidarity, ale i konkurenčních bojů, které v tomto prostředí probíhaly a patrně probíhat budou, dokud vědecký svět bude nejen intelektuální oázou, ale také záležitostí osobní prestiže. Proto má vydaný deník zvláštní kouzlo pro lékaře, samozřejmě pro historiky jako cenný zdroj k novodobým dějinám, ale i pro laiky, které zajímá nejen historie druhé světové války, ale bezprostřední obraz světa očima angažovaného současníka. Čtivá a užitečná kniha.

HANA MÁŠOVÁ

Kapitoly z dějin medicíny a veterinárního lékařství.

R. Slabotínský a P. Stöhrová (eds.). Edice Acta Musei Technici Brunensis, sv. 8. Brno, Technické muzeum v Brně, 2015, 240 s., vyobrazení 77, tabulek 6. ISBN 978-80-87896-17-4.

Kniha je výsledek vědeckého semináře Zdraví a nemoc v životě člověka a zvířat, uspořádaného v září 2014 v Brně v Technickém muzeu. Seminář nebyl monotematický, ostatně i minulé semináře byly na tom stejně. Za úkol měl seznámit veřejnost odbornou i laickou s problematikou zdravotnictví a dějinami medicíny a farmacie. Editoři recenzované knihy seřadili příspěvky do 8 kapitol různého rozsahu.

1. kapitola, nadepsaná Z dějin vědních oborů, obsahuje 4 příspěvky. A. Holub (Brno) se věnoval výživě ovcí a skotu na velkostatech v průběhu 16.–19. století.

Domnívám se, že tato tematika může zajímat jen velmi omezený počet čtenářů, je časově příliš vzdálená současnosti. Mnohem blíže současnosti je téma zpracované Š. Hejlovou (Brno) o roli zvěrolékařů při zabezpečování zdravotní nezávadnosti masa na jatkách. O zdravotnické službě legionářům za 1. světové války napsal F. Dohnal (Hradec Králové) pěkný referát, v němž zmínil i další osudy uvedených lékařů za 1. republiky. O účasti slovenských veterinářů ve Slovenském národním povstání je stat' Jozefa Blechy z Bratislavy, který vyjmenoval a charakterizoval významné veterináře.

Jediný příspěvek v 2. kapitole (Muzeum jako objekt prezentace a uchování paměti) sepsala trojice U. Ambrušová, M. Jiroušková a J. Platová z Košic, která využila fond košického Východoslovenského muzea a popsala skvosty farmaceutických exponátů. Ty nejzajímavější jsou v knize doprovázeny fotografiemi. Prezentované exponáty lze shlédnout i v jiných farmaceutických muzeích, takže nic nového nepřinášejí, mají jen regionální význam.

Třetí kapitola – Poznámky k dějinám péče o zdraví – je na příspěvky bohatší. Veřejné zdravotnictví v Nitře v meziválečném období je popsáno v článku L. Richnákové (Bratislava); opět má jen regionální význam. Podobnou tematikou zaměřenou na Prešov se zabývá stat' P. Kovala (Prešov). Jeho příspěvek je vybaven velkým množstvím poznámek, což je jistě chvalitebné, ale tematika je opět místní. Dvojice A. Falisová a V. Ozorovský (Bratislava) popsala situaci zubních techniků na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1919–1939. Činnost Ústřední jednoty porodních asistentek ČSR (stavovské organizace) velmi zajímavě vylíčila E. Morovicsová (Bratislava). Uvedla mj. i dnes pozoruhodné číslo: ve dvacátých letech působilo v celé ČSR téměř 11 tisíc porodních asistentek. J. Džujko (Prešov) se zaměřil na slovenský zdravotnický časopis *Boj o zdraví*, který vycházel v letech 1926–1950. Tematika je důkladně zpracovaná, snad o tom svědčí velké množství poznámek doplňujících vlastní text. Mimořádně zajímavý je 22 stránkový příspěvek R. Novotného (Pardubice), který se o rasovou problematiku zabývá již několik let. Ve sborníku otiskl příspěvek o lékařské službě rasového a osidlovacího úřadu SS. Úřad značně zasahoval do germanizační politiky říšského Německa na územích okupovaných za 2. světové války včetně Protektorátu Čechy a Morava. Čtenář se seznámí s netradičním pohledem na nacistickou rasovou a germanizační politiku.

Ve 4. kapitole jsou zařazeny příspěvky o středním a vysokém školství v ČSR v oboru farmacie a veterinárního lékařství. Dva odborníci farmacie – J. Květina (Hradec Králové) a V. Rusek (Brno) se v desetistránkovém příspěvku zabývají pražskou farmaceutickou školou a jejími osobnostmi v letech 1919–1939. Uvedli cenné základní údaje o J. S. Štěřbovi-Böhmovi, F. Plzákovi, J. Křepelkovi, O. Tomíčkově, S. Škramovském, a E. Skarnitzerovi. O výuce chování zvířat a její proměně na současné Veterinární a farmaceutické univerzitě Brno napsali příspěvek

E. Baranyiová (Praha) a A. Holub (Brno). Uvedli mj. přednášky o chování psů, koček, prasat, přežvýkavců, drůbeže a jiných ptáků a koní. Slovenské studenty veterinárního lékařství studující za 2. světové války v cizině, hlavně ve Vídni, zmínil jeden z nich, R. Škoda. Ve Vídni se vzdělávalo z celkového počtu Slováků studujících v cizině (151) více než polovina. Škoda uvedl i uplatnění těchto studentů po dostudování ve vědě, v pedagogice a v územní veterinární službě. Šlo o veterináře narozené v letech 1920–1923, 15 z nich jich dosud žije. Poslední příspěvek 4. kapitoly, sepsaný E. Melichovou, se týká historie a současnosti veterinárního školství na Slovensku, konkrétně soukromé střední odborné školy veterinární v Bratislavě, v níž v letech 1997–2013 maturovalo celkem 442 frekventantů školy.

Do 5. kapitoly jsou zařazeny dvě statě o významných postavách. J. Jindra (Praha) referuje o F. Šantavém, lékařském chemiku působícím hlavně na olomoucké univerzitě, a E. Těšínská (Praha) o vojenském a lázeňském lékaři A. Štauchovi, který pracoval v lázních Bohdaneč u Pardubic v letech 1912–1919, poté jako ředitel radiových lázní v Jáchymově a jako báňský lékař (1919–1927). Tato nejdelší, výborná stat' (30 stran) v některých částech jde až do zbytečných podrobností, ale tomu lze se těžko vyhnout i u erudované historičky věd.

V 6. kapitole (Lázeňství a lázeňská péče) jsou taktéž dva příspěvky: I. Pavelková (Český Těšín) píše o Komorní Lhotce pod Godulou ve „Slezském ráji“ na Těšínsku. O lázních v tomto místě stěží někdo slyšel, jde tedy o novou informaci. Druhý příspěvek sepsala B. Petráková (Zlín); týká se vzduchoplavby v luhačovických lázních. Vzduchoplavbou, provozovanou v letech 1907–1948, ovšem rozuměl prof. J. Svozil v podstatě zdravotní tělocvik na slunném místě v lese a v plaveckém úboru. Fotografie ve stati uvedené jsou úsměvné, podle nich nešlo o jednotlivce, ale celé skupiny, a to i děti.

Taktéž dva příspěvky obsahuje i 7. kapitola (Lidové léčitelství, magie). Pracovnice Etnologického ústavu AV ČR D. Motyčková a K. Sedlická uvádějí fakta o časopisu Přírodní lékař a zejména o v něm otištěných příspěvcích etnologa Č. Zírta v letech 1914–1918; šlo o časopis pro širokou veřejnost, vycházel od konce 19. století po 1. republiku. B. Ricziová (Bratislava) popsala magicko-léčitelenské postupy podle slovenských rukopisů – „receptů“ ze 17. a 18. století. Ve stati jsou uvedeny ukázky magických textů, zvířata a rostliny jako magické amulety a předměty proti zlým duchům.

I poslední kapitolu zaplnily dvě statě, obě autorů z Brna. Slabotínský píše o historii brněnské firmy Alpa, vyrábějící lihový bylinný roztok k mazání, známou francovku, samozřejmě i další výrobky. Podnik J. Veselského prosperoval v Brně v letech 1913–1948. L. Dedek se věnoval technickým prostředkům a postupům při výrobě veterinárních očkovacích látek a orální vzteklinové vakcíne v období 1918–1992.

V závěru sborníku jsou umístěna abstrakta článků v češtině, slovenštině a v angličtině, kniha je tak dostupná i cizincům. Náklad svazku není uveden, nelze tedy předvídat, ke kolika čtenářům se dostane. Jistě bude v odborných knihovnách. Recenzent ji může doporučit jako jistý zdroj zajímavostí kolem veterinární medicíny a farmacie a dějin věd z oblasti i humánní medicíny.

JIRÍ JINDRA

Martina Bečvářová – Ivan Netuka. Karl Löwner and His Student Lipman Bers – Pre-war Prague Mathematicians.

Edition Heritage of European Mathematics, European Mathematical Society. Zürich, 2015, viii + 300 s., ISBN 978-3-03719-144-6

Kniha je věnována dvěma světově známým matematikům – Karlu Löwnerovi (1893–1968) a Lipmanu Bersovi (1914–1993), jejichž život byl spjat zejména v období poslední dekády před druhou světovou válkou těsně s Prahou. K. Löwner byl v té době profesorem na Německé univerzitě v Praze, byl československým občanem německé národnosti a židovského vyznání. První kapitola knihy podrobně mapuje jeho život až do doby, kdy v poslední chvíli se svou rodinou opustil Protektorát a zachránil se tak před osudem, kterému v naší zemi neušlo téměř 80 tisíc Židů. Byli mezi nimi i blízcí Löwnerovi příbuzní. Přestože se jedná o velmi významného vědce, zaplňuje kniha citelnou mezeru v povědomí, které o něm světová matematická komunita má. Jsou v ní poprvé otisknuty unikátní fotografie, přibližující jeho soukromý život, i mnoho dokumentů, týkajících se jeho odborné dráhy. Autoři díky několikaletému bádání shromáždili a prostudovali materiály z archivních fondů a kolekcí řady institucí a knihoven, rozestých po celém světě, i ze sbírek dosud žijících Löwnerových a Bersových příbuzných.

Povaha série, v níž kniha vyšla, umožnila autorům zveřejnit i pečlivě vybrané ukázky z Löwnerova matematického díla. Mohli tak podrobně analyzovat jeho matematické výsledky, popsat jeho předválečnou dráhu vědce i univerzitního učitele včetně všech univerzitních přednášek i disertací, které vedl, a rovněž i přednášek pro širší matematickou veřejnost. Pozornost zaměřili především na jeho práce o speciální třídě zobrazení jednotkového kruhu v komplexní rovině, o maticových funkcích nebo o objemu v Hilbertově prostoru a některé další.

Jednotlivé Löwnerovy práce zasvěceným a čtivým způsobem komentovali a vysvětlili jejich kořeny i další rozvoj problematiky, o níž pojednávaly. Zmíňme alespoň to, co učinilo K. Löwnera velmi známým: před sto lety vyslovil německý matematik Ludwig Bieberbach domněnku, že tzv. „schlicht“ holomorfní funkce (zobrazení jednotkového kruhu tvaru

$$f(z) = z + \sum_{k=2}^{\infty} a_k z^k,$$

kteřá jsou prostá) splňují pro všechna přirozená čísla k podmínku $|a_k| \leq k$.

L. Bieberbach roku 1916 dokázal, že je $|a_2| \leq 2$. K. Löwner vytvořil originální metodu a podařilo se mu roku 1923 dokázat, že $|a_3| \leq 3$. V úplné obecnosti domněnku potvrdil teprve roku 1984 Louis de Branges, který podstatně využil prostředků nalezených již K. Löwnerem.

K. Löwner vedl na Přírodovědecké fakultě Německé univerzity v Praze čtyři disertace a dalších sedm oponoval. Jeho posledním pražským doktorandem byl Lipman Bers, lotyšský občan německé národnosti, židovského vyznání a levičového smýšlení, který promoval v červnu roku 1938. Těsně před promocí se oženil a spolu s manželkou Mary roz. Kagan se jim podařilo roku 1940 uprchnout z neokupované jižní Francie do bezpečí USA. Zde se posléze na Syracuse University po válce sešel se svým učitelem, který přijal po emigraci neněmecky znějící jméno Charles Loewner. Kniha podrobně mapuje Bersův život a jeho univerzitní studium před odchodem do USA. Bersovy a Loewnerovy osudy v USA již neprobírá detailně, přesto však poskytuje dostatek informací o jejich další kariéře.

Bersova disertace z teorie potenciálu byla donedávna považována za ztracenou a teprve roku 2002, dlouho po jeho smrti, syn Victor Bers našel otcův referát o disertaci, připravený pro doktorskou obhajobu. Později, roku 2006, se mu podařilo nalézt i originál disertační práce. V knize je přetištěn výše zmíněný referát, je připojen jeho anglický překlad a komentář o vývoji problematiky, které se disertace týkala. Jsou také reprodukovány i některé pasáže disertace.

Předností knihy je provázání detailní historické studie o obou špičkových matematicích s rozбором jejich výsledků, dosažených právě v období jejich pražského pobytu. Knihu ocení nejen zájemci o historii matematiky, ale i ti, kdož chtějí nahlédnout do poměrů tehdejšího vědeckého života nejenom v Československu. Dramatické osudy v ní popsané ilustrují důsledky holocaustu na vývoj matematiky, byť v obou případech se aktérům podařilo zachránit si život a vybudovat v USA novou kariéru. Bohužel celá řada dalších takové štěstí neměla.

JIŘÍ VESELÝ

42. mezinárodní kongres pro dějiny farmacie v Istanbulu

Letošní Mezinárodní kongres pro dějiny farmacie, který se ve dvouletých intervalech pořádá pod záštitou Mezinárodní společnosti pro dějiny farmacie (ISHP) a Mezinárodní akademie pro dějiny farmacie (AIHP), byl v pořadí již 42. a konal se v Istanbulu 8.–11. září 2015.

Místním organizátorem kongresu byla Turecká společnost pro dějiny farmacie a Farmaceutická fakulta Istanbulské univerzity. Jako ústřední téma kongresu byla organizátory zvolena problematika vyplývající z lokalizace a postavení Istanbulu na hranici Evropy a Asie: historická výměna farmaceutických vědomostí mezi Východem a Západem. Místem konání kongresu bylo kongresové a kulturní centrum Istanbulské univerzity.

Jednání probíhalo ve třech paralelních sekcích, tradičně v oficiálních jazycích kongresu, kterými jsou angličtina, němčina a francouzština. Zúčastnilo se 215 registrovaných účastníků z 30 zemí světa, přičemž největší zastoupení měly evropské země.

Výsledky práce historiků farmacie a příbuzných oborů byly prezentovány v rámci pěti plenárních přednášek, 79 krátkých sdělení a 47 posterových prezentací. Odborný program kongresu byl doplněn exkurzemi, společenským setkáním účastníků a slavnostním shromážděním AIHP.

Na kongresu byli formou aktivní účasti přítomni i příslušníci české akademické sféry a členové Sekce dějin farmacie České farmaceutické společnosti ČLS JEP. Prezentovali jednu přednášku: Káva – orientální plodina jako léčivo v raně novověké Evropě (autoři: J. Babica, L. Svatoš a L. Valášková) a tři postery: Orientální

léčiva ve sbírkách Českého farmaceutického muzea (autoři: L. Valášková, J. Babica a L. Svatoš); Orientální léčivé rostliny v Taxa Pharmaceutica Posoniensis, 1745 (autorky: T. Ambrus, N. Papp a Sz. Czigele); Černá smrt – příčiny a následky (autorky: V. Vranová a M. Lisá).

V první den kongresu před slavnostním zahájením se konalo zasedání výkonného výboru ISHP, rozšířené o zástupce národních členských organizací. Na zasedání byly prezentovány aktuality z činnosti ISHP, výsledky hospodaření za uplynulé dvouleté období a byli zvoleni členové nového výkonného výboru. Ve funkci prezidenta této mezinárodní organizace byla opětovně potvrzena dosavadní předsedkyně, prof. Christa Kletter z Rakouska.

V rámci závěrečného ceremoniálu vystoupili s pozváním na následující kongres v roce 2017 jeho organizátoři, zástupci Polska, kteří účastníkům přednesli pozvání do Varšavy.

TÜNDE AMBRUS

Dějiny chemie v Drážďanech

Ve dnech 31. 8.–2. 9. 2015 se v Drážďanech konalo výroční zasedání odborné skupiny pro historii chemie při GDCh (Německá chemická společnost). Každé výroční zasedání je spojeno s odbornými přednáškami; letos jich bylo 25.

Zahajující přednášku přednesl host z USA profesor C. Reinhardt (Chemical Heritage Foundation) na téma chemie a společnost v USA. První sérii přednášek (Chemie v Sasku) po té zahájil H. G. Struppe z Lipska, který hovořil o počátcích chemie v Sasku. Po něm referoval G. Görmar, taktéž z Lipska, jenž se zaměřil na lipského

profesora lékařství a chirurgie Joachima Tancke a jeho podíl na vydávání spisů Basilia Valentina. O saských hutích jako inovačních zdrojích chemie mluvil M. Haustein z firmy Nickelhütte Aue. Profesor drážďanské Technické univerzity W. Reschetilowski se ve své přednášce věnoval korespondenci W. Ostwalda s drážďanskými učiteli a podnikateli. O počátcích chemického průmyslu v Německu v 18. století byla přednáška H. Andrease z Bensheimu. C. Christ z Kelheimu prezentoval acetaldehyd jako základ chemického průmyslu z technického a podnikatelského hlediska v historické perspektivě. W. Scheiert z Leverkusen hovořil o cestě továrny na barviva k firmě Bayer v letech 1877–1977.

V 2. bloku přednášek (Nové organizační formy na vysokých školách) odezdněly jen dva příspěvky. C. Nowa z řezenské univerzity přednesla referát o tübingské laboratoři čisté chemie. O obtížích se zřízením matematicko-přírodovědecké fakulty na jenské univerzitě hovořil P. Hallpap z Jeny.

Třetí blok příspěvků (o agrochemii) byl opět na příspěvky hubený. Jeden, přednesený C. Halmem z řezenské univerzity, se týkal historie evropské vědy hluboko před Liebigem, včetně historie agrochemie vycházející z díla J. G. Walleria „*Agriculturae Fundamenta Chimica*“ z roku 1761. Druhý příspěvek, od autorky S. H. Michaelové a G. Bockové z rostocké univerzity, byl o promočním spisu „*Res naturalis*“ Steckhardta.

V bloku věnovaném biografii byly plánovány čtyři přednášky, jedna však odpadla. Bonnský profesor G. Schwedt seznámil přítomné s životem a dílem bonnského profesora K. G. Bischofa, jehož označil za pionýra geochemie. Paní G. Vossová z Bayreuthu měla příspěvek

o německém chemikovi F. Friedlaenderovi (1859–1923), odborníku na indigo a další organická barviva. Kolem této osobnosti židovského původu se rozvinula diskuse o možnostech německých židovských vědců dosáhnout profesury v období před nástupem nacismu. O berlínském organickém chemikovi W. Traubem (1857–1942) zajímavě vyprávěl berlínský profesor D. Linke.

Do dalšího bloku o umělých a radioaktivních látkách zařadili organizátoři zasedání tři přednášky, jedna však odpadla. K problematice sociálních dějin umělých hmot referoval profesor D. Braun z darmstadtské Technické univerzity. O prvním desetiletí výzkumu radia v Německu hovořil profesor S. Niese z Wilsdruffu.

V bloku věnovaném historickým látkám a moderní analytice odezdněly tři příspěvky. Nejprve za autorský kolektiv přednesl R. Werthmann ze Zemského sasko-anhaltského úřadu na ochranu památníků a archeologie příspěvek o „faustovském“ vykopávkovém nálezu ve Wittenbergu – rozsáhlé alchymistické laboratoři z období reformace. Za trojici Britů z Glasgow University J. Wertzová hovořila o tom, že historická chemie by se měla uplatnit ve školách jako nová perspektiva pro moderní chemii. Paní C.-V. Grewe z Hemmingenu přednášela o materiálech pro oponu jeruzalémského templu, popsanych v tzv. Jakubově evangelii.

V bloku „Různé“ se J. Hollweg z Weidenbergu zabýval změnami pojmu sůl v různých obdobích. O spárovaných sloučeninách hovořil K.-D. Röker z rostocké univerzity. G. Bocková z téže univerzity nazvala svůj referát „Periodický systém a darwinismus?“. Prostudovala k tomu vědeckopopulární literaturu o periodickém systému z konce 19. století. Lákavý

byl název přednášky profesora K. Ruthenbergera z Coburgu – „Aus das Unmöglich noch möglich erschien“ – týkající se historie studené fúze. Klíčovou přednášku pronesla B. Van Tiggelen z Lovaně o roli historie jako moderátora mezi chemií a její audience podle evropské zkušenosti.

Přednášky na zasedání odborné skupiny pro dějiny chemie jsou vždy velice různorodé, výborem skupiny totiž není vyhlášeno ústřední téma, a tak členové skupiny a přizvaní hosté prezentují to, co je zajímavé, což posluchačstvu přináší někdy nečekané poznatky. Tematicky se přednášky točí kolem dějin německé chemie a chemického průmyslu. Jsou poučné zejména pro cizí neněmecké historiky vědy a techniky. Letošní zařazení příspěvků do bloků bylo umělé, mohl být blok jediný – varia.

Zasedání odborné skupiny pro dějiny chemie bylo letos zařazeno a začleněno do rámce Wissenschaftsforum Chemie 2015, uspořádaného v Drážďanech Německou chemickou společností, jež čítá více než 30 000 členů. Fórum se konalo ve výstavních halách drážďanského veletrhu a zúčastnilo se jej více než 2000 účastníků ze 17 zemí, mezi nimiž bylo ke stovec cizinců. Nejvíce z nich bylo ze Švýcarska, Velké Británie a Polska. Pro zajímavost: z České republiky přijeli jen dva účastníci. Program fóra byl přepestrý, pokrýval celou chemii jako vědu i techniku. Teoreticky bylo možné vyslechnout stovky a stovky sdělení. Samozřejmostí byla i posterová prezentace příspěvků, v ní vystupovali hlavně mladí němečtí badatelé.

Forum ukázalo sílu německé chemie v Evropě. Škoda, že z naší republiky účast na něm byla minimální, bylo možné na něm načerpat zkušenosti i eventuální témata k badatelské činnosti České republiky.

Jiří JINDRA

Mezinárodní seminář k historii humánní a veterinární medicíny a farmacie v Brně

Ve dnech 15. a 16. září 2015 se konal v brněnském Technickém muzeu již tradiční seminář „Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat“. Zúčastnili se jej humánní a veterinární lékaři a farmaceuti, historici vědy a muzejníci z České republiky a Slovenské republiky.

Hlavní organizátor semináře, pracovník Technického muzea v Brně R. Slabotínský, seřadil příspěvky do několika bloků, ve kterých odezněly krátké přednášky o významných i zapomenutých osobnostech, o léčebných praxích, o dějinách vědních oborů, o vzdělávací činnosti, o muzejních aktualitách a o historii průmyslové výroby spojené s medicínou a farmacií.

Kdo a co přednášel? L. Dedek (Veterinární a farmaceutická univerzita, Brno (VFU)) hovořil o zvěrolékaři J. Kyticovi, R. Harnach (VFU) o zvěrolékaři a publicistovi J. Pekařovi, E. Těšínská (ÚSD AV ČR, Praha) o důlním jáchymovském lékáři J. Löwym, I. Pavelková o balneologovi V. Mladějovském, L. Jarešová (Ministerstvo obrany ČR) o siru A. McIndoe, odborníkovi na popáleniny, a J. Jindra (ÚSD AV ČR, Praha) o průkopnicích české lékařské chemie a biochemie. O pitvách ve starověku a novověku přednášela M. Bujatková (Univerzita Komenského v Bratislavě, dále UKo), z těžce univerzity B. Ricziiová o neštovicích v předpisových slovenských spisech a o vakcinaci proti neštovicím na Slovensku na počátku 19. století. Silné bylo zastoupení Prešovské univerzity: P. Derfíňák referoval o cholerové epidemii na východním Slovensku v letech 1872–1873, J. Džujko hovořil o reflexi tuberkulózy na stránkách časopisu Boj

o zdraví v letech meziválečných. M. Domenová přednášela o bratislavském měsíčníku Život, který se specializoval na sociální a zdravotní výchovu ve 20. letech, a P. Kovaľ o vybraných slovenských vojenských nemocnicích v období 1918–1919. Z Bratislavy přijely A. Falisová (Historický ústav SAV), jež referovala o protialkoholických opatřeních po 1. světové válce, a E. Morovicsová (UKo) probírala úlohu Čs. červeného kříže v profesionální přípravě učitelek středních zdravotních škol po 2. světové válce. Z oboru muzejnictví vystoupila L. Valášková (České farmaceutické muzeum) s příspěvkem nazvaným Z apatyky do fabriky (nová expozice muzea v Kuksu) a A. Hřčková (Muzeum Novojičínka) o lidovém léčení na Novojičínku.

Pochopitelně nejvíce aktivních účastníků semináře bylo z Brna. Kromě výše zmíněných to byli Č. Červený (VFU) s referátem o významu veterinárních lékařů v ochraně veřejného zdraví a o boji veterinární služby se šířením vztekliny, Š. Hejlová hovořila o košerování na brněnských městských jatkách, A. Holub (VFU) o Čs. akademii zemědělských věd, v níž v Brně pracovaly dvě laboratoře, a to pro infekční choroby zvířat a pro patologickou morfologii a fyziologii a oddělení pro výzkum veterinárních léčiv a oddělení pro fyziologii a patologii rozmnožování. E. Baranyová (Česká zemědělská univerzita) referovala o vydávání vědeckých veterinárních periodik u nás, R. Slabotínský o historii státního zřídla Šaratica v letech 1948–1950 a L. Vargová (MU) o historii tuberkulózy v českých zemích. Zastoupení měla i Žilinská univerzita v osobě E. Augustinové, jež mluvila o knihovnách lékařů v raném novověku na Slovensku. K. Král objasnil důvody, proč roku 1793

materialista Natorp vypověděl rakouské armádě smlouvu o dodávkách léčiv, a hovořil i o Natorpově podílu na vzniku profesionální vojenské farmacie. L. Jarešová z Ministerstva obrany ČR měla příspěvek o aktivní účasti československých žen a dívek v československých vojenských jednotkách za 2. světové války.

Z uvedeného vyplývá, že na semináři byly účastníky reprezentovány v podstatě všechny české a slovenské instituce daných oborů. Dvoudenní setkání bylo velmi přátelské a dobře zorganizované. Po skončení vědecké části semináře byla pro zájemce uspořádána exkurze spočívající v komentované prohlídce výstavy Na rozhraní epoch a sakrální prostor v pojetí O. Schweigela a stále expozice Vita Christi v diecézním muzeu na Petrově. Byl to krásný kulturní zážitek.

JIŘÍ JINDRA

Vídeňská konference o vědě, technice a průmyslovém rozvoji ve střední Evropě v období studené války

Pravidelné každoroční konference k dějinám vědy, pořádané rakouskou Společností Ignaze Liebena ve spolupráci s Rakouskou akademií věd (dále RAV), se konají pod hlavičkou Ignaz-Lieben-Symposium. Ta poslední proběhla ve Vídni 12. a 13. listopadu 2015 a nesla název „Wissenschaft, Technologie und industrielle Entwicklung in Zentraleuropa im Kalten Krieg“. Podobně jako v předchozích ročnících se akce obracela především k rakouskému vývoji, ale se silným důrazem na komparaci s vývojem v jiných státech střední Evropy. Zahájil ji předseda

pořádající společnosti Herbert Matis, jenž ve svém vystoupení připomněl genezi pojmu „studená válka“ (od spisovatele George Orwella přes politologa Bernarda Barucha až po mediálního odborníka Waltera Lippmanna) a poukázal na to, že se věda v tomto období (1945–1972, resp. až 1989), musela vyrovnávat se silovou konfrontací dvou mocenských bloků, která několikrát hrozila přerůst v otevřený konflikt.

Pro českého účastníka konference byly jistě nejzajímavější ty příspěvky, které se pokoušely uchopit problematiku vývoje vědy v období studené války z širšího, komparativního hlediska. Mezi takové patřil zejména společný referát Johannese Feichtingera a Heidemarie Uhlové (Institut für Kulturwissenschaften und Theatergeschichte, Österreichische Akademie der Wissenschaften), tedy autorů, kteří na sebe upozornili již svou knihou o vývoji RAV za druhé světové války.² Badatelské aktivity sehraného tandemu se nyní naplno obrátily k otázkám vývoje této akademie po roce 1945, tedy k tématu, jemuž se v užším pohledu dvojice věnovala již dříve.³ Jejich vystoupení bylo zasvěceno transformačnímu procesu stredoevropských akademií věd v období studené

války. Autoři se pokusili o systémovou komparaci vývoje těchto institucí v Rakousku, Německu, Maďarsku, Československu (včetně Slovenské akademie věd), Slovinsku a Polsku zejména s ohledem na zachování kontinuity s předcházejícím vývojem. Jako s typologickou pomůckou pracovali přitom s pojmem „akademie sovětského typu“, a protože za rozhodující znak tohoto typu institucí označili propojení funkce učené společnosti se soustavou ústavů, zahájili zároveň i diskusi, do jaké míry je tento pojem použitelný i pro klasifikaci RAV. I ona totiž v šedesátých letech přistoupila k budování řady výzkumných ústavů, takže se stala i významným nástrojem provádění výzkumu, aniž přitom ztratila charakter výběrového shromáždění čelných rakouských vědců. Jejich shrnutí problematiky navazovalo na mezinárodní konferenci z července 2014, která se věnovala těmto otázkám více analyticky,⁴ a vyvolávalo v diskusi řadu souhlasných i nesouhlasných názorů přítomných rakouských badatelů.

Výklad Feichtingera a Uhlové poněkud korigovaly referáty o vývoji akademií věd v některých sousedních socialistických státech, tj. v Maďarsku a Československu, v nichž referenti poukazovali pravidelně na další znaky příznačné pro akademie sovětského typu, a to jednak

² Johannes FEICHTINGER (ed.). *The Academy of Sciences in Vienna 1938 to 1945*. Vienna, 2014.

³ Johannes FEICHTINGER – Heidemarie UHL. Die Österreichische Akademie der Wissenschaften nach 1945. Eine Gelehrten-gesellschaft im Spannungsfeld von Wissenschaft, Politik und Gesellschaft. In Margarete GRANDNER – Gernot HEISS – Oliver RATHKOLB (eds.). *Zukunft mit Altlasten*. Innsbruck – Wien, 2005, S. 313–337.

⁴ Zentraleuropäische Akademien der Wissenschaften im Kalten Krieg. Transformationsprozesse im Spannungsfeld von Abgrenzung und Annäherung. Wien, 2.–3. července 2014, pořadatelem byla Rakouská akademie věd. Českému vývoje se na této konferenci dotýkal referát Aleny Míškové Die Tschechoslowakische Akademie der Wissenschaften in der Phase des Stalinismus.

na jejich podržení komunistické moci a marxisticko-leninské ideologii, jednak i na jejich systémově subalterní postavení vůči Akademii věd SSSR. Tibor Frank (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapešť) poukázal na zvláštnosti maďarského vývoje, v němž byla jako nástroj proti Maďarské akademii věd, která hodlala po druhé světové válce pokračovat ve svém tradičním stylu, vytvořena levicí ovládaná Maďarská vědecká rada. Samotnou sovětizací akademie, k níž došlo novým zákonem a stanovami v roce 1949, zde byl ovšem podle jeho názoru do značné míry přejat de facto původně německý model, vytvořený v roce 1911 založením Společnosti císaře Viléma. Antonín Kostlán (Kabinet dějin vědy ÚSD AV ČR) se ve svém přiblížení československého vývoje zaměřil na tři klíčové otázky, totiž na dynamický a chaotický vývoj československé výzkumné scény v letech 1945–1975, na zábrany, které svobodnému bádání vytvářel komunistický režim, a na permanentní disturbance, které charakterizovaly vývoj zdejší vědecké komunity mezi lety 1938/1939 a 1975. Martin Franc (MÚA AV ČR) se soustředil na založení a první fáze vývoje Československé akademie věd. Poukázal na dvě zlomová období v jejím vývoji, a to jednak v letech 1956–1957, kdy došlo k její první vnitřní restrukturalizaci, a dále v letech 1962–1963, kdy byly podstatným způsobem oslabeny její kompetence.

Referáty zaměřené na rakouský vývoj nebyly pro českého účastníka nezajímavé již z komparačních důvodů – ukazuje se totiž, že bez ohledu na železnou oponu i zde probíhaly některé velmi podobné procesy. O tom, že vnější podobnost RAV s akademii věd v socialistických zemích,

popř. i další specifika rakouského vývoje, nemusela nutně souviset s ideologickými či politickými vlivy z Východu, ale odvozovala se přednostně od vnitrorakouské politické situace, podali přesvědčivý důkaz ve svém společném referátu Rupert Pichler (Bundesministerium Verkehr, Innovation und Technologie, Wien) a Michael Stampfer (Wiener Wissenschafts-, Forschungs- und Technologiefonds). Ve svém nástinu vědní politiky Rakouska v období počátků jeho druhé republiky, v němž vycházeli z kolektivní monografie, kterou na toto téma vydali v roce 2007 s Reinholdem Hoferem,⁵ zřetelně ukázali, jak byl celý politický život v zemi – a s ním i možné snahy o zákonné ukotvení podpory výzkumu – paralyzován až do roku 1967 mocenským soubojem mezi dvěma největšími politickými stranami, z nichž každá si dokonce vytvořila jiný nástroj pro podporu výzkumu – Rakouská lidová strana Výzkumnou radu (Forschungsrat) a Sociálně demokratická strana Rakouska zase Ludwig Boltzmann Gesellschaft. Promeškání vhodné chvíle pro rozběhnutí zásadních změn ve vědecké infrastruktuře pak po převážení moci do rukou lidovců po roce 1966 vyústilo v omezenou podporu dosavadních nositelů výzkumu, tedy univerzit a akademie věd včetně výstavby jejich výzkumných ústavů. Na malou vstřícnost rakouského prostředí vůči novým trendům v sociálních vědách poukázal ve svém referátu Christian Fleck (Karl-Franzens-Universität, Graz). V centru jeho pozornosti stál Institut für Höhere

⁵ Rupert PICHLER – Michael STAMPFER – Reinhold HOFER. *Forschung, Geld und Politik. Die staatliche Forschungsförderung in Österreich (1945–2005)*. Innsbruck – Wien, 2007.

Studien, založený ve Vídni po mnoha letech jednání v roce 1963 s velkou podporou americké Fordovy nadace. Jeho zakladatelé, většinou někdejší emigranti z Rakouska před nacismem, jej budovali ve spojení s F. A. Hayekem a doufali, že se jim podaří nastartovat špičkovou školu sociálních studií liberálního ražení. Ve skutečnosti však činnost školy byla podvazována v mnoha ohledech rakouskými domácími poměry, takže se jejich očekávání ani zdaleka nenaplnilo. Na vině byl dle referenta opět rakouský systém proporcionality obou politických stran, anti-amerikanismus, prosazování domácích průměrných odborníků a nepochybně i v Rakousku vládnoucí „modrookost“ (Blauäugigkeit).⁶ O zvážení osobité situace Rakouska v období studené války se pokusil ve svém referátu též Mitchell G. Ash (Universität Wien), podle kterého rakouská a v menší míře německá vědní politika oné doby šla svým způsobem v protisměru (byla „countertrend“) vůči radikální rekonstrukci podmínek vědeckého a technologického rozvoje v USA i jinde ve světě.

Ponecháme-li stranou několik příspěvků věnovaných průmyslovým a technickým proměnám rakouského hospodářství v daném období, stalo se dalším významným tématem symposia využívání atomové energie v Rakousku a s tím i související okruh otázek, proč se právě tato od roku 1955 neutrální země stala dějištěm různých aktivit souvisejících s prosazováním jaderné bezpečnosti. Christian Forstner

(Universität Jena) ve svém referátu prokázal, že Rakousko nebylo zemí apriorně odmítající jaderná zařízení na svém území ještě ani na přelomu 50. a 60. let, kdy se tu s podporou amerického programu Atoms for Peace spustily výzkumné reaktory ve vídeňském Prateru a Seibersdorfu a začal se připravovat jaderný projekt v Zwentendorfu (připomeňme, že jeho odmítnutí v referendu v roce 1979 fixovalo odpor proti atomu jako téměř až součást dnešní rakouské národní identity). Forstner dále srovnal rakouský vývoj s poválečnou situací v Dánsku. Wolfgang L. Reiter (Universität Wien) se zaměřil na 5. celosvětovou konferenci o energetice (World Power Conference), která se konala ve Vídni v červnu 1956 a byla první velkou poválečnou mezinárodní akcí pořádanou v Rakousku. Zahajoval ji Erwin Schrödinger (kvantový fyzik a filosof proslulý nejen v souvislosti se „Schrödingerovou kočkou“) a účastnilo se jí aktivně dva tisíce osob z 54 států. Také pod jejím vlivem se Vídeň v roce 1957 stala sídlem International Atomic Energy Agency (IAEA). Okolnostem, které předcházely vzniku této organizace v letech 1953–1957, se věnoval referát Elisabeth Röhrlichové (Universität Wien, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington). V posledním referátu vzpomínal analytický chemik Peter Markl (Universität Wien) na prosazování mírových snah přírodovědců v duchu idejí C. F. von Weizsäckera ve sdružení Vereinigung österreichischen Wissenschaftler a v celosvětovém pugwashském hnutí, čímž uvedl závěrečné rozprávení s pamětníky.

ANTONÍN KOSTLÁN

⁶ Podrobně k tomu viz Christian FLECK. Wie Neues nicht entsteht. Die Gründung des Instituts für höhere Studien in Wien durch ExÖsterreicher und die Ford Foundation. *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 11, 2000, s. 129–177.

70 let studia farmacie v Brně

Dne 3. listopadu 2015 se v Brně uskutečnilo LX. sympóziium z historie farmacie a veterinární medicíny, které uspořádala řada organizací: Sekce dějin farmacie České farmaceutické společnosti, České farmaceutické muzeum, středisko Farmaceutické fakulty UK v Hradci Králové, Veterinární a farmaceutická univerzita (VFU) Brno a Česká lékárnická komora, a to k 70. výročí zřízení studia farmacie v Brně. Sympóziium bylo jednodenní, zúčastnilo se jej kolem 30 odborníků.

Dopolední jednání bylo věnováno vývoji studia farmacie v Brně. T. Ambrus z Ústavu aplikované farmacie VFU referovala o pracovištích brněnské farmacie od roku 1945 do teď. Dobře ji doplnil V. Rusek obrazovou retrospektivou brněnského studia. L. Nováček podal výklad o začátcích brněnské farmacie v roce 1945. Profesorka L. Kameníková z Farmakologického ústavu 1. lékařské fakulty UK se ve svém příspěvku ohlédla za specializačním vzděláním.

Polední a odpolední přednášky měly již odbornější ráz. T. Amdt z Katedry sociální a klinické farmacie UK v Hradci Králové hovořil o osudech židovských lékárníků z českých zemí v období 1938–1945. J. Babica z Českého farmaceutického muzea v Kuksu měl dva příspěvky. Nejdříve referoval o 42. mezinárodním kongresu pro dějiny farmacie, potom o kávě – orientální plodině jako léčivu v raně novověké Evropě. Příspěvek J. Jindry z Akademie věd ČR byl o Stanislavu Škramovském a československých lékopisech ze 70. a 80. let 20. století. R. Jirásek z Farmakologického ústavu UK měl také dva příspěvky: o recepturních razítkách a o berlínském setkání s farmacií. Závěrečnou

prezentací byl příspěvek Š. Hejlové (Klub dějin veterinární medicíny a farmacie při VFU Brno) o hygieně potravin v historické perspektivě, který byl úvodem ke komentované výstavce veterinárních přístrojů a zařízení, již Hejlová připravila.

Sympóziium bylo úspěšné a přátelské, jak se na takovou akci sluší. Bylo již šedesáté v řadě, jde už tedy o dlouhou tradici. Zařazeno bude do celoživotního vzdělávání lékárníků a farmaceutických asistentů, neboť mělo i edukační cíl.

JIŘÍ JINDRA

56. seminář z dějin hutnictví

V Národním technickém muzeu Praha se 3. prosince 2015 konal tradiční seminář z dějin hutní výroby. Podle programu mělo být předneseno 12 příspěvků, odeznělo jich jen 10. K. Tomášek (Hutnická fakulta TU Košice) přednesl i za kolegy P. Vadásze a D. Medved'a referát o stručné historii metalurgie neželezných kovů na Slovensku se zřetelem na výrobu rtuti a antimonu. O 155 letech olovářské šachtové pece hovořil Z. Kunický z Kovohuti Příbram. M. Lacko (Slovenská společnost pro sociální a hospodářské dějiny Limbach) se zaměřil na technologii zhutňování mědi ve spišsko-gemerské báňské oblasti do konce 17. století, což byl pokus o popis nejstarší fáze hutní výroby mědi na Slovensku. P. Konečný z Historického ústavu SAV hovořil o montanistických cestách a transferech hutnických znalostí v 17. a 18. století. O historii slévárny AMATI v Kraslicích byl příspěvek Špatenky a J. Hučka. Historii slévárny v Krásné

u Aše pojednali titíž autoři. J. Bělová z Muzea hl. m. Prahy informovala o mříži z náhrobku sv. Ivana. Referát o litinových plastikách z železáren na Slovensku a v Maďarsku přednesl J. Čeledín z téže instituce. O experimentálních a ukázkových tavných železa prováděných v místech archeologických vykopávek mluvil O. Merta z Technického muzea Brno. Poslední příspěvek byl přednesen J. Jindrou z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR o F. Waldovi mladším a jeho doktorátu technických věd.

Ze semináře se omluvili dva řečníci: J. Sedlák z České slévárenské společnosti,

kteřý přihlásil přednášku o zkušenostech ze sléváren v zemi, jež byla dlouho považována za rozvojovou. Druhý omluvený, P. Kašing z Archivu VŠB Ostrava, měl hovořit o profesoru J. Šplíchalovi jako zapomenuté osobnosti české chemie a pedagoga Vysoké školy báňské v Příbrami.

Na semináři bylo přítomno k třicítce odborníků z řad hutníků a dále několik historiků vědy a techniky. Sborník prací z uvedeného semináře vyjde v roce 2016, kdy se bude konat další, již 57. seminář o hutnictví a hornictví.

JIŘÍ JINDRA

ZPRÁVY

Fritz Scholz (ed.). Electrochemistry in a Divided World (Innovations in Eastern Europe in the 20th Century). Berlin, Springer Verlag, 2015, 471 s. ISBN 978-3-319-21220-3, ISBN 978-3-319-21221-0 (e Book)

Anotovaná kniha má 16 kapitol, které sepsali z velké části elektrochemici z bývalého sovětského bloku plus Angličan S. Fletcher. Postupně je popsána situace v elektrochemii (hlavně charakteru základního výzkumu) v Československu (J. Jindra a M. Heyrovský), v SSSR (O. A. Petrij a zejména V. G. Mairanovskij), samostatně stav

elektrochemie v Litvě, na Ukrajině, v Moldávii, v Polsku (autoři Z. Gabus a J. Lipkowski), v Maďarsku (G. Inzelt), v Bulharsku (A. A. Milčev) a konečně v NDR (K. Guth a H. Kaden). V knize jsou zmíněni i dva nobelisté – J. Heyrovský (fyzikální chemik-elektrochemik) a G. von Hevesy (byť byl spíše radiochemik), zastoupení elektrochemie ve východní části Evropy tedy slabé. Knihu by měli mít k dispozici chemici, zvláště elektrochemici v ústavech AV ČR a na vysokých školách, už proto, že tu jsou mj. medailonky elektrochemiků širší veřejnosti skoro neznámých.

J. JINDRA

Zdraví a nemoc v dějinách člověka a zvířat. R. Slabotínský a Pavla Stohrová (eds.). Edice Acta Musei technici brunensis, sv. 5. Brno, Technické muzeum v Brně, 2014, 208 s.

Kolektivní monografie s 31 příspěvků od 42 autorů, odborných a vědeckých pracovníků českých a slovenských vysokých škol – z Univerzity Karlovy v Praze a Hradci Králové, z Masarykovy univerzity v Brně, Univerzity Palackého v Olomouci, Veterinární a farmaceutické univerzity v Brně, z Univerzity Pardubice, Univerzity Komenského v Bratislavě, z Prešovské univerzity, Univerzity veterinárního lékařství a farmacie v Košicích, Slovenské zdravotnické univerzity v Bratislavě a pracovníků ústavů AV ČR (Ústav soudobých dějin, Praha) a SAV (Historický ústav, Bratislava), veřejných institucí (Institut vzdělávání veterinárních lékařů Košice, IVVL, a Muzeum Těšínska v Českém Těšíně, MT) – postihuje některé vybrané a zároveň méně známé či zcela neznámé kapitoly z dějin lékařství, veterinárního lékařství a farmacie. Příspěvky, které odezněly v roce 2013 na 3. semináři „Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat“ v Brně, jsou v monografii rozděleny do šesti kapitol. Nejobsáhlejší kapitola obsahuje referáty z dějin medicíny a veterinárního lékařství, zahrnuje 13 příspěvků, druhá kapitola monografie se týká pramenů k dějinám lékařství, veterinárního lékařství, průmyslu a techniky. Poměrně krátká je třetí kapitola o odborné i lidové lékařské terminologii chorob a nemocí s třemi příspěvků. Čtvrtou kapitolu monografie nazvali její editoři Poznámky k historii odborné zdravotnické péče. Pátá kapitola s dvěma příspěvků nese titul Architektura

ve službách zdravotnictví a poslední kapitola Regionalia obsahuje jediný příspěvek. Svazek bude jistě dobrou pomůckou pro veterináře, farmaceuty a humánní lékaře. Není uvedeno (jak je ostatně v posledních letech je běžné), v jakém nákladu byla kniha vydána, ale doufám, že se objeví v lékařských a veterinárních knihovnách.

J. JINDRA

Šarlatáni v centru pozornosti

Tina Asmussen – Hole Rößler (eds). Scharlatan! Eine Figur der Relegation in der frühneuzeitlichen Gelehrtenkultur. Zeitsprünge. Forschungen zur Frühen Neuzeit, 17, 2013, Heft 2/3, s. 122–368.

Zeitsprünge je časopis zaměřený na bádání o raném novověku, jehož vydavatelem je Forschungszentrum Historische Geisteswissenschaften se sídlem ve Frankfurtu nad Mohanem. Některá jeho monotematická čísla se obracují velmi zasvěceně i k problematice spadající do rámce dějin vědy – to ostatně už před několika roky dokázal sborník přibližující fenomén učenné polemiky v raném novověku.¹ Další z monotematických čísel časopisu je opět takového druhu. Zaměřuje se na obohacení raně novověkého diskursu tehdejší vzdělané společnosti o figuru šarlatána

¹ Kai BREMER – Carlos SPOERHASE (eds). Gelehrte Polemik. Intellektuelle Konfliktverschärfungen um 1700. *Zeitsprünge. Forschungen zur Frühen Neuzeit*, 15, 2011, Heft 2/3, s. 107–440.

na, jež byla užívána k zesměšnění a difamacii osob, které se sice do tehdejší „res publica litteraria“ hlásily, ale podle názoru jiných do ní nepatřily a bylo třeba se proti nim ostře vymezit. Vzdělanecká elita si v době, kdy se rodila představa o budoucí exaktní vědě, prostřednictvím této figury sama vytvářela představu o svých nosných mezích a oddělovala se vědomě od zástupů tehdejších mastičkářů, prodavačů lektvarů, chiromantů, tvůrců horoskopů a kartářů. To byla však jen jedna strana mince, protože figura šarlatána se mohla stát velmi mocnou zbraní i při očerňování osobností, s nimiž si někdo potřeboval vyřídit účty nebo které prostě jejich doba nebyla schopna/ochotna pochopit. Hole Rößler ve své vstupní studii rozeznává tři hlavní typy figury šarlatána používané v 17. století: outsidera, stojícího mimo hlavní proud, vetřelce, který představuje nekalou konkurenci, a konečně renegáta, který vědomě zrazuje vědecký pokrok. Konkrétní dobové užívání této figury blíže specifikuje studie Tiny Asmusen, která se zaměřuje na tvrdé odsudky alchymistů z pera jezuitského učence Athanasia Kirchera (1602–1680). Jessica Korschanowski se věnovala ve studii nazvané „Mundus vult decipi“ způsobům zobrazování mastičkářů a podobných profesí v nizozemské žánrově malbě 17. století.

Další autoři sborníku se pak zaměřují na některé osobnosti, na které padlo v jejich době podezření ze šarlatánství. Tak je tu konkrétně rozebírán Leonhard Thurneysser zum Thurn (1531–1596), osobní lékař braniborského kurfiřta Johanna Georga, který byl zesměšňován hlavně kvůli svým diagnostickým metodám, spojeným s vyšetřováním moči pacienta (autorem studie o něm je Tobias

Bulang), známý merkantilista v habsburských službách Johann Joachim Becher (1635–1682), který byl zároveň horlivým alchymistou (studie Michaela Lorbera) či průkopník letectví Tito Livio Burattini (1617–1681), který působil na dvoře polského krále Vladislava IV. Wasy (o něm píše Hania Siebenpfeiffer). Klara Vanek ve své studii rozebírá anonymní spis „Macchiavellus Medicus“ z konce 17. století, v němž se dávaly rady lékařům, jakým způsobem dostat ze svých pacientů co největší zisk; jde tedy o téma, které je nám důvěrně známé ne-li z vlastní zkušenosti, pak tedy jistě z Molièrova Zdravého nemocného, který měl ostatně premiéru v roce 1673. Sympatický sborník vesměs mladších autorů otevírá nečekaný pohled na období, které se snažilo v pohledu na svět smířovat či alespoň sblížovat velké teorie, odvozené často z úctyhodných kosmologických a světonázorových konstrukcí, se světem drobných, každodenních poznatků, k nimž se dopracovávali prak-

Homines Scientiarum. Třicet příběhů české vědy a filosofie. I–V. Kolektiv autorů. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v nakladatelství Pavel Mervart, 2015, 288+270+202+206+158 s., ISBN 978-80-7285-188-1 (USD) a 978-80-7465-167-0 (PM)

Soubor pod uvedeným titulem přináší nejen v tiskové podobě, ale i na DVD nosičích celkem třicet portrétů různých osobností české vědy a vzdělanosti ve 20. století. Pět svazků předkládaných veřejnosti představuje výsledek tříletého

projektu pracovníků Ústavu soudobých dějin AV ČR a Filozofické fakulty Univerzity Pardubice. Přestože jednotlivé portréty přinášejí nové poznatky a dosud neznámé pohledy, jsou zpracovány obecně přístupnou metodou. Zahrnuta je široká škála oborů a zaměření – od filosofie po zástupce věd o živé i neživé přírodě a reprezentanty humanitních a sociálních disciplín, ať už jde o odborníky působící doma či v zahraničí; opomínuta není ani německojazyčná věda z českých zemí. Z velké části se portréty dotýkají dějin Akademie věd ČR (či Československé akademie věd), kromě jiného jsou tu i tři její předsedové, ale zařazeny jsou i postavy dosud poněkud opomíjené. Jednotlivým prvkem je ale nesamozřejmost, smysl a obrana vzdělanosti v moderní společnosti, prvek dnes velmi aktuální.

Každý svazek zahrnuje šest oborově či tématem příbuzných kapitol. V prvním jsou prezentovány osobnosti humanitních a společenských věd – Stanislav Sousedík, František Šmahel, Karel Hrubý, Filip Karfík, Erazim Kohák a Jan Klápště. Druhý svazek soustřeďuje již nežijící badatele věd o člověku a společenských disciplínách – Aleše Hrdličku, Emanuela Rádla, Karla Engliše, Zdeňka Horského, Jana Patočku a Jiřího Němce. Jejich odkaz je zprostředkován rozhovory s osobnostmi

spjatými s nimi osobně či oborem. Třetí díl se zaměřil na přírodovědce z chemie, respektive fyzikální chemie – opět v generačním sledu od zakladatelských vědců po následovníky od Bohuslava Braunera, Otto Wichterleho, Rudolfa Zahradníka, Josefa Michla, Jaroslava Heyrovského po Zdeňka Hermana. Čtvrtý svazek se přesouvá k oborům biologickým a lékařským – jsou tu portréty Milana Haška, Karla Rašky staršího i mladšího, Jana Svobody, Heleny Kopecké, Heleny Illnerové a Evy Zažímalové. Konečně pátý díl uzavírá celý soubor portréty vědců s dalšími přesahy – zařazení jsou Emil Kolben, Georg Pick, Bohumil Němec, Jan Krekule, Josef Koutecký a Stanislav Vepřek.

O vznik celého kompletu se zasloužil nevelký kolektiv – Dominika Grygarová (celková redakce a obrazový doprovod), Tomáš Hermann, Antonín Kostlán, Michal V. Šimůnek a Soňa Štrbáňová (výběr osobností, vedení rozhovorů, zpracování kapitol) a konečně režiséři audiovizuálních dokumentů Tomáš Petrů a Martin Čihák.

Celý soubor nebo jednotlivé svazky lze objednat v nakladatelství Pavel Mervart: www.pavelmervat.cz či písemně – Nakladatelství Pavel Mervart, P.O. Box 5, 549 41 Červený Kostelec.

DVT Dějiny věd a techniky History of Sciences and Technology

ročník / volume XLVIII – 2015

číslo / number 3

Vedoucí redaktor

Editor-in-chief

Tomáš Hermann (ÚSD AV ČR, Praha)

Výkonná redaktorka

Executive editor

Hana Barvíková

Redakční rada

Editorial board

Catherine Albrecht (Ada, Ohio, USA), Martin Dinges (Stuttgart, BRD), Pavel Drábek (Roztoky u Prahy), Helena Durnová (MU, Brno), Petr Hadrava (AV ČR, Praha), Ivan Jakubec (UK, Praha), Jan Janko (Praha), Milena Josefovičová (AV ČR, Praha), Jiřina Kalendovská (MU, Brno), Vladimír Karpenko (UK, Praha), Stanislav Komárek (UK, Praha), Ladislav Kvasz (UK, Praha), Christoph Meinel (Regensburg, BRD), Milada Sekyrková (UK, Praha), Petr Svobodný (UK, Praha), Michal Šimůnek (AV ČR, Praha), Martin Šolc (UK, Praha), Zdeněk Tempír (Praha), Emilie Těšínská (AV ČR, Praha)

Adresa redakce

Address editorial

Gabčíkova 2362/10, 182 00 Praha 8, [+420]286010118
dvt.redakce@gmail.com, hana.barvik@gmail.com

DTP

Nakladatelství Pavel Mervart

Tisk / Print

Powerprint, s. r. o., Praha

Distribuce

Distribution

O předplatném (CZ, SK) informuje a objednávky přijímá redakce.
Rozesílá DUPRESS.

Please send all foreign orders to: Kubon & Sagner, Buch Export-Import GmbH, D 80328 München, BRD

Adresa Společnosti pro dějiny věd a techniky

Address of the Society for the History of Sciences and Technology (Prague)

Ústav dějin UK a Archiv UK

Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1

[+420] 224491475, 224491468, milada.sekyrkova@ruk.cuni.cz

Bližší informace o časopisu a SDVT / More information on the journal and on the Society

Web

<http://www.sdvt.cz>, <http://dvt.hyperlink.cz/>

ISSN 0300-4414

© Společnost pro dějiny věd a techniky, Praha 2015

Časopis vychází s finanční podporou Akademie věd ČR.

DVT Dějiny věd a techniky History of Sciences and Technology

ročník / volume XLVIII – 2015

číslo / number 3

DĚJINY VĚD A TECHNIKY jsou vědecký recenzovaný časopis zaměřený na původní články z dějin přírodních a exaktních věd, techniky a věd příbuzných. Vítána jsou také témata o aplikacích těchto věd (dějiny architektury, medicíny a umění, vztah vědy a společnosti, vědní politika atd.) i jejich přesazích ke společenským vědám, resp. statě o jednotlivých disciplínách v rámci teorie, filosofie a sociologie vědy, obecných, kulturních a intelektuálních dějin, dějin vzdělanosti, dějin idejí apod.

Časopis je vydáván od roku 1968. Vychází čtvrtletně jako členský časopis Společnosti pro dějiny věd a techniky (založena 1965) s finanční podporou Rady vědeckých společností ČR. Časopis byl zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR (schváleném Radou pro výzkum a vývoj 20. června 2008) a je v několika prestižních akademických databázích (ERIH, CEJSH ad.). Evidenční číslo v databázi Ministerstva kultury ČR je E 4961 (evidováno 1. 1. 1970).

Časopis uveřejňuje nejnovější výsledky původního výzkumu v podobě *článků*, zařazuje i *diskusní příspěvky* z této tematiky a materiálová *sdělení*, doplňuje je o *recenze* vyšších prací nebo jejich stručné anotace v rubrice *Zprávy z literatury* a v rubrice *Kronika* informuje o nedávných akcích z oboru. Přijímány jsou příspěvky v češtině i světových jazycích (angličtina, francouzština, němčina).

HISTORY OF SCIENCES AND TECHNOLOGY is a scientific peer-reviewed journal whose aim is to present original articles on topics from history of natural and exact sciences, technology, and related sciences. It also welcomes contributions on various applications of these sciences (history of architecture, medicine and arts, relations between science and society, science policy, and the like), their interface with social sciences and humanities, and articles on particular scientific disciplines within the conceptual framework of theory, philosophy, and sociology of science, eventually also general history, history of culture, history of ideas, education, etc.

The journal appears since 1968. It is published quarterly as a membership journal of the Society of the History of Sciences and Technology, which was founded in 1965, with the financial support of the Council of Scientific Societies of the Czech Republic. The journal is included in prestigious academic databases (ERIH, CEJSH, etc.) and registered in the database of the Ministry of Culture of the Czech Republic under the number E 4961 (filed on January 1, 1970).

This journal publishes the most recent results of original research in the form of *articles*, includes *discussions* on relevant topics and material *communications*, and complements the published material by *reviews* of publications or their brief abstracts in the section *Reports from Literature*. The *Chronicle* section informs our readership about recent events (e.g. conferences, exhibitions) in relevant fields. Contributions can be submitted in Czech or world languages (English, French, German).

